

Якою мовою молилася давня Україна

Правила української
транслітерації
церковнослов'янських текстів

Спас Вседержитель, кін. XVIII ст. Чорнобиль

Прийдіте ко Мні, всі труждающііся і обремененніі, і Аз упокою ви. Возміте іго Моє на себе і научітеся от Мене, яко кроток есм і смирен серцем, і обрящете покой.
(*Підкреслені слова засвідчують українську вимову ц.-сл. тексту*)

На славу і честь
Святої, Єдиносущної, Животворчої
і Нероздільної Тройці —
Отця, і Сина, і Святого Духа —
видано цю працю
з благословення Святійшого Патріарха
Київського і всієї Руси-України
Філарета

Дякуємо за цінні матеріали й поради
прот. Андрію Власенку, ієр. Олександру Васильєву,
високоповажним науковцям:
Григорію Півтораку, Василеві Німчуку,
Валерієві Шевчуку, В'ячеславу Корнієнку,
Іванові Гальчуку, Сергієві Пономаренку,
Людмилі Руденко
та натхненникові цієї праці
диригенту Миколі Гобдичу

УДК 003.349.2.034:[003.349.038:811.161.2

ББК 81.2Укр-8

К89

*Надруковано за ухвалою вченої ради
Київської православної богословської академії
Української Православної Церкви Київського Патріархату
(протокол № 2 від 4 жовтня 2012 р.)*

Куземська Ганна

К89

Якою мовою молилася давня Україна: Правила української транслітерації церковнослов'янських текстів. Вид. 2-ге, доопрацьоване і значно доповнене. — К.: КЖД "Софія", 2012. — 112 с., 165 іл.

ISBN 978-966-2374-38-4

У книжці стисло висвітлено різницю між давньою богослужбовою мовою України та новітньою церковнослов'янською в її російській редакції. Подано докладні правила української транслітерації церковнослов'янських текстів, призначені для практичного застосування — читання, співу та цитування. У правилах зафіксовано багатовікову традицію вимови й написання української богослужбової мови.

Видання оздоблено унікальним ілюстративним матеріалом: фрагментами десятків богослужбових книг України XI–XX ст., ірмологіонів та ікон, які незаперечно стверджують українську вимову церковнослов'янських текстів.

Для викладачів і студентів духовних і гуманітарних навчальних закладів, священників, диригентів, письменників, науковців і всіх, хто вболіває за рідну культуру.

УДК 003.349.2.034:[003.349.038:811.161.2

ББК 81.2Укр-8

Рецензенти:

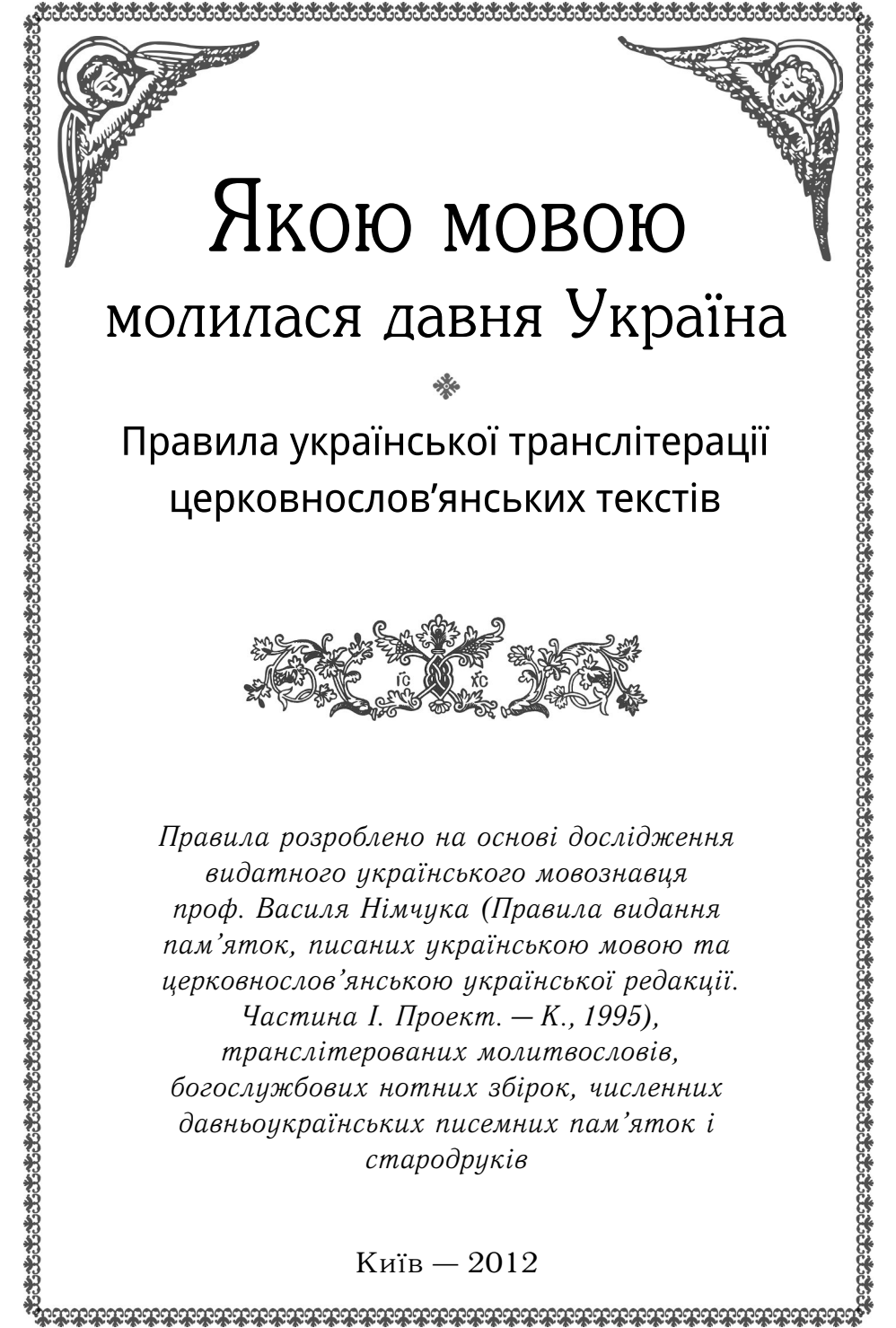
Архєпископ Єпіфаній (Думенко) — доктор богословських наук, професор, ректор Київської православної богословської академії Української Православної Церкви Київського Патріархату

Григорій Півторак — доктор філологічних наук, професор, академік Національної академії наук України, завідувач відділу загальнослав'янської проблематики і східнослов'янських мов Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України.

© Куземська Ганна, 2012

ISBN 978-966-2374-38-4

© Редчук Дмитро, оформлення, 2012

ЯКОЮ МОВОЮ МОЛИЛАСЯ ДАВНЯ УКРАЇНА

Правила української транслітерації
церковнослов'янських текстів

*Правила розроблено на основі дослідження
видатного українського мовознавця
проф. Василя Німчука (Правила видання
пам'яток, писаних українською мовою та
церковнослов'янською української редакції.
Частина I. Проект. — К., 1995),
транслітерованих молитвословів,
богослужбових нотних збірок, численних
давньоукраїнських писемних пам'яток і
стародруків*

Київ — 2012

Зміст

Вступ	5
Якою була давньоукраїнська церковна мова	7
Транслітерація і вимова	12
Коротка історична довідка	13
Особливості української транслітерації	19
Правила української транслітерації церковнослов'янських текстів	22
Українська транслітерація ц.-сл. абетки	22
Велика літера, пунктуація	23
Вимова та написання голосних літер	23
Незмінні у звучанні голосні	23
Змінні у звучанні голосні	24
а	24
ѣ, е	24
ї (і)	25
н	26
ѣ	28
ѵ	28
Літери з і ь	29
Апостроф	30
Приголосні	31
Надрядкові знаки	32
Наголос	35
З історії українського наголосу	35
Особливості українського церковного наголосу	41
Цифри та числа	46
Найуживаніші форми скорочень	47
Приклади транслітерування, ілюстрації, завдання	48
Коли виникла українська мова?	96
Що робити з помилками	101
Замість післямови	102
Показчик основних використаних джерел	104

Вступ

У 860-х рр. святі брати-просвітники Кирило та Мефодій створили писемно-літературну мову, названу пізніше старослов'янською, перекладали на неї з грецької богослужбові книжки та Святе Письмо. Але якою була ця мова — достеменно невідомо, бо жодної кирило-мефодіївської пам'ятки в оригіналі не збереглося. Відомо, що її створено на основі південно-македонського (солунського) діалекту староболгарської мови. Згодом у Паннонії, де працював осередок учнів святих братів, ця мова увібрала нові, місцеві риси. У Болгарському царстві старослов'янська мова розквітла, лексично та граматично збагатилася й набула виразно болгарського забарвлення¹.

Саме таку старослов'янську мову прийняла після хрещення 988 року Русь, і ця мова стала панівною в богослужінні. Проте дуже швидко вона вбирає в себе яскраві риси розвиненої давньокиївської мовної культури (адже писемність у нашому краї з'явилася задовго до офіційного хрещення)².

«До кінця XI ст. цілком сформувалася давньокиївська (давньосхіднослов'янська) редакція старослов'янської мови...

На нинішніх російських та білоруських землях сформувалися свої різновиди церковнослов'янської мови. Але авторитет орфоепії столяного й митрополичого Києва був величезний, тому вона давалася взнаки й у цих краях...

Українська орфоепія при читанні церковнослов'янських текстів культивувалася в... Києво-Могилянській академії та інших навчальних закладах старожитньої України до кінця XVIII ст.

Вихованці академії понесли цю вимову далеко за межі України — насамперед на інші східнослов'янські землі, де, очевидно, в певних регіонах також зберігалися давньокиївські традиції»³.

---

¹Німчук В. Літературні мови Київської Русі / Історія української культури. Т. 1. — К., 2001, с. 702.

²Піеторак Г. Українці: звідки ми і наша мова. — К., 1993, с. 135–153; Брайчевський М. Походження слов'янської писемності. — К., 2009, с. 19–39; Німчук В. Літературні мови Київської Русі, с. 694–701.

³Німчук В. «Українська мова в християнських храмах», с. 320; «Українська мова — священна мова», с. 30 (див. покажчик джерел, с. 110).

Цю вимову богослужбових текстів називали **київською**, **давньокиївською**, пізніше — **українською**. Нею молився величезний православний край — від Сяну до Дону — десятки мільйонів людей, а протягом історії — сотні мільйонів. Кілька останніх століть її жорсткою й підступно винищували: виганяли з церков, забороняли, обмовляли, принижували. А вона ніколи не припиняла свого існування — у перших, іще таємних, громадах руських християн, у величних соборах уцеровленої Русі, під монголо-татарами, у безугавних війнах Руїни, у підпіллі за колоніальних режимів — понад тисячу років. І вона є нашою правічною і незнищенною богослужбовою мовою!

Гравюра з Києво-Печерського Патерика 1661 р.

Якою була давньоукраїнська церковна мова

Ту церковнослов'янську (далі — ц.-сл.) богослужбову мову, яку ми тепер маємо, можна назвати *новітньою*, тому що з'явилася вона лише в XVII столітті та й відтоді зазнала ще кілька суттєвих реформ. Вона затвердилася завдяки славнозвісній, визнаній усім православним слов'янським світом «Граматиці» видатного філолога архієп. Мелетія (Смотрицького) /1577–1633/, який довершив тривалу творчу працю багатьох високоосвічених українців у прагненні відновити єдину, «чисту словенську» мову⁴. Проте, як зауважує академік Л. Булаховський, «Смотрицький вірного уявлення про походження і природу старослов'янської мови не мав і за неї приймав мову слов'янських рукописів московської редакції, не давніших XV–XVI століття»⁵. Як стверджує відомий мовознавець доктор словесності П. Житецький, «вийшла таким чином вигадана мова, а не дійсна... не так *чиста* слов'янська мова, як мова *очищена* від давніх її особливостей»⁶. Також основоположник сучасної славістики чех Й. Добровський, схиляючись перед генієм Смотрицького, «не міг схвалити багато того, що не підтверджується найдавнішими пам'ятками»⁷. І хоча грамика талановитого філолога фіксує споконвічну українську вимову богослужбових текстів, проте багато властивих нашій мові особливостей, засвідчених у найдавніших кириличних

---

⁴Це прагнення було спричинене тяжким політично-релігійним утиском з боку Польщі, впровадженням у навчальних закладах латини, а з нею й католицького віровчення. Того часу всі західні православні народи потерпали від магометанського чи католицького гноблення, тож відродження занедбані через тяжкі обставини єдиної богослужбової *православної* мови та піднесення її до наукового рівня мало гостру потребу. /Див.: *Житецький П. І.* Нарис літературної історії української мови в XVII віці. — Львів: Українське вид-во, 1941, с. 1–12/.

⁵*Булаховський Л. А.* Вступна стаття до «Нарису...» П. Житецького. /Там само, с. VII/.

⁶Там само, с. 18, 15.

⁷*Німчук В. В.* «Смотрицький М. Г.» — Києво-Могилянська Академія в іменах, XVII–XVIII ст. Енцикл. вид. /Упоряд. З. І. Хижняк, за ред. В. С. Брюховецького. — К.: Вид. дім «КМ Академія», 2001, с. 500.

пам'ятках, у ній вже не знаходимо. Про нинішню ж ц.-сл. мову в її цілком зросійщеному викладі російський академік світової слави Ф. Фортунатов висловлювався ще суворіше: «С течением времени старославянский язык обратился у нас в тот искусственный искаженный язык, который употребляется теперь в богослужении и называется церковнославянским языком. Не смешивать с этим ломаным языком древний церковнославянский язык»⁸. Отже, шануючи цю мову з огляду на її 400-літню молитовну традицію, не слід, однак, ототожнювати її з мовою святих Кирила та Мефодія, тим паче обожнювати як щось недоторкане й досконале⁹. Не варто також забувати, що кожен слов'янський народ має свою редакцію ц.-сл. мови: відмінності, що сформувалися внаслідок національних особливостей вимови.

Давньоукраїнська богослужбова мова — власне та, яку ми прийняли від учнів рівноапостольних братів Кирила та Мефодія, якою писав, молився й читав Святе Письмо наш народ і всі святі землі української з X до кінця XVI ст., — багатьма рисами подібна до нашої сучасної рідної мови. Протягом щонайменше семи століть (!) загальноживаними були форми:

любить, веселить, речеть, прийдуть, наставить, исчезнут, будут (а не новітні: *любит, веселит, речет, наставит, исчезнут, будут*);

Отець, Творець, Человіколюбець, Агнець, конець, вінець; вдовиць, овець, сердець (а не теперішні: *Отец, Творец, вінец; вдовиц, сердец* тощо);

---

⁸Фортунатов Ф. Лекции по фонетике старославянского языка. СПб, 1919, с. 2. /Цит. за: *Огієнко І. І. Українська Церква. Нариси з історії Української Православної Церкви. Т. 1.* — К.: Україна, 1993, с. 80/.

⁹Святі Кирило та Мефодій, обстоюючи думку, що мова кожного народу священна і створена для богослужіння (див. життя цих святих), багато постраждали за впровадження зрозумілої для слов'ян «варварської» богослужбової мови, бо ієрархи Римської Церкви вважали придатними для богослужби лише три мови: грецьку, латину та давньоєврейську. Таке фанатичне ставлення до богослужбової мови дістало в історії Церкви назву *тримовної єресі*. Нинішні адепти недоторканості ц.-сл. мови вводять паству в ту саму єресь, тепер уже *чотиримовну*.

паки, духи, слуги, погыбель, муки, гріхи, ріки, на віки, істочники, праздники, ангельський, великий, от Луки (через **ы**, що потім було змінено на зручне для московської вимови **и**);

Христос, херувими, серафими, Галилея, Ливан, вино, виноград (а не впроваджені значно пізніше: *Христос, херувіми, серафіми, Галілея, Ліван, віно, віноград*)¹⁰;

едомських, кидарських, ливанських, сионських, морських: таке пом'якшення між скупченням приголосних згодом трансформувалося в нашій мові у закінчення *-ських* (а не *едомських, кидарських, ливанських, сіонських, морських*);

Марко, Давид, Гаврил, Іоан, Филип, Кирил, Ісус (а не *Марк, Давид, Гаврііл, Іоанн, Филипп, Кирилл, Ісус*)¹¹;

створив, сберуть, сусідом, диякон, Іюдея (а не *сотворив, соберут, сосідом, діакон, Іудея*);

тобі й собі (а не *тебі й себі*);

на ріці вавилонській (а не «*на ріках вавилонських*» і тим паче не «*на реках вавилонських*») та інші¹².

---

¹⁰Відамо належну шану відомому знавцеві ц.-сл. мови прот. Григорію Дяченку, який у своєму знаменитому словникові зберіг написання цих слів через **н** /Полный церковно-славянский словарь. *Протоиерей Г. Дьяченко*. — Репринтное воспроизведение издания 1900 г. — М.: Изд. отд. Московского патриархата, 1993/.

¹¹Написання *Ісус* чи *Иисус* трапляється в деяких наших давніх пам'ятках, але загалом уживали форму *Ісус* (докладніше див. на с. 20).

¹²Приклади давньої церковної мови цитуємо за джерелами:

Остромирове Євангеліє 1056–1057 рр. (Фотокопія). РНБ. ББК 86.1, ББК 86.37; Київський Псалтир 1397 р. (Фотокопія). [ОЛДП F 6]. — М.: Искусство, 1978; Святитель Іларіон Київський, Слово про Закон і Благодать: <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr01.htm>; Євангелія: Архангельське (Південноруське) 1092 р., Мстиславове 1117 р., Галицьке 1144 р., Добрилове 1164 р., Типографське XII ст., Галицько-Волинське XII–XIII ст., Євсевієве 1283 р., Волинське XIII ст., Оршанське XIII ст., Холмське кін. XIII ст., Пантелеймонове 1317 р., Путенське XIV ст., Верковича XIV ст., Лаврське XIV ст., Переспонницьке 1556–1561 рр., Прикарпатське 1590 р., Стрийське 1591 р.; Златоструй XII ст., Часослов Галицький XIV ст., Псалтир Мукачівський XV ст., Мінея службова XVI ст., Апостол Загорівський 1554 р. та ін. /*Запаско Я. П.* Пам'ятки книжкового мистецтва. Українська рукописна книга. — Л.: Світ, 1995/; інші пам'ятки подано в переліку джерел: с. 104–111.

«Величить душа моя Господа», «по Пасці... гріхи отпустятъся», «Отець не судить» — читаємо в Остромировім Євангелії, написаному в Києві 1057 року. «В Іорданьстій ріці», «грядеть», «хрестить», «отпушаються тобі грісі» — у Галицькому Євангелії 1144 року; «На горах стануть води... восходять гори і нисходять поля... створил еси... животная малая с великими... Вся к Тобі чають... Давшю Тобі їм — сберуть... Буди слава Господня в вікі» — у Київському Псалтирі 1397 року. «Моленія ради... святих отець... О Христі Ісусі» — писав у молитві прп. Феодосій Києво-Печерський (†1074). «Яко імя Тобі Человіколюбець» — залишив у своїй молитві свт. Іларіон Київський (XI ст.).

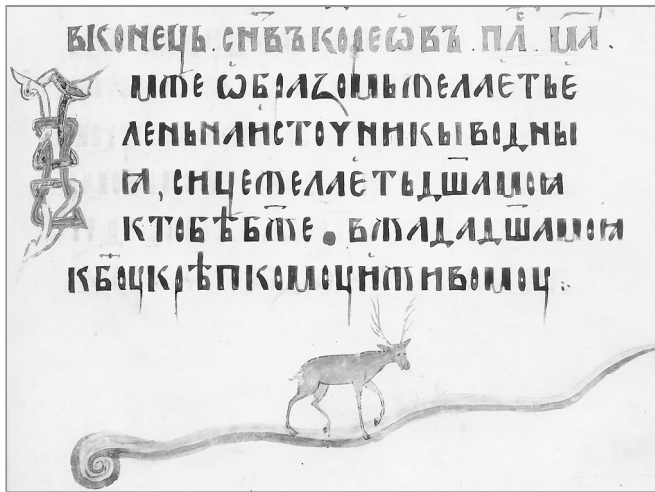
Найбільше спільного в нашій старій мові знаходимо з найдавнішими кириличними зразками, зокрема з мовою свт. Климента Охридського (IX ст.), учня святих Кирила та Мефодія, одного з творців кирилиці. Він також уживає слова *тобі й собі, пакы, любить, Творець, Ісус, Гаврил* тощо (і навіть те, що пізніше зникає зі староболгарських рукописів, а в давньоруських після XIII ст. трапляється як виняток: *Отця, Отцю, Тройцю; створяться, утішаться, нарекуться, прославиться* тощо)¹³.

Наведені мовні риси з дивогідною вірністю зберігав наш народ у богослужбі (і зберіг у рідній мові дотепер — незважаючи на всі лінгвоциди!) аж до кінця XVI ст., до компромісних редакцій тодішніх наших мовознавців та узаконення у другій половині XVII ст. московським патріархом Никоном нових мовних реформ, на підставі яких давньоукраїнську церковну мову сховали пізніше за туманною московською назвою: «дониконівська»¹⁴.

¹³В. М. Ундолски. Климент Епископ Словенский. 895 г.: <http://www.libsu.uni-sofia.bg/slavica/kliment.html>.

¹⁴Колонізувавши Україну, Російська імперія була зацікавлена в тому, щоб перебрати собі її давню історію та культурні здобутки. Задля цього, зокрема, було вивезено в Москву більшість пам'яток українського рукописного мистецтва XI–XIV ст. і зараховано їх до творів російської книжкової культури з послідовним «науковим обґрунтуванням» цього привласнення. Так було зроблено в порівняно недавні часи з найціннішими нашими пам'ятками, шедеврами світового рукописного мистецтва, знаменитим Остромировим Євангелієм 1056–1057 рр. і Київським

Проте окремі риси старої сакральної мови протрималися в богослужбових книгах України ще принаймні півстоліття, а в богослужбовому співі та іконописі — подекуди й до початку ХІХ ст. Греко-Католицька ж Церква донесла окремі давні форми аж до нашого часу.

Київський Псалтир 1397 р.

*В конець. Синов Кореов, псалом 41
Імже образом желаєть елень на істочники водня,
сиче желаєть душа моя к Тобі, Боже.
Вжада душа моя к Богу кріпкому і живому.*

*(Тут і далі підкреслено слова,
які відрізняються від сучасних ц.-сл.).*

Псалтирем 1397 р. /Див.: Запаско Я. П. Нотатки з історії українського рукописного мистецтва // Рукописна та книжкова спадщина України. Вип. 4. — К., 1998, с. 100, 112/.

Транслітерація і вимова

Транслітерація — це «передавання тексту, написаного однією абеткою, літерами іншої»¹⁵. Зауважимо, що транслітерація — це не переклад, а відтворення іншої мови зі збереженням її неповторних особливостей.

Теоретично транслітерування передбачає передавання слів літера-в-літеру, однак у практиці неодмінно виникають розбіжності, які можна оформити у певні правила.

Ц.-сл. мову різні слов'янські народи транслітерують згідно зі своєю багатовіковою традицією вимови.

Ці традиції, що згодом впливали й на орфографію ц.-сл. мови, називають її **редакціями** (або ізводами): редакція болгарська, македонська, сербська, хорватська, чеська, українська, білоруська, російська та ін.¹⁶

«Кожна слов'янська церква вимовляє богослужбовий текст по-своєму, для чого існують різні вимови богослужбового тексту: болгарська, сербська, українська, російська. Маємо багато записів богослужб XVI–XVIII віків латиною, і вони й показують, як вимовляли тоді богослужбовий текст»¹⁷.

Наприклад:

ГНѢВЪ, ДѢТИ, НАДѢЙТЕСЯ —

по-російськи звучатимуть: **гнев, діті, надійтеся,**
а по-українськи: **гнів, діти, надійтеся;**

ВІДѢХЪ НЕРАЗУМѢВІЮЩИМЪ —

по-російськи: **відех неразумевающія,**
а по-українськи: **видіх неразумівающія;**

РУЦѢ ТВОѦ СОТВОРИСТѢ МЯ —

по-російськи: **руце Твої сотворісте мя,**
а по-українськи: **руці Твої сотвористі м'я;**

¹⁵Семотюк О. П. Сучасний словник іншомовних слів. 2-ге вид., доп. — Х.: Ранок, 2008, с. 582.

¹⁶Зазначимо, що болгарська редакція досить швидко відійшла від першоджерел і вже в XII ст. мала суттєві зміни /див.: Полный церковно-славянский словарь. Прот. Г. Дьяченко, с. III/.

¹⁷Огієнко І. І. Українська Церква, с. 79.

нінѣ, херувіми, пам'ять —

по-українськи: **нині, херувими, пам'ять,**

по-сербськи: **нин'є, херувімі, пам'ят,**

а по-болгарськи: **ніне, херувімі, память;**

трѣѣ трисѣѣю пѣснь припѣвајуще —

по-українськи: **Троїці трисвятую піснь припівающе,**

по-сербськи: **Троїце трісв'ятую п'єсн прип'євајущче,**

по-болгарськи: **Троїце трісвятую песн пріпевајущте,**

а по-словацьки: **Троїці трісв'ятую пісн пріпівајущче**¹⁸.

Отже, й транслітерують ці однакові ц.-сл. тексти різні народи по-різному: згідно зі своєю вимовою, а не з іншою.

Незалежно від того, де творили сакральною мовою богослови-письменники та композитори — у Болгарії, Румунії, Словенії, Україні чи Росії, — *транслітерувати їхні твори належить кожному народові за мовними правилами своєї землі*. Бо як неприродно росіянам цитувати ц.-сл. тексти з українською вимовою, так недоречно й українцям послуговуватися російськими правилами, зневажаючи багатовікові традиції свого народу.

Варто згадати, що українська редакція ц.-сл. мови має понад тисячолітнє коріння, тоді як російська редакція виникла разом із формуванням мови російської народності, яку можна назвати наймолодшою серед усіх слов'ян.

Коротка історична довідка

Ще у XVIII ст. українська церковна вимова звучала не лише в Україні, а й у Росії. Відомий російський письменник О. Сумароков (1717–1777) в одній зі своїх статей скаржився на те, що українці псують російську вимову: «... а потому, что

¹⁸Транслітерацію словацької Літургії див.: http://www.grkat.nfo.sk/Texty/liturgia2_broz.pdf. Вірєць болгарської транслітерації див. у нотній збірці: *Источноправославни църковни песнопения...* Составител и ред. *Методий Григоров*. — София: Лира, 1995. Про сербський «ізговор» (вимову) ц.-сл. текстів можна прочитати в сербському підручнику з ц.-сл. мови: <http://sites.google.com/site/rankovicpbf/CRKVENOSLOVENSKI-2010-2011.pdf>.

все школы ими (українцями. — Г. К.) были наполнены, так сие провинцияльное произношение и вкоренилося, яко... „теби“ (свідчення того, що **ѣ** українці вимовляли як *i*. — Г. К.), „мя“ (підтвердження вживання апострофа після губних. — Г. К.) и протчия малороссийскія испорченныя выговоры; а особливо певчія многое преобразили... малороссиянцы вместо „Тебе, Господи“ — „Теби, Господы“ и вместо „Господи, помилуй“ поют... „Господы, помылуй“ и так даляе»¹⁹.

«Знатнейшія наши духовныя (тобто архієпископи, митрополити. — Г. К.) были ко стыду нашему только одни малороссиянцы... от чево все духовныя слепо следуя их неправильному и провинцияльному наречию, вместо „во вѣки“ и протч. говорили „во вики“ и так даляе»²⁰. Сумароков засвідчує, що українці «всегда **ѣ** как *i* произносят»²¹.

Навіть у ХІХ ст. Росія ще користувалася деякими українськими правилами вимови, справедливо обурюючи цим адептів російської культури²².

У російській літературній мові українська вимова *z* панувала у ХVІІІ — першій половині ХІХ ст. і була нормативною в багатьох словах аж до початку ХХ ст. «У другій половині ХІХ — на початку ХХ ст. гортанний *z* характеризував російську літургійну орфоепію та мовлення духовенства»²³.

Яскраво засвідчують нашу вимову численні написи на іконах — від найдавніших і до сер. ХVІІІ ст. У будь-якому регіоні

---

¹⁹О Правописаніи // Полное собраніе всѣх сочиненій въ стихахъ и прозѣ... Александра Петровича Сумарокова. Часть X. Разныя прозаическія сочиненія и переводы. — Москва, 1782, с. 26.

²⁰Там само, с. 25.

²¹Там само, с. 28.

²²«Говорят, будто есть правило, что слова, которыя в нынешнем малороссийском наречии выговариваются через *i*, должно нам писать через **ѣ**... Странное правило... Да какое же нам дело до того, как выговаривают... малороссияне одинаковые с нами слова?» — писав В. Белінський у своїй рецензії на книгу Кадинського «Упрощеніе рускаго правописанія» /цит. за: *Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Українська культура*. — К.: Наша культура і наука, 2002, с. 149–150/.

²³*Німчук В. В.* Українська мова — священна мова // Людина і світ. — 1992. — № 11–12, с. 30.

України цього часу на іконах Спаса Вседержителя у відкритому в Його руках Євангелії закарбовано: **Прїндѣте... возмѣте** — що росіянам з їхньою вимовою **ѣ** як **е** довелося б читати: «*Прїидете... возметє*». Саме тому в Росії запроваджено інше написання: **Прїидѣте... возмѣте...** (хоч на іконах св. Андрія Рубльова та в російських службениках аж до сер. XVII ст. бачимо **Прїндѣте**). Зауважимо, що написання наказового способу дієслів через **ѣ** бере початок у найдавніших ст.-сл. рукописах.

В Ірмологіонах середини XVIII ст., писаних у Росії, мусили зазначати: **Внїга глаголемѧ Ирмосый напѣвѸ КѸсвскагѸ, ѧ нарѣчїѧ велнкѸрѸсїйскаго**²⁴, — занадто бо розповсюджене було «малоросійское наречіє». Особливості української вимови засвідчують численні друковані й рукописні пам'ятки. Зокрема в Острозькій Біблії 1581 р., Київських, Чернігівських і Львівських виданнях, Ірмолоях XVI–XVIII ст., у творах М. Дилецького та інших композиторів знаходимо: **цѣркѸвѸ, мѧтерѸ, ѸлѧтырѸ, царѸ, ЛѧзарѸ, ноцѸ** (що фіксує відкидання м'якого знака після губних приголосних, шиплячих та літери **р**); **прїидѣте, поклонѣмѧ, зрѣте** (тобто суто українську вимову наказового способу дієслів); **вннѸ, ХрнстѸсѸ, хѣрѸвннѸ**, (так, як вимовляють ці слова й нині); уживання в кінці **Ѹ**, де росіяни пишуть **н**: **сѸ безплѸтнѸмы лнкѸ**, і навпаки: **Влѧднѧ** тощо.

Українську вимову закарбовано у всевітньо відомій «Граматиці» архієп. Мелетія (Смотрицького)²⁵, який хоч і закріпив деякі чужі та значно пізніші мовні форми, проте зберіг українські наголоси та споконвічну вимову літер **г, ѣ, е, н**; засвідчив, що **ѣ** українці вимовляли як **і**, а не як **е**. І саме так учили вимовляти ц.-сл. текст у Києво-Могилянській Академії, саме такою мовою писали богословські твори українські святителі-чудотворці, що просвітили та християнізували Росію.

²⁴ <http://www.stsl.ru/manuscripts/book.php?col=1&manuscript=455>, див. аркуш 1.

²⁵ Див.: Німчук В. В. Граматика М. Смотрицького — перлина давнього мовознавства. — <http://litopys.org.ua/smotrgram/sm01.htm>; також: Житецький П. І. Нарис літературної історії української мови... с. 19.

На титульній сторінці видатної духовної праці свт. Іоана (Максимовича) «Іліотропіон», виданій 1714 р. в Чернігові²⁶, читаємо: **МИТРОПОЛИТА ЧОБОЛЬСКАГО И ВСЕА СЕВЕРИ... ЧЕРНІГОВЪ... РОКЪ...** У Київському Псалтирі 1715 р. — наші давні: **рцѣте, восткнѣте, долготерпѣнѣз**; і новіші: **прнѣдѣша, помѣщѣ** тощо.

Цю свою вимову, незважаючи на численні царські та синодальні укази (лише в період з кін. XVII до кін. XVIII ст. вийшло понад 30 указів проти нашої мови та культури!²⁷), закриття друкарень, заборони видавати книжки, проповідувати в церквах і навчати дітей рідною мовою, безперервний ідеологічний штурм першорядністю та «канонічністю» всього російського, Україна боронила аж до нищівних ударів таємним циркуляром П. Валуєва 1863 р. та Емським указом Олександра II 1876 р., з яких розпочався **тотальний наступ на українську орфоepію**.

З кінця XVIII ст. всі освітні, культурні та громадські заклади й установи, усі монастирі, парафіяльні храми та школи при них перетворено на центри зросійщення. Українською мовою заборонено друкувати книжки навіть за кордоном, а твори красного письменства «милостиво дозволено» друкувати лише російськими літерами. Нашу унікальну мову принижено та приречено на смерть як «зіпсовану російську», «перекручену польську», «мужицьку». Але навіть за таких обставин українці пам'ятали, як належить молитися церковнослов'янською.

1818 року в Санкт-Петербурзі Олександр Павловський видає першу граматику «малоросійскаго нарѣчія» (звичайно російською мовою), де пише, що **ѣ** українці вимовляють як «ніжне» російське **і**, **н** — як **ы**, фіксує вживання апострофа та інші особливості української вимови²⁸.

²⁶Цей надзвичайно важливий для духовного зростання кожного християнина твір нещодавно перевидано в Почаєві в російському перекладі: Илиотропион, или Сообразование человеческой воли с Божественной. — Почаевская лавра, 2008. (Іліотропіон у перекладі з грец. — соняшник).

²⁷Див.: *Зубков М. Г.* Українська мова. Універсальний довідник. — Х.: Школа, 2005, с. 3–7; також: http://www.parafia.org.ua/?page_id=86.

²⁸Грамматика Малоросійскаго нарѣчія... Сочин. Ал. Павловскій. — <http://litopys.org.ua/rizne/slovpav10.htm>.

Видатний філолог Михайло Максимович 1842 року писав: «Що малороси, йдучи за своєю власною вимовою, букву **ѣ** вимовляють як гостре **і** в тому легко пересвідчитися: досить послухати сільського дяка, який читає церковну книгу: в книзі написано „во вѣки вѣковъ“, а він читає „во віки віков“...» «Живо пам'ятаю, як мене, ще шестирічного хлопчика, привезли із Згарі до Золотоніського жіночого монастиря на вчення книжне; коли в той же день учителька моя, черниця Варсанофія... почала повторювати мені *аз, буки, віди... живіте, зіло, а не вєді, живєтє, зєло*»²⁹.

Попри нечуваний лінгвоцид **викорчувати орфоепічну традицію майже тисячолітньої давнини було вельми непросто**, і це засвідчують наші класики ХІХ століття.

Григорій Квітка-Основ'яненко російськими літерами (бо заборонено українськими) відтворює вимову своїх сучасників: «Спива соби пид-нисъ псалъму: „Склонитесь викы со человикы“... „Возложите камєня на нечєстьвую выю ии, и на руци и на нози ии“»³⁰.

Друг Тараса Шевченка Іван Лазаревський, переписуючи з чернетки митця поему «Марія», показує, як вимовляли ц.-сл. слова і на Сумщині, і на Черкащині: «Достойно-пітая... воньми... всіхъ... процвітуть» (а не *-пєтая, вонми, всєх, процвєтут*)³¹.

«Українська редакція церковнослов'янської мови, що найяскравіше виражалася в її українській орфоепії, за відсутності української державності виступала серед тих могутніх духовно-культурних чинників, що охороняли цілісність українців-русинів як етносу. І це всупереч тому, що вони перебували у складі різних держав і різних конфесій (православній і греко-католицькій). Словом, ця редакція створювала єдиний культурно-мовний простір, була і є неодмінною ознакою української церкви, української самобутності, держави духу»³².

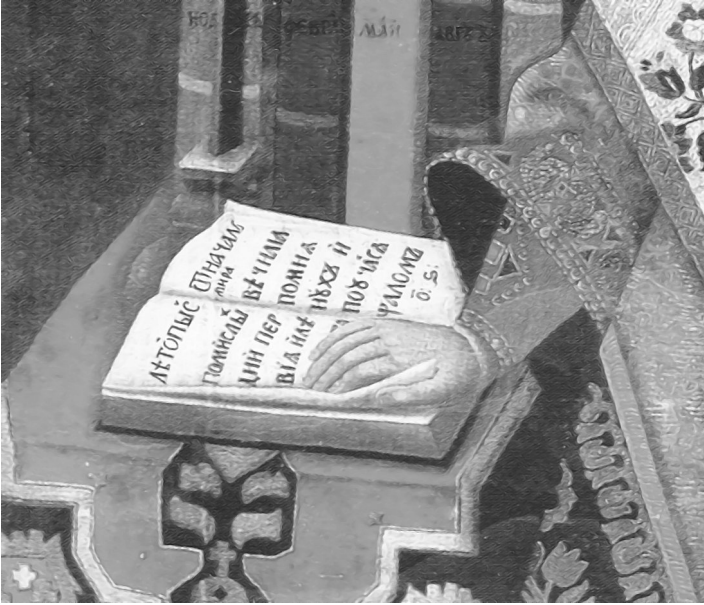
²⁹Цит. за: Німчук В. В. Українська мова — священна мова, с. 32.

³⁰Там само.

³¹Т. Шевченко. Більша книжка. Автографи поезій 1847–1860 рр. — К.: Вид. АН УРСР, 1963, с. 246.

³²Німчук В. В. Українська мова — священна мова, с. 31.

Отже, впровадження питомої української вимови ц.-сл. текстів у богослужбових читаннях і піснеспівах є нашим обов'язком перед Україною, діевою любов'ю та пошаною до Божого дару, даного кожному народові в його рідній мові.

*Фрагмент відомої ікони свт. Дмитра Ростовського.
Друга пол. XVIII ст. Київ*

Літопис от начала мира

Помислих дні первіа і лі[та] ... вічная помнянух і поучахся.
Псалом 76

На іконі зображено останній, незакінчений твір святителя — **ЛѢТОПИСЬ**. У першому друкованому виданні цього твору, що вийшло в Росії в 1-й пол. XVIII ст., було написано: **ЛѢТОПИСЬ**.

Чому ж у деяких сучасних розвідках українські науковці називають його «Летопись»?..

Особливості української транслітерації

Усі правила української транслітерації умовно можна поділити на три розділи: *незмінні*, *успадковані* та *нововведені*.

Незмінними («мурованими») правилами ми називаємо ті, що спираються на якнайдавнішу традицію й не зазнали зміни аж до нашого часу. Наприклад:

1. Українська вимова літер **г, ѣ, ѓ, н**: **ГЛАГОЛАТИ** /глаголати/, **ГОСПОДИ ПОМИЛУЙ** /Господи, помилуй/, **ПРЕВОЗНЕСТИ** /превознести/, **ПОМИШЛЕНІЄ** /помишленіє/ тощо. Таке звучання відбиває орфоепічну традицію, що йде від часів Київської Русі; його зафіксовано й у «Граматиці» архієп. Мелетія (Смотрицького).

2. Закінчення **-аго, -яго**: **СВЯТАГО** /святаго/, **ОДІЮЩАГОСЯ** /одіющагося/, **ВІШНЯГО** /Вишняго/ тощо. Не слід вважати, що ці закінчення виникли під московським впливом, позаяк вони сягають корінням у перші кириличні пам'ятки IX ст. (за три століття до заснування Москви), і в наших богослужбових текстах, окрім небагатьох винятків, не мали іншого написання.

3. Написання **і** після шиплячих перед голосними: **БОЖІИ** /Божії/, **ОРУЖІЄ** /оружіє/, **ПОДНОЖІЄ** /подножіє/, **ОВЧІИ** /овчії/, **ПОЧІЮ** /почію/, **ВЕДШІИ** /ведшії/, **ІЗГОНЯЩІИ** /ізгонящії/ тощо. Це правило — данина традиції давньої мови, де шиплячі були завжди м'якими (писали: **ДЪШЮ**, **КОЖЮ**, **БЫША**, **НДОША**, **ЧЮДО**, **НЕ ПОСЫТЫЖЮСА** тощо), хоча до наших днів збереглося незмінним написання лише групи слів з **ї** після шиплячих.

4. Збереження незручних для української вимови нагромаджень приголосних (які в сучасній мові ми не вимовляємо й не пишемо): **СЕРДЦЕ** /сердце/, **СОЛНЦЕ** /солнце/, **ПРАЗДНИКЪ** /праздник/ тощо.

5. Вимова літери **ы** як **и** та відповідна транслітерація: **АЗЫЦЫ** /язици/, **МЛАДЕНЦЫ** /младенци/, **БЫША** /биша/ тощо.

Успадковані правила — ті, що відновлюють давню традицію або виникли з часом як адаптація до живої мови. До таких правил належать:

1. Транслітерація літери **ѣ** як *i* та *ï*: **недѣла** /неділя/, **стрѣлы** /стріли/, **дѣла** /діла/, **оурожаѣ** /урожаї/ тощо. Літера **ѣ** на Русі звучала по-різному: як довге *e*, *ie*, *i*, *a* чи *я*. Але з XIII ст. в більшості українських говорів *i* витісняє інші різновиди вимови. Українці навіть писали **ѣ** замість *i*: **жѣнка**, **вѣдкѣль**, **мѣръ**, **вѣвцѣ**, **вѣкно**, **вѣршѣ** тощо³³.

2. Заміна **н** на *i* у транслітеруванні наказового способу дієслів у множині: **ѡтступѣте** /отступіте/, **вкусѣте** /вкусіте/, **приклонѣте**, **внемлѣте** /приклоніте, внемліте/ тощо.

3. Заміна **ї** на *u* між приголосними: **херувѣимн** /херувими/, **лѣван** /Ливан/, **галілеа** /Галилея/, **фїліппз** /Филип/, **віно** /вино/, **кадѣма** /кафисма/.

4. Транслітерація імені **їисѣз** (**їисз**) з одним *i*: *Ісус*³⁴.

5. Написання *i* замість **н** на початку слів, а також у сполучнику: **їмутз** /імут/, **нѣнѣ н прїснѡ н во вѣкн вѣкѡвз** /нині, і присно, і во віки віков/. Таку вимову засвідчено у «Граматиці» архієп. Мелетія (Смотрницького).

6. Написання *u* після подвійних приголосних **пр**, **вр** та **хр**: **прїемлѣте** /приемліте/, **прїаѣти** /пріяти/, **прїодѣти** /пріодіти/, **гаврїа** /Гаврііл/, **хрїстѣ** /Христа/ тощо.

³³У літературній мові XVI–XIX ст. іноді ставили **ѣ** замість *i* після голосної, префіксів або на початку слова, тоді ця літера звучала йотованою: **моѣ** /мої/, **отѣзжнї** /от’їзжий/, **ѣжз** /їж/ тощо (такі приклади знаходимо не лише в Учительному Євангелії 1619 р. чи Острозькій Біблії 1581 р., але й в Остромировім Євангелії 1057 р, що свідчить про дивовижну сталість певних мовних традицій). Літери *ï* (як звука *ji*) не було в українській абетці до 1875 р., тому там, де нині ми ставимо *ï*, раніше писали *i*: *моi*, *країна*, *лелїi* тощо, а ц.-сл. літерами подібні слова нерідко писали через **ѣ**. У такому випадку **ѣ** транслітерують як *ï*.

³⁴Написання **їисз** узаконив свт. Петро (Могила), видавши 1629 року Леітургіаріон (Служебник), виправлений за грецькими джерелами. Проте, хоч греки й пишуть *Ἰησοῦς*, але вимовляють однак *Ісус*. Написання **їсѣз** чи **їсз** було традиційним для давньої слов’янської мови, зокрема для давньої України, хоч траплялася й форма **їисѣз** (**їисз**, **їисз**) або обидві форми разом: з однією та з двома голосними на початку (як в Остромировому та Мстиславовому Євангелії). Докладніше див.: Полный церковно-славянский словарь. *Прот. Г. Дьяченко*, с. 1001–1003.

7. Відкидання **ь** після шиплячих і губних приголосних (*ж, ч, ш, щ; б, п, в, м, ф*) та літери **р**: **мечь** /меч/, **плать** /плач/, **пѣмощь** /помощ/, **цѣрковь** /церков/, **есмь** /єсм/, **царь** /цар/, **матерь** /матер/ тощо.

Нововведеними правилами названо зафіксовані у транслітерації чи запроваджені у вимові не раніше ХХ століття.

Серед таких:

1. Введення апострофа (вимова з апострофом узвичаїлася в Україні з давніх-давен, однак у транслітерацію апостроф уведено лише у 2-й пол. ХХ ст.): **пáмáть** /пам'ять/, **пoдáлз** /под'ял/, **oбѣмлютъз** /об'ємлют/ тощо.

2. Написання **і** замість **н** в означальному займенникові **вси**, а також у кінці прикметників та іменників давального, місцевого відмінків і множини там, де за сучасним правописом має бути **і**: **блѣгословенн вы гдѣн** /благословенні ви Господеві/, **всѣ отцѣ наші** /всі отці наші/, **на небѣсѣхъ и на землѣхъ** /на небесі і на землі/, **очи, стезѣ, вразѣ, свѣтъ** /очі, стезі, вразі, звірі/ тощо³⁵.

Наведений розподіл неповний і, звичайно, потребує глибшого дослідження та продовження. Ми подали його для того, щоб можна було побачити, з якого матеріалу зводилася багатовікова цілісна будівля української редакції ц.-сл. мови. Можливо, цей розподіл допоможе фахівцям і практикам з'ясувати доречність тієї чи іншої корекції, щось доповнити чи змінити, оскільки ц.-сл. мова не мертва, а жива, доки нею пишуть, читають, співають...

---

³⁵Це нововведення досить спірне, оскільки переважну частину цих слів українці Сходу й Заходу вимовляли здебільшого з кінцевим **и**. У монастирських книгах Чернігівщини й Полтавщини ХVІІІ ст., у розписах Св.-Троїцької надбрамної церкви Києво-Печерської лаври (як і пізніше у творах наших класиків ХІХ ст.) знаходимо: **Господѣвы, жызы, благодаты, сповѣды** тощо. Однак транслітерування з кінцевим **і**, уперше введене у православному ц.-сл. молитвослові з українською транслітерацією, віддрукованому в Києві 1968 р., стало нині традицією не лише Центральної та Східної, але частково й Західної України.

Правила української транслітерації церковнослов'янських текстів

Основні правила транслітерації можна сформулювати кількома словами: **Ѣ** звучить як **і**; **ѣ, ѣ** — як **е**, а на початку слова, після голосних і префіксів — як **є**; **н** — як **и**, а після голосних — **ї**.

Решта правил — систематизовані уточнення, доповнення й винятки, зумовлені багатством сакральної мови, її реформами та вимогами часу. Отже, читаймо ц.-сл. текст *по-українськи*, звертаючись до правил тоді, коли виникатимуть питання, — і дуже скоро опануємо це нехитре, чудове, милозвучне мистецтво, освячене тисячолітньою традицією нашого народу.

Українська транслітерація ц.-сл. абетки

А (аз) = а, я

Б (буки) = б

В (віди) = в

Г (глаголь) = г

Д (добро) = д

Ѣ, ѣ, ѣ (єсть) = е, є

Ж (живіте) = ж

З (зіло) = з

З (земля) = з

И (іже) = и, й, і, ї

І, ї (і) = и, і

К (како) = к

Л (людіє) = л

М (мисліте) = м

Н (наш) = н

О, О (он) = о

П (покой) = п

Р (рци) = р

С (слово) = с

Т (твердо) = т

УѢ, ѣ, ѣ (ук) = у

Ф (ферт) = ф

Х (хір) = х

Ѡ (омега) = о

Ц (ци) = ц

Ч, Ч (черв) = ч

Ш (ша) = ш

Щ (ща) = щ

Ъ (єр) = —, и, о

Ы, Ы (єри) = и

Ь (єрчик) = —, е, ь

Ѣ (ять) = і, ї

Ю (ю) = ю

Ѧ (і + а) = я

Ѧ, Ѧ (малий юс) = я

Ѧ (великий юс) = у

Ѧ (великий юс,
йотований) = ю

Ѧ (ксі) = кс

Ѧ (псі) = пс

Ѧ (фита, тета) = ф, т

Ѧ (іжиця) = в, і (гі), и, й

Велика літера, пунктуація

• Великі літери та розділові знаки ставимо згідно із сучасними правилами. У ц.-сл. мові пунктуація була іншою: двокрапка могла означати крапку, крапку з комою, двокрапку чи трикрапку; крапка з комою — знак питання. Великі літери зазвичай писали тільки на початку розділів чи віршів³⁶:

Не ѿврати лица Твоего ѿ мене, и не отклонися гнѣвом ѿ раба Твоего: помощникъ мой буди, не отрини мене, и не остави мене, Бже спсѣтелю мой.

Не отвори лица Твогого от мене і не уклонися гнівом от раба Твогого. Помощник мой буди, не отрини мене і не остави мене, Боже, Спасителю мой /Пс. 26:9/.

• Пряму мову звичайно пишемо в лапках:

Рѣкъ гдѣви: гдѣ мой єси ти.

Ріх Господеві: «Господь мой єси Ти» /Пс. 15:3/.

Але допустимо писати без лапок (наприклад, у нотах):

Зане рекл єси: в вік милость созидетсѧ.

Зане рекл єси: в вік милость созидетсѧ /Пс. 88:3/.

Вимова та написання голосних літер

Незмінні у звучанні голосні

• Без змін транслітерують літери о, О, ѡ /o/ (ѡ звучить як сполучення *от*); оу, Ѹ /u/; ы /и/; ю /ю/ та ѡ, ѡ /я/: ѡкропиши /окропиши/, ѡпущати /отпушати/, ѡгнь /огнь/, ѡубо /убо/, трѡицѣ /Тройцу/, бурю /бурею/, язѣици /язици/, отъяти /от'яти/, ѡко /яко/, ѡгня /ягня/, ѡшнаго /Вишняго/ тощо.

× **Виняток 1.** У словах *наша*, *ваша* літеру *ѡ* транслітерують як *а*: *наша*, *ваша* (у транслітеруванні давніх текстів до XIII ст., коли шиплячі були м'які, пишемо *ѡ*).

³⁶У виданнях Києво-Печерської лаври та деяких інших в Україні з початку XVII ст. (Стратинський Требник 1606 р, Київське Учительне Євангеліє 1619 р. та ін.) й до кінця XIX ст. імена Божі, Божої Матері, назви вищих чинів і святинь, власні імена тощо писали з великої літери.

х **Виняток 2.** Написання **рцѣте, рци, дѣшы, трѣцы, бѣды,** введено в Москві у 2-й пол. XVII ст., транслітеруємо через **і:** *рцїте, рци, дѣши, Тройци, Богородици.*

- Літери **ѣ, ж, љ, ѿ** уживали лише в давнину, нині ж їх транслітерують як **є**³⁷, **у, ю, я:** **ѣсть** /єсть/, **ѣпружїѣ** /супружіє/, **ѣгль** /угль/, **ѣворю** /творю/, **ѣже** /яже/ тощо.

Змінні у звучанні голосні

А

Літеру **а** транслітерують як **а** та **я**.

- Після голосних літеру **а** транслітерують згідно із сучасною вимовою: **авраам** /Авраам/, **патріархъ** /патріарх/, **марїа** /Марія/, **їудеа** /Юдея/, **елеа** /елея/, **ѣвстратїа** /Євстратія/, **ѣвреанїнї** /євреянини/.
- А після приголосних — як **а:** **безмертнаго** /Безсмертного/, **одїющагося** /одїючогося/, **падѣша** /падоша/, **в концяхъ**, **до конця** /в кінцях, до кінця/ тощо.

Є, Е

Літери **ѣ, е** транслітерують як **є** та **е**.

- Літери **ѣ, е** звучать як **є:**
  - а) на початку слова або після голосної літери: **ѣси** /єси/, **спасенїе** /спасеніє/, **помышлєнїе** /помишленіє/, **воздыханїе мое** /воздиханіє моє/, **ѣмиєши** /омиєши/, тощо;
- х** **Виняток** — деякі слова давньоєврейського, грецького та латинського походження: **емманѣилъ**, **еммаѣусъ**, **еллада**, **елементъ** /Еммануїл, Еммаус, Еллада, елемент/ тощо.
  - б) після префіксів: **неѣмлемо** /неот'ємлемо/;
  - в) там, де нині вимовляємо **є:** **гдє** /Господнє/.
- У всіх інших випадках літери **ѣ, е** вимовляють як **е:** **стєла** /стеля/, **селєнїа** /селенія/, **велерѣчеваша** /велерічеваша/ тощо.

³⁷У кількох давніх пам'ятках **ѣ** звучить і як **є**, і як **е**.

ї (і)

Літеру ї (і) транслітерують як **и** та **і**.

- ї (і) звучить як **и**:

а) після подвійних приголосних **пр**, **вр** та **хр**: **прі́емлнчѣ** /приємлите/, **прі́нмї**, **воспрі́нмї**, **прі́ятн** /приїми, восприїми, прияти/, **гаврї́нл** /Гавриїл/, **хрї́стѣ́** /Христа/, **хрї́стї́анѣ** /христїане/;

б) між приголосними: **вї́но** /вино/, **херувї́мз** /херувим/, **єхї́дна** /єхидна/, **лї́ванстї́н** /ливанстїї/, **кї́дарскнмн** /кидарскими/, **фарї́сїн** /фарисеї/, **мі́рз** /мир/, **сї́наї́** /синаї/, **не оубї́й** /не убий/, **бóжї́й** /Божий/ тощо.

✘ **Винятком** є наказове дієслово **возопї́й** /возопій/ та чоловічі імена із закінченням на **-ї́й**: **назарї́й** /Назарій/, **пахомї́й** /Пахомій/, **євгє́нї́й** /Євгеній/ тощо.

✓ **Примітка 1.** Там, де нині в корені слів пишуть **і**, цю літеру залишають і в прикметникових формах між приголосними: **аравї́йска** /аравійська/, **сирї́йска** /сирійська/.

✓ **Примітка 2.** У прикметникових закінченнях із м'якою основою та в закінченнях іменників між приголосними пишемо та вимовляємо **і**: **вє́лї́й** /велій/, **вї́шнї́й** /вишній/, **стрєгї́й** /стрегій/, **жрє́бї́й** /жребій/, **лє́вї́й** /левій/, **мо́лєнї́й** /моленій/, **согрѣ́шєнї́й** /согрішений/, **дарованї́й** /дарований/ тощо. А в закінченнях із твердою основою пишемо та вимовляємо **и**: **благї́й**, **благї́мн** /благий, благими/, **вє́лї́кї́й**, **вє́лї́кї́мн** /великий, великими/, **а́ггльскї́й**, **а́ггльскї́хз** /ангельський, ангельських/, **морскї́й** /морський/, **вє́скї́й** /всякий/, **крѣ́пкї́й** /кріпкий/ (у руських і староболгарських текстах ці слова писали через **ы**: **вє́лї́кы́й**, **а́ггльскы́мн**, **благы́хз** тощо).

Це правило легко запам'ятати так: літеру **и** чи **і** в таких закінченнях пишемо згідно із сучасною вимовою.

- У всіх інших випадках ї (і) транслітеруємо як **і**: **пї́єт** /пієт/, **їсповѣ́данїє** /ісповіданіє/, **правї́н** /правії/, **гóрдї́н** /гордії/, **преподóбнї́й** /преподобнії/ тощо.

- ✓ **Примітка.** Сполуку *їа* після голосної транслітерують як *я*: *їаїа* /Ісая/, *каїафа* /Каяфа/, *аллїаїа* /алилуя/. У музичних творах за потребою зберігають усі голосні.

Н

Літеру *н* транслітерують як *н*, *і*, *ї* та *й*.

- *н* звучить як *і*:

а) коли *н* є сполучником: *нїнї* /нині, і присно, і во віки віков/;

б) на початку слів: *їма* /ім'я/, *їзбавленїє* /ізбавленіє/, *їмут* /імут/ тощо;

в) в означальному займенникові *вси*, а також у кінці прикметників, іменників родового, давального та місцевого відмінків і множини там, де за сучасним правописом має бути *і*: *всі отці наші* /всі отці наші/, *оци* /очі, стезі/, *часть чаші* /часть чаші/, *благословенїи* /благословенні/, *на небїи і на землі* /на небесі і на землі/, *во їїа* /во Ізраїлі/, *днї на днї цїрїи* /дні на дні цареві приложи/ тощо³⁸;

× **Виняток 1.** В іменниках родового відмінка жіночого роду, що закінчуються на приголосні (*милість*, *любов*), та середнього роду на *-я* (*ім'я*, *сім'я*), пишемо *н*: *любви*, *сімени* тощо.

× **Виняток 2.** Займенники давального відмінка *ти* (тобі), *мені* транслітерують з кінцевим *н*: *вопїю ти: не даждь ми уснути*³⁹.

г) у наказовому способі дієслів у множині (на останньому складі з *н*): *возвеличїте*, *воскликнїте* /возвеличіте, воскликніте/, *вкусїте і видїте* /вкусіте і видіте/, *отступїте* /отступіте/, *прїйдїте* /прийдіте/, *отложїм* /отложім/;

³⁸Важливо пам'ятати, що українське *н* — це звук, середній між *н* та *і*, й залежно від розташування у слові тяжіє до тієї чи іншої літери. Саме тому на письмі часто плутали *н—н* та *н—ї* (*і*).

³⁹Проф. І. Огієнко подає ці займенники через *н* як загальноживані архаїчні (Огієнко І., проф. Український стилістичний словник. — Львів, 1924, с. 224, 403).

д) після префіксів з голосною на кінці та на стику складних слів: **прійде́тц**, **прійдо́ша**, **пріймѣ́тц** /приїдет, приїдоша, приїмут/⁴⁰, **воісти́нѣ** /воістину/, **прени́споднаа** /преісподня/, **многонимѣ́тнѣ** /многоіменитий/, **мимоіде́т** /мимоїдет/;

✓ **Примітка.** Після префіксів з кінцевою приголосною пишемо **и**: **поді́мемз** /подимем/, **преді́де́тц** /предидет/, **о́иде́тц** /отидет/, **взиде́тц** /взидет/, **обимѣ́мз** /обимем/ тощо.

е) у слові **амі́нь** /амінь/.

• **н** вимовляють як **й** після префікса **прі** та у префіксі **нан**: **прійде́тц** /приїдет/, **пріймѣ́тц** /приїмут/, **нанпáче** /найпаче/. Для музичних творів, де має звучати кожна голосна літера, ці слова транслітерують через **і**: *приїдет, приїмут, найпаче*.

• **н** транслітерують як **і**⁴¹:

а) після голосних: **тво́й**, **моі́хъ**, **своі́хъ** /твої, моїх, своїх/, **не оубо́їтсѧ** /не убоїтсѧ/, **не оутáи́шлѧ** /не утаїшасѧ/, **кра́й** /край/, **фа́рісе́н** /фарисеї/, **хра́ні́ціи** /хранящії/, тощо;

б) у займенниках **ї́** /і/ (його), **ї́хъ** /їх/, **ї́хже** /їхже/, **ї́мз** /їм/. Утім займенники **ї́мже**, **ї́мнже** транслітерують через **і**: *їмже, їмнже*.

• У всіх інших випадках літеру **н** пишуть і вимовляють як **и**: **щѣ́дрѣи**, **возста́ви**, **спі́и** /ущедри, возстави, спаси/, **ни**, **ли** /ни, ли/, **во вре́мѧ стáро́сти** /во врем'я старости/, **ї́мени твое́го ра́ди** /імени Твого ради/, **без сі́мени** /без сімени/.

✓ **Примітка.** Ім'я **ї́исѣ́с** за традицією транслітерують без **н**: *Ісус*. У музичних творах, де потрібно, щоб прозвучали обидві голосні, допустимо писати *Ісус*⁴².

⁴⁰Наведені слова транслітерують через **і** лише для музичних творів. Див. далі правило «**н** вимовляють як **й**».

⁴¹Українці XVII–XVIII ст. іноді позначали цей звук певним знаком над **и** (див. с. 32–34: *Приди́х з ва́рією* ♪ та *Важливо знати*).

⁴²Форму *Ісус* ужито в українському Синодальному Євангелії (переклад Пилипа Морачевського 1863 р.), допущеному до друку 1906 р. Цю форму знаходимо також у перших українських перекладах УАПЦ.

Ѣ

- Літеру Ѣ транслітерують переважно як *i*: **вѢршь** /вірш/, **гнѢвъ** /гнів/, **человѢкъ** /человік/, **стрѢлы** /стріли/, **вѢтрило** /вітрило/, **вѢрЮ** /вірую/, **посѣщѣши** /посіщаєши/, **вѢвцѢ** /вівці/ тощо.

- Ѣ пишуть як *i* після голосної, префіксів або на початку слова (зазвичай в українській літературній мові XVI–XIX ст.): **моѢ** /мої/, **почаѢв** /Почаїв/, **многіѢ** /многії/, **дo збавѣнноѢ ѸторованоѢ дороги** /до збавенної уторованої дороги/, **отѢзжій** /отїзжий/; **Ѣжз** /їж/ тощо.

х **Виняток.** У текстах XI–XIII ст. літера Ѣ може стояти замість сучасних *e*, *a* чи *я*: **прѢжде** /прежде/, **благодѢть** /благодать/, **времѢ** /врем'я/, **Ѣко** /яко/ тощо. Отже, транслітеруємо ці слова згідно із сучасною вимовою.

Ѥ

- Літера Ѥ, коли над нею поставлено дві крапки-риски, після приголосної звучить як *u*, а після голосної — як *ÿ*: **смÿрна** /смирна/, **егÿпетъ** /Єгипет/, **тÿмпанъ** /тимпан/, **вавÿлонъ** /Вавилон/, **сÿнод** /Синод/, **моÿсей** /Мойсей (для співу допустимо: Моїсей)/⁴³;

- на початку слова Ѥ транслітерують як *i* чи *gi*, залежно від сучасної вимови: **Ѥпостась** /іпостась/, **Ѥпакоÿ** /іпакої/, **Ѥсопъ** /ісоп, гісоп/, **Ѥдра** /гідра/;

- а в середині слова після *л*, *ѣ*, *ѣ* — як *в*: **лѤвра** /лавра/, **ѣвѤратъ** /Євфрат/, **пѤвелъ** /Павел/, **Ѥсавъ** /Ісав/, **ѣвѤгеній** /Євгеній/, **ѣвѤстратій** /Євстратій/.

⁴³Правило вимовляти Ѥ як *u* подано в головному для Російської імперії XVII–XVIII ст. підручнику з ц.-сл. мови — «Граматиці слов'янській» архієп. Мелетія (Смотрицького). Та оскільки українці й росіяни порізно вимовляють літеру *u*, у росіян слова з Ѥ звучать інакше: *Синод*, *смірна*, *Єгипет*, *тімпан* тощо.

Літери з і ь

- Літеру **з** у давніх текстах відкидаємо або замінюємо на **о** чи **и** згідно із сучасною вимовою⁴⁴: **сѣтворилѣ** /створил/, **вѣскресѣ** /воскрес/, **вѣззпн** /возопи/, **вѣззвляж** /взиваю/.
- Після префіксів перед йотованими **з** заміняємо на апостроф: **подзѣмлю** /под'ємлю/, **предзавляю** /пред'являю/.
- У кінці слів **з** відкидаємо: **стѣолпѣ** /столп/, **насѣ** /нас/, **всѣхѣ** /всіх/, **отѣцѣ** /Отец/, **любнѣтѣ** /любит/ тощо.

✓ **Примітка.** У приватній чи церковній молитві допустимо тверді закінчення вимовляти м'яко в таких випадках:

а) в іменниках однини та множини, що закінчуються на **-цѣ**: **отѣцѣ** /Отець/, **агнецѣ** /агнець/, **творѣцѣ** /Творець/, **вѣнѣцѣ** /вінець/, **овецѣ** /овець/, **птнѣцѣ** /птиць/ тощо;

б) у дієвідмінах 3-ї особи (він, вона, воно, вони): **любнѣтѣ** /любить/, **сходатѣ** /сходять/, **веселѣтѣ** /веселить/, **прїйдѣтѣ** /прїйдуть/⁴⁵.

Проте це не стосується науково-практичного вжитку, де слід зберігати характерні особливості ц.-сл. мови: м'які закінчення до XVII ст. і тверді — у XVII–XX ст.

⁴⁴Сучасними літерами неможливо передати звучання давніх **з** та **ь**. З XII–XIII ст., коли редуковані занепали, літеру **з** почали вимовляти під наголосом й іноді між приголосними як **о** чи **и** або відкидати.

⁴⁵Така вимова не лише природна для нас, а й історично виправдана 700-літньою традицією. Якщо сучасні болгари, серби чи словаки вимовляють: **памят, Господ, мудрост, песн, печал**, змінюючи м'який знак на твердий, — так само виправдана зміна твердого знака на м'який в українській вимові, коли це відновлює нашу багатовікову богослужбову традицію. 1917 року в Україні 75-тисячним накладом вийшов ц.-сл. молитовник з паралельним українським перекладом, де упорядник — відомий громадський і культурний діяч Полтавщини священик Андрій Геращенко (1870–1920) — у вступній статті подає стислі правила української транслітерації, серед яких і введення **ь** у дієвідмінах 3-ї особи та зворотних дієсловах на **-тѣ** (**спасеться, наситяться** тощо). Проте це правило не увійшло у практику, і ним не скористався жоден із подальших транслітерованих молитовників 1938–1990 рр. Варто пам'ятати, що тверді закінчення увійшли в ужиток з часу видання Острозької Біблії (1581) і Службника (1629) свт. Петра Могили. У Віленському Службникові 1583 р. ці закінчення були ще м'які.

- Літеру **ь** відкидаємо тільки після шиплячих і губних приголосних (*ж, ч, ш, щ; б, п, в, м, ф*) та літери **р**: **мѣчь** /меч/, **пѣмощь** /помощ/, **цѣрковь** /церков/, **гѣлѣвь** /голуб/, **ѣсмь** /есм/, **цѣрь** /цар/, **вѣщь гѣрькѣ** /вещ горку/ тощо.

- У всіх інших випадках **ь** зберігаємо: **гѣ** /Господь/, **хвѣльньнй** /хвальний/, **ангѣльскнмн** /ангельськими/.

✕ **Виняток.** Слова **чнмнѣ, вонмнѣ, вонмѣмѣ** допустимо писати з м'яким знаком: *чиньми, воньми, воньмем*⁴⁶.

- У давніх текстах літеру **ь** транслітеруємо як **е, ъ** чи відкидаємо, залежно від сучасної вимови: **жньць** /жнець/, **вьсь, вьсе** /весь, все/, **дастьмнѣотць** /дасть Мні Отець/, **тебѣ хоразннѣ** /тебі, Хоразине/.

Апостроф

- Пишемо перед **я, ю, є, і** після префіксів та губних приголосних (*б, п, в, м*) згідно із сучасним правописом: **нзѣѣтн** /із'яти/, **вѣзюрѣдѣтн** /об'юродіти/, **подѣѣздннй** /под'їздний/, **ѣмла** /от'ємля/, **їма** /ім'я/, **пѣмѣть** /пам'ять/, **розпѣтнй** /розп'ятий/, **пѣтѣ** /п'ята/, **пѣдѣ** /п'ядь/ тощо.

✓ **Примітка 1.** Апострофа не вживаємо після губних у словах, які нині сприймаються як іншомовні: *бяху, вящий, вснять* тощо. Це не стосується слів з поширеними нині коренями: *ум'якнути, ув'язе, п'яток, проп'ятіє*, а також природних для нашого мовлення слів: *врем'я, знам'я* (за аналогією з *плем'я, вим'я*) тощо. У вимові допустимо вживати апостроф відповідно до місцевої традиції⁴⁷.

✓ **Примітка 2.** Займенник **мѣ** транслітеруємо і вимовляємо згідно з місцевою традицією (зокрема на заході України він одвічно звучав з апострофом).

⁴⁶З м'яким знаком ці слова знаходимо в Острозькій Біблії, деяких українських Службениках XVI–XVII ст., Київському Псалтирі 1715 р.

⁴⁷Нагадуємо, що за сучасними правилами апостроф не пишуть також після подвійних приголосних у корені (*освятил, священик* тощо).

Приголосні

• Приголосні літери не змінюємо, не викидаємо й не додаємо: **ѠВЕРЗЛЗ** /отверзл/, **СОЛНЦЕ** /солнце/, **БЕЗЗАКОНІЕ** /беззаконіє/, **КАДИСМА** /кафисма/.

- ✕ **Виняток 1.** Слова **БЛГВЕНА**, **БЛГВЕНН** і похідні транслітеруємо з двома **н**: *Благословенна, благословенні*.
- ✕ **Виняток 2.** Замість однакових подвійних приголосних пишемо одну, де це узгоджується із сучасним правописом: **ІѠА́ННЗ** /Іоан/, **КНРІАЛЗ** /Кирил/, **АЛНЛЖІА** /алилуя/, **ГІСОПЗ** /гісоп/ тощо. Ім'я **ІѠА́НЗ** аж до XV ст. писали з одним **н**; **АЛНЛЖНА**, **КЕЛІА**, **ФНЛІПЗ** та ін. також трапляються в різних пам'ятках без подвоєних приголосних.
- ✓ **Примітка 1.** Літеру **Ѡ** (фита́) запозичено з грецького письма, де вона звучить як придинове [th], і вимовляли її по-різному: як **т**, **п**, **хв**, **хт**, **хвт** і, пізніше, **ф** (цей звук був чужим нашій мові, як і російській). Нині ж однаково допустима її вимова як **т** й **ф**: **ГЕДСНМЛНІА** /Гецсиманія — Гетсиманія/, **ДЕОФІЛЗ** /Феофіл — Теофіл/ тощо⁴⁸.
- ✓ **Примітка 2.** Розмежування літер **н** та **Ѡ** виникло в XIV ст., остаточно сформулював та узаконив уживання **Ѡ** архієп. Мелетій (Смотрицький) у своїй «Граматиці» 1619 року. Отже, у транслітеруванні давніх пам'яток пишемо **Ѡ** там, де й нині: **ЧѠВОРІН** /творяй/, **ѠДІВІАНСА** /одіяйся/.
- ✓ **Примітка 3.** У словах грецького походження **г** у сполуках **гг**, **гк**, **гх** звучить як **н**: **АГГІЛЗ** /ангел/, **ЕВАГГЕЛНЕ** (у давніх текстах) /Євангеліє/; **СІ҃ГКЛІТЧЗ** /синклит/ тощо. Винятком є лише два слова: ім'я **АГГЕ́Й** /Аггей/ та **А́ГГЕЛЗ** у значенні злого духа (пишуть без титла) /аггел/.

⁴⁸ Докладно про історію вживання та вимови **Ѡ**, див.: *Німчук В. В.* Проблеми українського правопису XX — початку XXI ст.ст. — Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, 2002, с. 71–77. Про вимову **ф** та **Ѡ**, див. ще: *Проф. І. Огієнко.* Український стилістичний словник. — Львів, 1924, с. 426–434.

Надрядкові знаки

⸗ (ті́тло⁴⁹) позначає скорочення в часто вживаних словах. Іноді при скороченні над словом пишуть пропущену літеру під титлом: ⸗ ⸗ ⸗ ⸗ /в, г, о, с/ або саму літеру (чи її умовне позначення): ⸗ ⸗ ⸗ ⸗ ⸗ ⸗ ⸗ /д, й, з, м, р, т, х/.

ˊ (гострий наголос, оксію) уживають над голосною на початку та в середині слова: **ЧЛА́НЦЪ, ДѢ́НЬ.**

ˋ (важкий наголос, варію) пишуть над голосною лише в кінці слова, окрім випадків, коли після цього слова стоять сполучники **же, бо, ли** та короткі форми особового займенника **ми, ти** та ін. (тоді вживають ˊ, а над наступним словом наголосу не ставлять): **ЧТО́ МИ, ДОБРО́ БО, РЕЧЕ́, МИ́, ОУ́СТА.**

ˆ (камора) зрідка позначає наголос (іноді ставлять над попередньою приголосною); або м'якість приголосної: **ВЕ́** /весь/⁵⁰.

ʸ (єрик) позначає твердість приголосної (замість **з**): **ЖЕЗЪ́.**

˚ (паєрик) може означати як твердість, так і м'якість: **МНОГЪ́, ДВА́, КТО́, ДЕНЬ́** /день/, **ПУТЬ́** /путь/.

Придих-«дух» ʔ має нині декоративне призначення.

Придих з варією ʔ в українських джерелах позначає йотовані займенники **ѣ́, ѣ́, ѣ́** /і, ю, я/, іноді **ѣ́** як звук **й**: **ѣ́ХЪ** /іх/, **НАПОѣ́ТИ** /напоїти/, **ПОБОѣ́ЩЕ** /побоїще/, **Тѣ́И ѣ́СИНН** /тії сини/ тощо. У російській мові **ѣ́** ніколи не звучить як **й**, тому знак ʔ залічено в російських підручниках до декоративних «духів».

Важливо знати. Найдавнішим діакритичним знаком, окрім титла, був маленький «гачок»-придих ʔ або ˘ чи ˙, який ставили над певними голосними літерами. Чітка послідовність цих знаків у давніх пам'ятках (Реймське Євангеліє поч. XI ст., Ізборник Святослава 1073 р., Київський Псалтир 1397 р. та ін.)

⁴⁹Наголоси в термінах подаємо згідно з грецькими відповідниками. Так писали Смотрицький та Огієнко.

⁵⁰Відомі ще такі знаки: ˘ що зрідка ставили як наголос, переважно над йотованими (нині позначає літеру **й**), та ˘ чи ˘ (кѣндема) — наголос, як і камора, переважно над односкладовими словами (іноді ставлять над попередньою приголосною): **ѣ́, дѣ́мла** — характерний більше для південнослов'янських текстів; частіше заміняє літеру **й, и**, зрідка **і**.

не лишає сумніву в тому, що їх ужито не для краси. Їх ставили тільки над йотованими **ѣ, ѣ** (лише коли вони звучать як **е**), **ѣ**; **ю, ѣ** та **ѣ** (що має звучати як **ю**); **ѣ, ѣ** та **ѣ** (лише коли вона звучить як **і, ї** чи **ї**), а також над деякими голосними на початку слова, особливо коли попереднє слово теж закінчувалося на голосну (**ѣще, ѣбаче, ѣубо**). Імовірно, ці початкові голосні звучали з придихом, подібним до приставної приголосної перед початковими голосними в різних говорах України (*восінь, вогірок, говес, гухо* тощо)⁵¹. У давніх пам'ятках — церковних і світських — знаходимо «описки», що мимохіть фіксують установлену традицію місцевої вимови: **ѣолтѣрь, ѣвѣнникѣмѣ, ѣордѣ, ѣжтрѣба, ѣптро**. Варте уваги, що у грецькій мові, звідки й маємо ці придихи, над початковою голосною придих позначав саме легке приставне *z*.

Отже, перший діакритичний придих уживали над тими голосними літерами, які мали певний додатковий звук або де придих змінював їх звучання (наприклад, **н**, що звучить як **і** чи **ї**). Ніколи не вживали цього знака над літерами **н, ѣ, ѣ**, коли вони звучали як **и** та **е**. Зрідка його ставили над приголосною на позначення пропущеного **ь**: **ѣѣтѣ** /єсть/⁵².

Пізніше до цього придиху додавалися інші знаки, скопійовані з грецьких книг. Деякі з них не впливали на вимову, їх

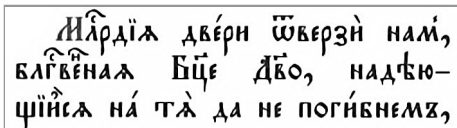
⁵¹ «Приставний *в* перед *у* характерний для більшості українських говірок, через що він закріпився і в літературній мові (*вулиця, вухо, вуса, вузький*), а приставний *h* перед *у* (*гулиця, гухо, гуж, гузький*) вживається рідше — переважно в тих самих говірках, де й *h* перед *о*. Зважаючи на те, що приставні приголосні охопили не тільки значну частину українських, а й майже всі білоруські й західний ареал середньоросійських говірок та південноросійського наріччя, можна припустити, що це — дуже давня риса, яка могла з'явитися ще у племінних діалектах склавінського походження на Поліссі й Волині перед початком масової міграції східнослов'янських племен... тобто орієнтовно на самому початку і в перших століттях н.е.» (*Півторак Григорій*. Українці: звідки ми і наша мова. — К.: Наукова думка, 1993, с. 112–113).

⁵² В окремих давніх пам'ятках придихами де-не-де позначали й початок або кінець слів у неперервному письмі, проте дуже непослідовно (див.: *Митрополит Іларіон*. Український літературний наголос. — Вінніпег, 1952, с. 31–32).

уживали заради традиції й нерідко плутали. Певну спробу їх уніфікувати зроблено зокрема у «Граматиці» архієп. Мелетія (Смотрицького), а втім це стосувалося лише правил написання.

Стародавній «гачок», дещо змінений, лишився над сполучником **н̑** та над початковими голосними, а над йотованими займенниками його поставили з важким наголосом: **н̑̇**, **н̑̇̇**, **н̑̇̇̇**. Оскільки знак **н̑** позначав йотовану літеру, українці подекуди почали вживати його над **н** там, де вона мала звучати як **ї**: таке написання знаходимо в церковних творах (непослідовно, переважно над займенниками **н̑мз**, **н̑хз**, іноді — **н̑хже**) та значно ширше — в авторських творах і на іконах.

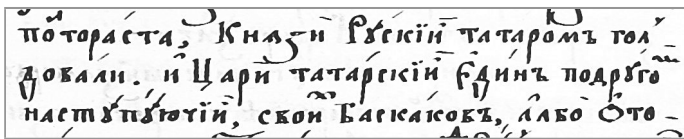
Цікаво, що в сучасних ц.-сл. текстах, виправлених «до титла» за московськими взірцями, знаходимо в певних місцях **о̑ѣо**, тоді як в Острозькій Біблії 1581 р., у Київському Псалтирі 1715 р. і навіть у Чернігівському Псалтирі 1746 р. в тих самих місцях — **о̑ѣо**, а знак **н̑** ужито лише над йотованими займенниками та **н**, яка звучить як **ї**.

Млрдѣл двѣри ѿверзи намъ,
благвеннаѣ Бѣѣ Дѣо, надѣю-
щійсѣ на тѣ да не погѣбнемъ,

З Полууставу Києво-Печерської лаври, 1643 р.

Милосердія двері отверзі нам, Благословенная Богородице Діво, надіющійся на Тя да не погібнем...

полтораста, князи рускіи татаромъ гол-
довали. и Цари татарскіи бдинъ подрѣго
наступуючій, свои баскаковъ, албо ото.

З Літопису Феодосія Софоновича 1681–1682 рр.

...полтораста, князі рускії татаром голдовали і царі татарскії, один по другом(у) наступуючій, своїх баскаков...

Також див. уживання **н̑** як **ї** на с. 68–69, у творах свт. Іоана (Максимовича), та на с. 90, у першому фрагменті ікони: **б̑л̑гословѣнн̑ї̇... н̑̇ напої̑те м̑л̑.**

Наголос

Наголоси в транслітеруванні допустимо не ставити чи ставити за потреби. У разі вживання наголосів слід дотримуватися таких правил:

- у наукових виданнях відтворюємо наголоси без змін;
- транслітеруючи новітні ц.-сл. тексти для молитовного вжитку, наголос не змінюємо, крім слів, у яких наші давні церковні наголоси збігаються з нинішньою літературною вимовою або природніші для нашого мовлення за московські⁵³: *ДА СВАТІТІСА ІМ'Я ТВОЄ* /да святитися ім'я Твоє/, *УГОТОВАЛ ЕСИ ТРАПЕЗУ* /уготовал еси трапезу/, *СЛУХУ МОЄМУ ДАСИ* /слуху моєму дасі/, *ЦАРЮ НЕБЕННИЙ УТІШИТЕЛЮ* /Царю Небесний, Утішителю/.

✓ **Примітка.** Треба враховувати, що під титлами чи над виносними літерами наголос «ховається»: *ПРЕЧІСТАЯ* /Пречістая/, *ЦАРЮ* /царю/, *ЛЮДСКИХ* /людських/.

Перелік наголосів, які варто відроджувати, див. на с. 43–45.

3 історії українського наголосу

Як не було ніколи спільної для всіх слов'янських народів «чистої» ц.-сл. мови, а були дедалі відмінніші її редакції, так не було й від початку єдиного для всіх наголосу. Щоправда, певну частину слів наголошували однаково, проте інша частина яскраво віддзеркалювала національне мовлення.

У перших віках слов'янської писемності знака наголосу не вживали⁵⁴, і кожен народ вільно формував свою систему

⁵³За Петра I українські богослужбові наголоси силоміць змінили на московські. Серед таких наших наголосів були нині незвичні (напр., *єдинаго, отверзі*), а були значно природніші за насажені — їх і варто відроджувати: *ім'я, помолімся, дасі* (а не *ім'я, помолімся, даси*), *Утішителю, твоєму, даруй* (а не *Утішителю, твоєму, даруй*) тощо.

⁵⁴Виняток — **Київські глаголичні листки X ст.** — найдавніша зі знайдених і єдина ст.-сл. пам'ятка з розгалуженою системою надрядкових знаків, зокрема наголосів: *апостоу Пётру, віра, чётънаго, падыша, поста́ви, моли́тву, поми́лова, Те́бе, Тво́их, сво́ю* та інших.

наголошування. У XIII–XIV ст. поодинокі з'являються кириличні акцентовані тексти, і з них уже виразно видно різницю в системах наголосів⁵⁵. Зважаючи на консервативність богослужбової мови, ця різниця формувалася віками. *Акцентування найяскравіше виявляло національну належність ц.-сл. пам'ятки, тому часто місце її написання можна було визначити саме завдяки наголосам.*

Першими кириличними акцентованими пам'ятками України, що дійшли до нашого часу, були Галицький Часослов XIV ст.⁵⁶, «Королівське» Євангеліє 1401 р. (Закарпаття), Мукачівський Псалтир поч. XV ст. — і що далі, то більше трапляється таких книг. «Як показують нам численні акцентовані українські пам'ятки, на XV вік українці вже мали свою власну, послідовну й стройну систему наголосу, вироблену довгими віками. Ця давня система українська була навіть послідовнішою, як система сучасна»⁵⁷.

У XV–XVI ст. українська рукописна богослужбова книжка зазнає південнослов'янського, переважно сербського впливу і частково й непослідовно переймає складну систему зазначок⁵⁸, а іноді й чужих наголосів. Але ця складна система, окрім рідкісних залишків, не перейшла до наших друкованих книжок: у них переважно подано вже систему власної вимови⁵⁹.

---

⁵⁵ *Митр. Іларіон. Український літературний наголос*, с. 40.

⁵⁶ У Московії цього часу також з'являється перша акцентована пам'ятка: Чудівський Новий Завіт, рукопис 1355 р., новий переклад з грецької мови митр. Олексія, українця за походженням, який проставив де-не-де в ц.-сл. тексті тогочасні московські богослужбові наголоси (див.: *Огієнко І. Східнослов'янський наголос у XIV віці. Словник наголосів Чудівського Нового Завіту 1355 р. // Записки чина св. Василя Великого. — Львів, 1937. — 102 с.*).

⁵⁷ *Митр. Іларіон. Український літературний наголос*, с. 42.

⁵⁸ Зазначка — термін проф. І. Огієнка на позначення зайвих діакритичних знаків: декоративних придихів, оксій і варій, якими позначали початок і кінець слова (багато таких зазначок-наголосів, наприклад, у Пересопницькому Євангелії 1556–1561 рр.).

⁵⁹ *Огієнко І. Український наголос на початку XVII-го віку // Записки чина св. Василя Великого. Вип. 1–2. Т. 2. — Жовква, 1926, с. 27.*

Наголос у наших давніх рукописах і перших стародруках ставили не над кожним словом, а лише над більшою чи меншою частиною слів. Лише з XVII ст. акцентування кожного слова стає обов'язковим.

1574 року визначний російський друкар Іван Федоров (у Заблудові змінив прізвище на Федорович) відновив занепа-ле львівське друкарство виданням Апостола⁶⁰, який майже повторює московський першодрук 1564 р., і в ньому вперше на теренах України з'являються московські наголоси⁶¹, дбайливо проставлені освіченим друкарем. Та, певно, завдяки

---

⁶⁰За радянських часів І. Федорова вславляли як *першодрукаря*, й інші думки вважали неприпустимими. Проте розвідки багатьох науковців (перші праці з'явилися вже в 1960-х рр.), численні архівні документи і, власне, дофедорівські книжки (понад півтисячі) незаперечно доводили, що до 1564 р. друкарні діяли в різних містах України та Білорусі. Перша підтверджена документально друкарня була у Львові — одному з найбільших і найвідоміших на той час міст Європи — вже в сер. XV ст. Архівні документи свідчать, що 1460 р. (за 112 років до приходу Федорова) львівський міщанин **Степан Дропан** подарував свою друкарню львівському Онуфріївському монастиреві (можливо, змушений був подарувати, оскільки на українських і білоруських землях під Польщею тривала розправа над кириличною книгою та її видавцями: 1492 р. заарештовано Ш. Фіоля — видавця українських богослужбових книг у Кракові; Ф. Скорині також не вдалося видрукувати решту частин своєї Біблії; кириличні богослужбові книжки раз-по-раз вилучали і знищували). Очевидно, Іван Федоров був добрим учнем досвідчених українських друкарів, змушених видавати свої книги в анонімних друкарнях Москви. Докладніше див. дослідження проф. Л. Коць-Григорчук (*Коць-Григорчук Л.* Біля джерел кириличного книгодрукування. // Українська мова. — К., 2008, № 1, с. 58–68). Огляд праць про дофедорівський друк див.: *Андрійчук М. Т.* Генеза книгодрукування на теренах України: Інформаційна ситуація у вітчизняній історіографії XX ст. // Книгознавство, 2005, № 2, с. 134–146.

⁶¹Зауважимо: московські богослужбові наголоси значно відрізнялися від теперішніх. У Федорових Апостолах 1564 і 1574 рр. знаходимо: *заповідѣй, похотѣй, гражѣни, бжив, от сонма, без страхѣ, наказѣн, продѣна, цгодив* тощо. Із сер. XVI до сер. XVII ст. московські наголоси зазнали революційних за стрімкістю змін і загалом зупинилися на тих, що ми маємо в синодальних текстах. Однак окремі зміни наголосів і слів, наближаючись до живомовних, не припинялися до нашого часу.

помічникам-українцям до Львівського Апостола таки втрапили українські наголоси⁶².

В Острозькій Біблії 1581 р. Іван Федоров також, де догледів, проставив наголоси за московським взірцем.

Але, незважаючи на великий авторитет названих видань, московські наголоси не прижилися в Україні. 1591 року у Львові вийшов підручник грецько-слов'янської граматики, і вже відтоді аж до кінця XVIII ст. у Львові нічого не друковано з чужим наголосом⁶³. У «Граматиці» прот. Лаврентія Зизанія, друкованій у Вільно 1596 р., також ужито українські наголоси.

1619 року з'являється знаменита «Грамматика словенська» архієп. М. Смотрицького, яка фактично узаконює українську богослужбову й термінологічну систему акцентування. У московському перевиданні «Граматики» 1648 року наголоси змінено на московські. Ось кілька прикладів⁶⁴:

<i>Грамматика 1619 р.</i>	<i>Московське перевид. 1648 р.</i>
ім'я	ім'я
самóму	само́му
своéму, твоéму	сво́емú, тво́емú
сінтаксис	синтаксіс
сіє, сія	сі́є, сі́я
твóрят	твóрjят
чéстний, чéстное	честнjй, честнóе

⁶²Науковець Сергій Пономаренко, ретельно порівнявши наголоси Львівського та Московського Апостолів, знайшов між ними понад 300 відмінностей (Пономаренко С. С. Акцентні відмінності у львівському виданні Апостола 1574 р. порівняно з московським виданням 1564 р. // Автореферат дисертації... к. філол. н. — Інститут мовознавства імені О. О. Потебні. — К., 2012. — 21 с.).

⁶³Митр. Іларіон. Український літературний наголос, с. 42.

⁶⁴Докладніше див.: Гальчук І. Ю. Наголос граматики М. Смотрицького як відбиття староукраїнської акцентної системи // Мовознавство. — К.: Ін-т мовознавства НАН України, 2008, №№ 4–5, с. 79–91.

1639 року львівський друкар Михайло Сльозка видрукував у Львові Апостол з українськими наголосами. Подаємо кілька прикладів з Апостолів 1574 р. і 1639 р.⁶⁵:

<i>Апостол Сльозки 1639 р. наголоси українські</i>	<i>Апостол Федорова 1574 р. наголоси московські</i>
бесіда	бесіда
вчэра	вчерá
ім'я	ім'я
моёго, моёму	моєго́, моєму́
у мене	у менé
на него	на него́
обріза́ніе	обріза́ніе
осмий	осмій
похва́ла	похва́ла

Передруковуючи львівські видання, у Москві завжди змінювали наголоси на свої, також і у Львові, передруковуючи московські видання, змінювали чуже акцентування.

Київське друкарство, що, розпочавшись 1616 року (за іншими джерелами — 1553 року⁶⁶), «засвітило на цілу Україну»⁶⁷, послуговувалося лише українським наголосом аж до початку XVIII ст. Галицький наголос дещо відрізнявся від київського, проте не суттєво, тому у Львові залюбки передруковували без змін київські видання, а в Києві — львівські⁶⁸. У Москві, передруковуючи київські видання, наголоси змінювали.

⁶⁵ Докладніше див. ці наголоси, а також словничок давніх українських церковних наголосів: *Митр. Іларіон. Український літературний наголос*, с. 43–45.

⁶⁶ *Андрійчук М.* Генеза книгодрукування, с. 137–138.

⁶⁷ *Огієнко І.* (митрополит Іларіон) Історія Українського друкарства / Упоряд. М. С. Тимошик. — К.: Наша культура і наука, 2007, с. 320.

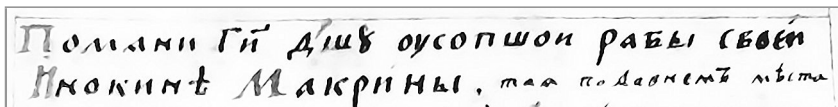
⁶⁸ *Митр. Іларіон. Український літературний наголос*, с. 46.

Україна та Білорусь мали загалом однаковий наголос, оскільки були міцно пов'язані політично й культурно, підкорялися Київському митрополитові та спільно творили літературну мову. У білоруських друкарнях працювало багато українських друкарів, чимало українців друкувало там свої твори. Московські наголоси потрапили до Білорусі через заблудівські видання Петра Мстиславця — білоруса, сподвижника Івана Федорова — і прищепилися в певній низці друків, але цей вплив був короточасним⁶⁹.

1635 року українці відновили друкарство в Молдові та Волощині й використовували там українські наголоси⁷⁰.

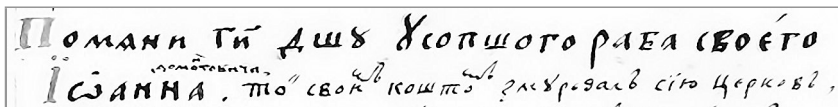
Сотні стародруків, що вийшли з Києво-Печерської та Почаївської лаври й інших друкарень України, незмінно засвідчують відшліфовану віками систему українського церковного наголосу. Ці наголоси звучать у партесних концертах Дилецького й Домарацького, у кантах свт. Димитрія Ростовського та в духовних творах усіх письменників і вчителів того часу аж до XVIII ст., і навіть у концертах Артема Веделя⁷¹.

З пом'яника (синодика) свт. Димитрія Ростовського:

Помани Гѣ душѣ усопшой рабы своѣи
Інокимѣ Макрины, таа по давнемѣ мѣста

Пом'яни, Господи, душу усопшої раби Своєї інокіні Макрини...

Помани Гѣ душѣ усопшого раба своѣго
Іоанна, тоу своѣмъ коштомъ змѣрзавъ сію Церковь,

Пом'яни, Господи, душу усопшого раба Своєго Іоана Домонтовича. Той своїм коштом змуровал сію церков...

⁶⁹ Митр. Іларіон. Український літературний наголос, с. 46–48.

⁷⁰ Там само, с. 36.

⁷¹ А. Ведель народився, коли вже 20 років діяли заборони викладати українською мовою та друкувати українські книжки. Але в його духовних концертах на слова псалмів знаходимо відгомін нашої правничої церковної традиції: «любит Господь Бог» /№ 5/, «зіло вскорі» /№ 6/.

Особливості українського церковного наголосу

Серед давньоукраїнських богослужбових наголосів є багато незвичних нам. Це пояснюється не так південнослов'янським впливом, як іще праслов'янською спадщиною, збереженою українцями.

- Однією з найдавніших рис давньоукраїнського акцентування є накорінний наголос багатьох слів, що лишився нині в сербській мові, деяких західноукраїнських говірках та окремих словах української літературної мови: *бєсїда, бєлїзнь, врата, глава, дрўгий, жїтїє, бїтїє, закєн, їний* (інший), *кєпїє, кўпїль, нєрод, твєрець, трєпєза, хвєла, чєстний, шєстий, єсмий* тощо. При відміні цих слів наголос не змінюється.

- Кличний відмінок звичайно має наголос на коріннім складі (це наголос і давньоослов'янський): *цєрью, рєю, Хрїсте, Хрєсте, кнєзю, врєгу, врєчу, гєро, дўше, Слєве*.

- Акцентування займенників відповідає праслов'янському⁷² і водночас — сучасній нашій мові (або наближене до неї): *свєєму, твєєму, моєму, свєєго, твєєго, твєєя, свєєя, моєя, самєму, к нєму, от нєя, менє, тебє, сїє, сїя, сїї* (це, ця, ці).

- Ознакою давньої системи українського акцентування є наголошене **а** в дієсловах на **-ати**: *дїлєти, їсповїдєти, прїзвєти, спєсєти, сїдєти, утїшєти, мїловєти, цєрствєвєти*.

- У наказових дієсловах наголос на останньому складі: *дарўї, бєлєгєствўї, вєскрєснї, прїзрї, прєстї, спєдєбї, ущєдрї*. Виняток — *вєнмї, вєнмїм* (уживане й дотепер на Галичині).

- У прикметниках і дієприкметниках наголос на **-єнн-**: *блєгєслєвєнний, бєжєствєнний, дївєствєнний, єдїнствєнний, клєтвєнний, явєствєннє, смїрєннє, молїтвєннє*.

- Слова на **-їйший** (**-ійший**) мають наголос на **ї** (і): *їзрєднїйший, прєвєднїйший, слєвнїйший, удєбнїйший*.

- Слова середнього роду на **-єнїє, -анїє** мають наголос на **є, а**: *Бєгєявлєнїє, Ввєдєнїє, Вєздвїжєнїє, Вєзнєсєнїє, Прєобрєжєнїє, Стрїтєнїє, слєжєнїє, їсповїдєнїє, послїдєвєнїє*.

⁷²Скляренко В. Г. Праслов'янська акцентологія. — К., 1998, с. 143–147.

- Іменники чоловічого роду на **-ітель, -бвник** мають сталий наголос, що при відміні не міняється: *Спасітель, защитітель, ізбавітель, утішітель, утішітелю* (московські: *защіти-тель, ізбавитель, утішитель, утішителю*); *жертбвник, жертбвником* (московське: *жёртвенник, жёртвенником*)⁷³.
- Варте уваги, що наголос **ім'я**, який знаходимо в усіх давніх церковних книгах України, також сягає праслов'янської доби⁷⁴.

«Стройна» та послідова система українського церковного наголосу має й багато інших особливостей, чіткі правила та винятки. У ній, як і в інших редакціях ц.-сл. мови, віддзеркалилися і праслов'янські глибини, і живомовні та іншомовні впливи. Ця система відшліфовувалася й розвивалася з удосконаленням літературної мови.

За царя Петра I, коли нашу богослужбову мову під загрозою покарань узялися замінювати на російську, — розпочали ці заміни саме з наголосів. Проте друкарі ще довго за звичкою «помилялися», і рідні наголоси вигулькували на сторінках видань з-поміж російських, поки цензори не виловили їх до останнього.

⁷³Слова *жертвник* і *жертвенник* — новотвори від ст.-сл. *жертва* (*жъртва*). Їх не вживали в давнину: замість них писали *олтар[ь]* (в Острозькій і першій московській Біблії 1663 р. вжито ще ст.-сл. слово *требник* /Бут. 8:20/: від *требѣ* — жертвоприношення; потреба). Слова *жертвник, жертвенник* виникли з розвитком церковної термінології на означення вівтарного столу, на якому звершують Проскомидію. У Святе Письмо й богослужбові тексти ці слова увійшли близько XVII ст.: у західноукраїнських виданнях — *жертбвник*, рідко *жертвѣнник*; у виданнях Києво-Печерської лаври — *жертбвник* (у Св. Письмі — *олтар*), у московських — *жёртвенник* (порівняймо: Пс. 25:6 — Київський Псалтир 1715 р. — *олтѣр*, Первпечатна Біблія 1663 р. і Чернігівський Псалтир 1746 р., виправлений за московським взірцем, — *жёртвенник*). Південні й західні слов'яни не вживають цих слів, а послуговуються ст.-сл. *олтар* (*олтар* — болгарською, сербською, словацькою, словенською, хорватською; *олтарь* — чеською; *олтаж* — польською).

⁷⁴Слово *ім'я* в пізньопраслов'янській мові мало початковий наголос лише в давальному та знахідному відмінках. Див.: *Скляренко В. Г.* Праслов'янська акцентологія, с. 127; *Скляренко В. Г.* Історія українського наголосу: Іменник. — К.: Наукова думка, 2006, с. 275.

На Галичині з кінця XVIII ст. під великим московським впливом почали також у ц.-сл. богослужбових книжках розставляти російські наголоси, щиро вірячи, що вони «правдиво слов'янські». Втім «стара українська церковна вимова з традиції стихійно таки лишилася на Галичині аж до сьогодні»⁷⁵.

Нині впроваджувати в ц.-сл. богослужіння всю систему давнього українського наголосу немає сенсу. Але знати про неї потрібно. І потрібно відроджувати ті з наших давніх і прадавніх наголосів, які були канонічними в нашій церкві довгі віки й лишилися донині природними для українського мовлення.

Перелік наголосів, які варто відроджувати в молитві ц.-сл. мовою

<i>давньоукраїнські</i>	<i>замість московських</i>
вóдна́я, вóдні́ї	водна́я, водні́ї
бе́сіда	бесі́да
бо́лізні	болі́зні
бо́язнь	бо́язнь
вече́ря, вече́рі	вече́ря, вече́рі
во́нми, во́нмім	вонмі́, вонме́м
го́рі (вгору)	го́рі
го́ріє (гірше)	го́ріє
Господе́ві ⁷⁶	Го́сподеві
да́руй	да́руй
да́сі, возда́сі, пода́сі	да́си, возда́си, пода́си
добро́та́, добро́тою	добро́та, добро́тою
долги́ (борги)	до́лги

⁷⁵Огієнко І. Український наголос на початку XVII-го віку, с. 28.

⁷⁶Митр. Іларіон (Огієнко) подає форму *Господеві* як літературну, вживану як на Галичині, так і в Великій Україні (Огієнко І., проф. Український стилістичний словник. — Львів, 1924, с. 90).

дрéва (дерева)	древá
дрúгий	другíй
жертóвник ⁷⁷	жéртвенник
Защитíтель	Защítитель
зíло	зílо
Избавítель	Избáвитель
імáми	імамі
ім'я	ім'я
íний (інший), íнії, íних	іній, інії, ініх
ісповідáнія, ісповідúю	ісповіданія, ісповідую
крíлома (крилами)	крилóма
крóмі	кромí
кúпіль	купíль
лéгко	легкó
малій, малóе	мáлий, мáлое
моéму, моéя	моєму́, моєя́
молитві́, молитвáми	молíтви, молíтвами
молíмся, помолíмся	мóлімся, помóлімся
нéмоцним	немоцнíм
к нéму, от нея́	к немú, от нея́
ніже	нижé
никóлиже	николíже
отверзі́, отверзú	отвéрзи, отвéрзу
плóтскія	плотскія́
пока́зуєт, пока́зуя	показúєт, показúя

⁷⁷Пояснення див. на с. 42 у виносці.

прійде́т, прійде	при́дет, при́де
призри́	при́зри
припада́ю, припада́я	припа́даю, припа́дая
просві́тит	просві́тит
ру́ку	руку́
самáя, самóе	са́мая, са́мое
самі́, само́му	са́мі, само́му
сво́єму	своєму́
седмдеся́т, осмдеся́т	се́дмдеся́т, о́смдеся́т
сині́, синóве	сі́ни, сі́нове
сіе́, сію́, сія́	сіе́, сію́, сія́
славі́ти	сла́вити
сподобі́, сподобі́л	сподо́би, сподо́бил,
сто́пи	стопі́
тво́єму, твоє́я	твоєму́, твоє́я
тра́пеза	трапе́за
уготовáл	угото́вал
Утіші́телю	Уті́шителю
ущедри́	уще́дри
ходата́й, ходата́йству́й	хода́тай, хода́тайству́й
хо́щу	хощу́
Хри́сте	Христе́
Ца́рю	Царю́
че́сний, прече́сний	чесні́й, пречесні́й
ше́стий, се́дмий, о́смий	шесті́й, седмі́й, осмі́й

Молімося з рідним наголосом!

Цифри та числа

Числа в ц.-сл. мові позначали літерами під титлами. При транслітеруванні перекладаємо їх на сучасні (арабські):

	Одиниці	Десятки	Сотні
1	ā	ī	ř
2	ḅ	ķ	ē
3	ǧ	l	č
4	ā	ḿ	ŷ
5	ē	ñ	φ
6	š	ž	χ
7	ž	ō	ψ
8	ñ	ḡ	ω̄ (ω)
9	ā	č	ć

Для позначення чисел від 11 до 19 на першому місці писали одиниці, а на другому — десятки: $\bar{ā}ī = 11$ (ЄДИНЦЬ НА ДЕСЯТКЕ), $\bar{b}ī = 12$ (ДВА НА ДЕСЯТКЕ) і т. д.

А числа від 20-ти писали звичним для нас чином: $\bar{ķ}\bar{b} = 22$ ($\bar{ķ} = 20$, $\bar{b} = 2$); $\bar{ř}\bar{l}\bar{d} = 134$ ($\bar{ř} = 100$, $\bar{l} = 30$, $\bar{d} = 4$) тощо.

Тисячі позначали тими ж літерами, що й одиниці, тільки перед ними внизу ставили знак * : $*\bar{l}\bar{ŷ}\bar{n}\bar{b} = 1752$, $*\bar{l}\bar{ć} = 1900$, $*\bar{b}\bar{l} = 2001$, $*\bar{b}\bar{ē} = 2015$, $*\bar{ř} = 100.000$, $**\bar{ā} = 1.000.000$, $**\bar{ñ} = 8.000.000$.

Великі числа мали ще власні символи й назви:

чмā — Ⓐ (10.000);

лєгѣѡнѣ або нєкѣѣдѣ — Ⓐ̇ (100.000);

лєѡдрѣ — Ⓐ̇̇ (1.000.000);

врāнѣ — Ⓐ̇̇̇ (10.000.000);

колѡда — Ⓐ̇̇̇̇ (100.000.000);

чмā чѣмѣ — Ⓐ̇̇̇̇̇ (1.000.000.000).

Приклади транслітерування, ілюстрації, завдання

Наведені далі тексти різних часів **транслітеровано за правилами, поданими у брошурі**. Отже, якщо виникатимуть питання стосовно транслітерації, звертайтеся до правил.

Молитви із сучасного ц.-сл. молитвослова

Во ѿма Ѡца, ѿ сѣа, ѿ стѣгво
дѣа, аминь. Гдѣ ѿсе хрѣте сѣе
бжѣй, млѣтвѣ ради пречѣтыва
твоєа мѣре, ѿ всѣхъ стѣхъ,
помѣлѣй насъ, аминь.

Слава тебѣ, бжѣ нашъ,
слава тебѣ.

Црю небный, оутѣшителю,
дше истинны, ѿже вездѣ
сый, ѿ всѣа исполняѣй,
сокровище блгнхъ, ѿ жнзни
подателю, прѣиди ѿ вселѣа
вз ны, ѿ очисти ны ѿ
всѣкѣа скверны ѿ спсѣа, блже,
дшы наша.

Сѣый бжѣ, сѣый крѣпкѣй,
сѣый безсмертны, помѣлѣй
насъ. Трѣжды.

Слава Ѡцу, ѿ сѣу, ѿ стѣомѣ
дѣу, ѿ нынѣ ѿ прѣсно, ѿ во
вѣки вѣкѣвъ, аминь.

Пресѣла трѣце, помѣлѣй насъ:
гдѣ, очисти грѣхѣа наша:

Во ім'я⁷⁸ Отца, і Сина, і Свя-
таго Духа. Амінь. Господи
Ісусе Христе, Сине Божий,
молитв ради Пречистия Твоєа
Матере і всіх святих помилуй
нас. Амінь.

Слава Тебі, Боже наш, слава
Тебі.

Царю небесний, Утішителю,
Душе Істини, іже везді сий
і вся ісповняй, Сокровище
благих і жнзні Подателю, при-
йди і вселися в ни, і очисти
ни от всякіа скверни, і спаси,
Блаже, душі наша.

Святий Боже, Святий Крѣпкий,
Святий Безсмертний, поми-
луй нас (*тричі*).

Слава Отцу, і Сину, і Святому
Духу, і нині, і присно, і во
віки віков. Амінь.

Пресвята Тройце, помилуй
нас. Господи, очисти гріхи

⁷⁸Оскільки в українських богослужбових книжках писали **вз ѿма**, для молитви слід уживати саме цю форму: **в ім'я**.

ВѢ́КО, ПРОСТИ́ БЕЗЗАКѢ́НІА
НА́ША: СѢ́ИИ, ПОСѢ́ТИ И́
И́СЦѢ́ЛИ НЕМО́ЩИ НА́ША,
И́МЕНЕ ТВОЕГѢ́ РА́ДИ.

ГД҃И ПОМИ́ЛУЙ, ТРИ́ЖДЫ.
СЛА́ВА, И́ НИ́НІ:

О́ЧЕ НА́ШЕ, И́ЖЕ Е́СИ НА
НЕ́БѢ́СѢ́ХЪ, ДА СѢ́ИТСА И́МА
ТВОЕ́, ДА ПРІ́ИДЕТЪ ЦА́РСТВІЕ
ТВОЕ́, ДА БѢ́ДЕТЪ ВО́ЛЯ
ТВОА́, Я́КЪ НА НЕ́БІ, И́
НА ЗЕМЛІ́. ХЛѢ́БЪ НА́ШЕ
НАСѢ́ЩНЫ́Й ДА́ЖДЕ НА́МЪ ДНѢ́СЬ:
И́ ВО́СТАВИ НА́МЪ ДО́ЛГИ НА́ША,
Я́КОЖЕ И́ МЫ ВО́СТАВЛЯ́ЕМЪ
ДОЛЖНИКѢ́МЪ НА́ШЫМЪ: И́ НЕ
ВВЕДИ́ НА́СЪ ВО И́СКУ́ШЕНІЕ, НО
И́ЗБАВИ́ НА́СЪ ѿ ЛѢ́КАВАГО.

Господи помилуй, вѣ.

ПРІ́ИДИ́ТЕ, ПОКЛО́НИМСА ЦА́РЬВН
НА́ШЕМУ́ БГ҃У. ПРІ́ИДИ́ТЕ,
ПОКЛО́НИМСА И́ ПРИПАДЕ́М
ХРІ́СТУ́ ЦА́РЬВН НА́ШЕМУ́ БГ҃У.
ПРІ́ИДИ́ТЕ, ПОКЛО́НИМСА И́
ПРИПАДЕ́М САМО́МУ́ ХРІ́СТУ́
ЦА́РЬВН И́ БГ҃У НА́ШЕМУ́.

ПѢ́СНЬ ПРЕСѢ́ЧЕН БЦ҃ЦѢ́

БЦ҃ЦЕ́ ДѢ́ВО, РА́ДУЙСЯ, БЛАГО-
ДА́ТНАА́ МАРІ́Е, ГД҃Ъ СЪ ТОБО́Ю:
БЛГОСЛОВѢ́НА ТЫ́ ВЪ ЖЕНА́ХЪ,
И́ БЛГОСЛОВЕНЪ ПЛО́ДЪ ЧРЕ́ВА
ТВОЕГѢ́, Я́КО СП҃СА РОДИ́ЛА Е́СИ
ДѢ́ШЕ НА́ШНХЪ.

наша, Владико, прости без-
законія наша, Святий, посіти
і ісціли немощі наша, імене
Твого ради.

Господи, помилуй (*тричі*).
Слава... і нині...

Отче наш, іже еси на небе-
сіх, да святитися ім'я Твоє, да
прийде Царствіє Твоє, да бу-
дет воля Твоя, яко на небесі, і
на землі. Хліб наш насущний
даждь нам днесь і остави нам
долги наша, якоже і ми остав-
ляєм должником нашим, і не
введи нас во іскушеніє, но
ізбави нас от лукаваго.

Господи, помилуй (*12 разів*).

Прийдіте, поклонімся Цареві
нашому Богу. Прийдіте, по-
клонімся і припадем Христу,
Цареві нашему Богу. Прийді-
те, поклонімся і припадем Са-
мому Христу, Цареві і Богу
нашому.

Піснь Пресвятій Богородици

Богородице Діво, радуйся,
Благодатная Маріє, Господь
с Тобою. Благословенна Ти в
женах і благословен плод чре-
ва Твого, яко Спаса родила
еси душ наших.

Синодальне Євангеліє 1901 року

Ѳа. *Іакоже во сѡцѣхъ воскресѣетъ мѣртвыя и живѣтъ, такъ и сѣнѣ, и ѡже хоцетъ, живѣтъ.

*Лат.д. Ѳн: Ѳн. дѣан. зї: ѡ. ѡ Петр. ѡ: ѡ.

Ѳв. Сѡцѣхъ во не сѣдитъ ни комуже, но сѣдѣть вѣсь даде сѣнови,

Ѳг. да вси чтѣтъ сѣна, іакоже чтѣтъ сѡцѣ. (А) иже не чтѣтъ сѣна, не чтѣтъ сѡцѣ послѣдшаго єго. *а Іоан. в: Ѳг.

Ѳд. (Зѣ сї.) Аминь, аминь глаю вамъ, іакъ слышавъ словесе моего и вѣрѣавъ послѣдшему мѣ имать живѣтъ вѣчный, и на сѣдѣть не придетъ, но преидетъ отъ смерти въ живѣтъ.

Якоже бо Отец воскресяєт мертвѣя і живит, тако і Син, іхже хоцет, живит.

Отец бо не судит ни комуже, но суд вѣсь даде Синові,

да всі чтут Сина, якоже чтут Отца. (А) іже не чтит Сина, не чтит Отца, послѣдшаго єго.

Аминь, аминь глаголю вам, яко слуша-

єй словесе Моего і віруєй послѣдшему М'я, имать живот вічний і на суд не придет, но преидет от смерти в живот.

сї. (Зѣ і.) *Такъ бо возлюбѣ вѣхъ мѣрѣхъ, іакъ и сѣна єгоєго єдинороднаго дѣла єсть, і да всѣхъ вѣрѣавъ въ сѣнь не погѣветъ, но имать живѣтъ вѣчный. *Исѣа ѡ: с. ѡ Іоан. ѡ: і. Іоан. с: м.

сї. (Зѣ сс.) *Сѣнѣ же рече ємѣ: человекъ нѣкїи сотвори вѣерю вѣлію и зѣвѣ мнѡгн:

*Лат.д. Ѳв: в. Іокалѣѡ. ѡ: ѡ. Прѣт. ѡ: ѡ.

зї. и послѣ рѣвѣ єгоєго въ годѣхъ вѣчерн рѣцн зѣвѣнннннннн: граднѣте, іакъ оубѣ готѣва єсть всѣ.

Завдання

1. Транслітеруйте два наступних уривки і порівняйте тексти з тими, що на 51-й сторінці.

2. Знайдіть у ц.-сл. тексті числа і назвіть їх. Напишіть номери євангельських віршів.

Примітка: Початок двох останніх уривків (тут і на с. 51) відрізняється в паралельних текстах, тому що в Остромировім Євангелії вжито традиційну для богослужбового читання початкову фразу: «Рече Господь...»

Наші джерела

Нагадуємо, що тут і далі підкреслено слова та мовні форми, які відрізняються від сучасних, синодальних.

Остромирове Євангеліє 1056–57 рр. Київ

+ ЯКОВОУЦЬ БЪ
СКРЪШАКЪТЪМЪ Р
ТЪЗЪАНЖНЪНТЬ
ТАКОЖЕНСНЪ ЯЖЕ
ХОЩЕТЪЖНЪНТЬ+
ОЦЬБОНЕСАДНЪНН
КОМОУЖЕ НЪСАДЪ
БЪСАДАСТЪСНОБН
ДАБЪСНУТЬТЪТЪ
СНА ЯКОЖЕУТЬТЪ
ТЪОЦА+НЖЕНЕУ
ТЕТЬСНА НЕУТЬ
ТЪОЦА НЖЕПОСЪЛА
ЮГО+АМННЪАМН

Яко бо Отець воскрешаєть мертвия і живить, такоже і Син, яже хоцетъ, живить. Отець бо не судить ни ко-
муже, но суд весь дасть Синові, да всі чтуть Сина, якоже чтуть Отца. Іже не чтетъ Сина, не чтетъ Отца, іже посла Єго. Амін, амі[н глаголю вам] /Ін. 5:21–24/.

РечетъСКОМЪОУ
УЕНКОМЪ+ТА
КОВЪУЛЮБНЪМН
РА ЯКОСНАСКОЮГО
ЄДННОУДААГОДА
СТЪДАВСАКЪВЪРОУ
ІАНЪНІГОНЕПОГЪІ
БНЕТЪ НЪНМАТЬ
ЖНВОТАБЪУНАА

Рече Господь своїм учеником:

Тако взлюби Бог мира, яко Сина Своего Єдиночядааго дасть, да всак віруай в Него не погібнетъ, но імаєть живота вічнаа[го] /Ін. 3:16/.

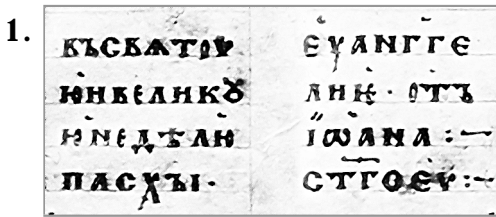
РечетъПОНТЪ
УАСНІА УАКЪ
НЪКЪІН СЪТКО
РНВЕУЕРЖБЕЛН
КА НЪЗЪАМЪНО
ГЪІ НПОСЪЛАРА

Рече Господь причту сию: чло-
вік нікій створи вечеру велику
і зва многои, і посла ра[би своя]...
/Лк. 14:16–17/.

ЄВАНГЕЛНЄ ОТЪНОАНА
ОТЪЛОУКЪІ

Євангеліє от Іоана. От Луки.

У всіх давніх богослужбових Євангеліях знаходимо однакові слова та звороти, що потім зникли з ц.-сл. мови, але збереглися в українській вимові аж до нашого часу.

В святую і великую неділю Пасхи.
Євангеліє от Іоана...

Святих Отець

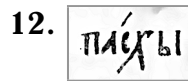
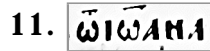
Блюдітеся

...Отець Мой доселі ділаєть,
і Аз ділаю /Ін. 5,17/.

От Луки

1. Мстиславове, 1103–1117 рр. Київ. 2. Галицьке, 1144 р.
3. XVI ст. Галичина. 4. XIV ст. Галичина. 5. Верковича, XIV ст.
Південна Русь. 6. Архангельське, 1092 р. Південна Русь. 7. Добрилове, 1164 р. Волинь. 8, 12. XV ст. Волинь. 9. Бл. 1526 р. Київ. 10. Кін. XVI ст. Львівщина. 11. Лаврське, XIV ст. Київ.

1. Свідітьєствоуєть

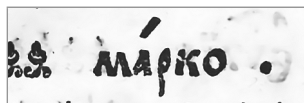
Це слово споконвіку писали з Ѣ у першому складі: свѣдѣтельство, свѣдѣтельство чи свѣдѣтельство (звідси походять наші: свідчити, свідок, свідоцтво тощо). Та оскільки росіяни вимовляють Ѣ як є, у Єлизаветинській Біблії 1751 р. впроваджено інше написання: свндѣтельство — що природно для російської вимови, але неприродно для української.

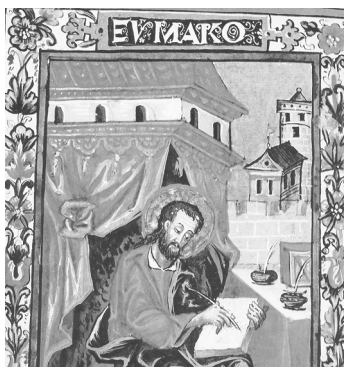
Евангеліє XVI ст.
Тернопільщина

Добрилове Евангеліє 1164 р.
Волинь

Московська Біблія 1663 р.

Евангеліє поч. XVII ст.
Прикарпаття

Цю першу московську Біблію було передруковано з Острозької «с многочисленными, но несущественными исправлениями», які змінили одвічні, усталені в Україні слов'янські слова згідно з російською вимовою: **пáкы, вѣвѣкы, рѣкы, óблáкы** було замінено на **пáкн, во вѣкн, рѣкн, óблáкн; ливáнз, галлѣа** — на **лѣвáнз, галїлѣа; рцѣте, прїндѣте, прннесѣте** — на **рцѣте, прїндѣте, прннесїте; їудѣйскѣа** — на **їудѣйскїа; їс** — на **їис; свѣтворѣлз** — на

свтворѣлз тощо. Проте багато давніх форм ще лишилося; їх було змінено наступними виправленнями у Єлизаветинській Біблії 1751 р. Саме тоді **свѣдѣтельство** змінили на **свндѣтельство**; **марко** — на **маркз**; **вино** — на **вїно**⁷⁹.

⁷⁹Отже, зовсім не можна погодитися з думкою автора найпопулярнішої нині в Російській Церкві граматики ц.-сл. мови архієп. Аліпія (Гамановича), що «церковно-славянській языкъ нашихъ богослужебныхъ книгъ окончателно сформировался къ срединѣ XVII в.» /Грамматика церковно-славянскаго языка. — Репринтное воспроизведение издания 1964 г. — М.: Художественная литература, 1991, с. 14/. Зауважимо, що Гаманович, окрім українського **з**, подає суто російську вимову ц.-сл. літер, що суперечить граматиці архієп. Мелетія (Смотрицького) та не годиться як для українців, так і для інших слов'янських народів.

Фрагменти Київського Псалтиря 1397 року

НЫЗВАКТЕБѢЦСЛЫШ
ША. ВОНИГЛАСАТЪВЫШЕ
МЕГЛАЗВІЦКТЕБѢ. ДА
ИСПРАВИТЪМАТЪВМНА, ЯКО

Господи, возвах к Тобі,
услыши м'я, вонми гласа
молитви моєя, егда взову
к Тобі. Да ся ісправить
молитва моя, яко [кадило
пред Тобою] /Пс. 140:1-2/.

МНОГИ СКОРБИ ПРАВЕДНЫМЪ
И ОБЪЕХЪНУХЪЗБАВИТИЯГО:

Многи скорбі праведним, і
от всіх їх ізбавить я Гос-
подь /Пс. 33:20/.

ЯКОГЛАМЕНТЪСОЦ. И НЕ ОСТАВИ
ТЪПІПЕНУХЪСВІНУХЪ. ВЪВѢКЫ

Яко Господь любить суд і
не оставить преподобних
Своїх. В віки [схранятся]
/Пс. 36:28/.

ПОЖЕНІТЕ ТЕНИЦЕТЕСИ

Поженіте і іміте єго /Пс. 70:11/.

ПРАВДА. СЮДИТЪНИЩИМЪ
СКИМЪ. ИСПСЕГЪСМЫСОБГО. И
ЗМАНІТЪКЛЕВЕТНИКАМЪПРЕВОЦ
ТЪСАЦМЪ. ПРЕМЕЛОЩМЫРОДА
ДІВЪ. ИСПИДЕТЪЯКОДОДЪНИЦ

... правду. Судить
нищим людским і
спасеть сини убо-
гих, і смирить кле-
ветника, і пребу-
[де]ть солнцем пре-

же луни рода родов. І сидеть, яко дождь на ру[но] /Пс. 71:4-6/.

Завдання

Спробуйте транс-
літерувати цей ури-
вок /Пс. 136:1-2/. Дослі-
дьте, які слова відріз-
няються від новітньо-
го ц.-сл. тексту.

НИЩЕДЪХЪШИ ПЛІКАХЪШ
ВНЕГЛАПОЩАЮЦТНАМЪ
СНОМЪ. ПІВЕВЪНИ ПОСРЕДНЕМЪ

Фрагменти Київського Псалтиря 1902 року

Порівняйте уривки обох Псалтирів.

	ГДН, ВОЗЗВА́ХЪ КЪ ТЕБѢ, ОУСЛЫ́ШИ МЯ: СѢ
	ВОНИ́ ГЛАСѢ МОЛѢНІА МОЕГО, ВНЕГДА́ ВОЗЗВА́ТИ МЯ КЪ ТЕБѢ.
Да и́спра́вится моли́тва моя́, ꙗ́кже кади́ло Б	

	К Мно́ги скѡ́рби пра́веднымъ, и ѿ всѣ́хъ и́хъ и́зба́вится ѿ ГДѢ.
--	---

	Кн ꙗ́кже ГДѢ лю́битъ сѣдъ, и не ѡста́вится преподо́бныхъ сво́ихъ, во вѣ́къ сохрани́тся:
--	--

ПОЖЕНИ́ТЕ И́ ИМИ́ТЕ ЕГО́,

	Д ѡсѣдитъ ни́щымъ лю́дскѣмъ, и спасѣтъ сы́ ны оубѡ́гихъ, и смири́тъ клеветни́ка.
	Е И́ превѣдетъ съ со́лнцемъ, и пре́жде лѣны ро́да родѡ́въ.
	С ѡни́детъ ꙗ́кже до́ждь на рѣно́, и ꙗ́кже

	СѢ а рѣ́кахъ ка́вльонскихъ, тамъ стѣ́ до́хомъ и пла́кахомъ, внегдѣ́ помя́ ни́ти на́мъ сѡ́на:
	К На́ вѣ́вѣихъ посре́дѣ́ ЕГО́ ѡвѣ́ихомъ о́ргѣ́.

3 Острозької Біблії 1581 року

вѣспѣвшѣ лже свѣдѣтельствовавху нань, глѣюще. ꙗко мы слышавхѣ ѿго глѣуща, ꙗко азъ разорю цѣрковѣ сію рѣкоптворенѣю, ꙗ прими днѣми ѿнѣ нерѣкоптворенѣ съзидѣю, ꙗ ни тако равно вѣ свѣдѣтельство ꙗ ꙗ вѣспѣтъ архіерей посредѣ, вѣпросѣ ꙗ глѣ. не ѡвѣщавѣши ли ничесоже, чѣто сіи на та свѣдѣтельствуютъ? он же мѣлъчашѣ, ꙗ ничесоже ѡвѣщавѣше. пакы архіерей вѣпросѣ ѿго, ꙗ глѣ емѣ. ты ли еси хѣ

... вставше, лже свідительствова-
ху нань, глаголюще, яко ми слишахом Его глаголюща, яко Аз разорю церков сію руко-
твореную і три-

ми днѣми іну нерукотворену созижду, і ни тако равно бі свіді-
тельство іх. І встав архіерей посреді, вопроси Ісуса, глаголя:
«Не отвіщаваєши ли ничесоже, что сіи на Тя свідітельствую-
ютъ?» Он же молчашѣ⁸⁰ і ничесоже отвіщавашѣ. Паки архіерей
вопроси Его і глагола Єму: «Ти ли еси Христосъ?» /Мк. 14:57–61/.

Зауважимо, що для Острозької Біблії — взірця ц.-сл. мови для всього слов'янського світу аж до видання Єлизаветинської Біблії 1751 р. — були характерні такі одвічні мовні форми, що відрізняються від пізнішої російської редакції: многы, дохы, слогы, рѣкы, облакы, давѣдъ; херувѣимн, лнбѣнъ, внѣно, прѣдѣте і вѣдѣте, принесѣте, прѣимѣте, рѣцѣте, блюдѣте, всклікнѣте; на рѣцѣ вѣвѣлонстѣн, сѣтворѣлъ, нудѣйскыа, свѣдѣтельство, ковчѣжець та інші, а також суто українські: цѣрковъ, крѣвъ, нощъ, вѣдѣтръ, мечъ тощо. Форми пѣкы та пѣкн вживали паралельно, бо звучали вони однаково.

вѣзвесеиѣа сіонѣ ꙗ вѣзрадовашаѣа
дцѣра іудѣйскыа, сѣдѣте ради твоеихъ ꙗ ꙗ
ꙗко ты ꙗ вышнѣи ꙗа всею землѣю, сѣло прѣ-
вѣзнесеиѣа ꙗа вѣсѣми бѣгы: любѣщен ꙗа, не-
вѣдѣте зѣла. Храните ꙗ дѣла прѣподобнѣ
своеихъ, ꙗз рѣкы грѣшничѣ избѣвите ꙗхѣ.

Завдання

Транслітеруї-
те цей уривок
/Пс. 96:8–10/ і по-
рівняйте з но-
вітнім ц.-сл.

Такий саме текст знаходимо в Київському Псалтирі 1397 р., окрім м'яких закінчень: «хранить», «ізбавить».

⁸⁰Писану за традицією ст.-сл. метатезу (перестановку звуків, переважно лз, рз замість зл, зр) мѣлъчашѣ слід читати звичайно: молчашѣ.

Київський Часослов 1616 р.

Найдавніший зі знайдених київських стародруків продовжує українську церковну традицію: грѣхы, вѣкы, вса́ческихъ, отѣческихъ, челоуѣческихъ, дрѹгын; приидѣте поклонѣмса, бл҃гвѣте, помолнмса, пѣщз, нощз, царз, тропарз, церковз; нма, молнтвѣмн, жнѣтс, своѣго, исповѣдѣтнса, приидетз, наипаче; сіа, слѹхъ моѣмѹ дасн; оцѣ (форма двоїни⁸¹) тощо.

Бѹди́ нма́ Гне́ бл҃гнннѹ ѿ́ ннѣ́ и́ до́ вѣ́-
ка. Сіе́ гла́н, г. Яще́ е́стъ постъ. и́ покѣ́: г.

голи 3-жди. Аще єст пост, і поклони 3.

Бѣ́ въ́ нма́ твоѣ́ спснѣ́ ма́, и́ в́ сна́ѣ

Буди ім'я Господне
благословенно от ни-
ні і до віка. Сіе гла-

Боже, в ім'я Твое
спаси м'я...

Та́же, Трѣ́тѣе. И́ по́ О́че́ на́ше Тропа́рь,

Таже Трисвятое, і по
«Отче наш». Тропар

ро́гы и́здающа́ и́ па́знокти. да́ оу́зрѣ́тъ
ни́щнн, и́ вѣ́звеселѣ́тъ. вѣ́зыщѣ́те ба́,

...роги іздающа і па-
знокти. Да узрят ни-
щії і возвеселяться.
Взищите Бога...

же́ ни́щъ е́смь и́ оубо́гъ, Бѣ́ помози́ ми́.
помощни́къ мой и́ избави́тель мой е́си ты́,

[Аз] же нищ єсм і
убог, Боже, помози
ми. Помощник мой і
Ізбавитель мой еси Ти.

Приидѣ́те поклонѣ́мса́ и́ припадѣ́мъ,
сла́воу Хрѣ́сту Црѣ́ви́ и́ Бѹ́ на́шему.

Прийдіте, поклонім-
ся і припадім само-
му Христу, Цареві і
Богу нашому.

⁸¹ Двоїна — граматична форма числа для позначення двох або парних осіб, предметів. Відома ще з індоєвропейської прамови, звідки прийшла до слов'ян. Українці дуже довго зберігали двоїну (її фіксує навіть правопис 1929 р.). Нині вживана в окремих діалектах і худ. літературі (*дві дівчини, дві слові, обидві дорози, ув очу*); як залишки — в літ. мові (*очима, плечима* тощо). Докладніше див.: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Двоїна>.

Славетні церковнослов'янські граматики

Прот. Лаврентій Зизаній. Граматика словенска. — Вільно, 1596. Перший підручник з ц.-сл. мови, де послідовно викладено морфологію. Фрагменти:

Имѧ.
 Чтò єсть имѧ
 ѡсѡществѣнное;

Дѧ. нощі.
 тв. нощію.
 вѧ. нощь.
 з. нощь.

мѣстонмѧ. мѧ
 Мужескаго рѡда.
 Єдинствѣннаго числа.
 н. Мой. Твой.
 р. моего. твоего.
 а. моему, не. твоему, не.
 т. моймъ. твоймъ.
 в. моего. твоего.

Архієп. Мелетій (Смотрицький). Граматики словенския правильное синтагма. — Єв'є, 1619. Одна з найвидатніших пам'яток давнього мовознавства. Фрагменти:

нагородитъ. Здравствуйте воз
 любленніи / и ѡлюболюбжд
 шемъ молѣтесѧ.

Имѧ: сіѧ.
 Рѡ: сѧ.
 Дѧ: сімъ.
 Вѧ: сіѧ.

Прилагателное имѧ єсть / емуже приложе
 но быти можетъ, мужь / жена / древо:
 или что ѡ подобны: гакѡ чєстныи мой /
 чєстнаѧ жена / чєстное древо. и прѡ.

Имѧ: мое.
 Рѡ: моего.
 Дѧ: моему.

Рѡ: тѣхъ свѣдѣтелей: и / тѣлѡ.
 Дѧ: тымъ свѣдѣтелемъ.
 Вѧ: тыѧ свѣдѣтелеѧ.

Молю Ісѡсе

Числа єдинствѣннаго:
 Имѧ: тоє имѧ:
 Рѡ: тогѡ имени:
 Дѧ: томѹ имени
 Вннѧ: тоє имѧ:
 Звѧ: ѡ имѧ

Завдання: Визначте, які слова в цих фрагментах пишуть інакше в сучасній російській редакції ц.-сл. мови.

Духовні вірші інока-мовознавця Памви (Беринди)

Титульна назва **ВЪРШЪ**, ужита видатним просвітником, автором знаменитого словника «Лексикон славенороскій», не лишає сумніву в тому, як українці вимовляли **Ѣ**.

Завдання

Визначте рік цього львівського видання (**АХСІ**).

Зверніть увагу на вживання **Ѣ** у фрагментах на сторінках 59–61.

Прочитайте ці слова з російською вимовою **Ѣ** як *е* та болгарською — як *е*, щоб відчувати різницю в мовних традиціях різних народів.

З Євангелія на обрізаніє Господне.

На приклад дітям християнским.

Присмотрітєся ту Збавителєви, о діти!

І Єго літа на приклад хотіте міти.

Же не на інших речах час Свой Пан наш стрівил

І так в дитинстві негдє інде Ся забавил,

Тільки в Церкві із ученими на розмові...

Октоїх недільний. Київ, 1629

Крѣстѣ твоёмѣ чѣстномѣ поклоняемя хѣ *
и воскресеніе твоє поемъ и славимъ * раною
бо твоєю ми всі ісцілихомъ .

Кресту Твоєму чѣстному поклоняюся, Христе, і воскресеніє
Твоє поем і славим, раною бо Твоєю ми всі ісцілихом.

Єгда прійдеши влѣко на земли, сѣдѣти
всѣмъ, и хже ѿ земли создаль єси, по
своёмѣ образѣ. оущедри якѡ млтвѣ, и
избави всѣхъ сѣда твоего правнаго. и
не послѣ во огня геенскій насъ. якѡ єдинъ
хѣ много млтвѣ. Слава, и ннѣ. Ъго.
Стенаніе ми даруй якѡже митаревѣ.

Єгда прийдеши, Владико, на землю судити всім, іхже
от земля создал єси по Своєму образу. Ущедри, яко милостив,
і избави всіх сѣда Твоего праведнаго, і не послѣ во огнь
геенскій нас, яко єдин, Христе, многомилостив. Слава...
і нині... Богородичен: Стенаніе ми даруй, якоже митареві...

Завдання: Транслітеруїте наступний уривок і підкрес-
літь відмінні від російської редакції слова.

Обыидѣте людѣ еіѡнъ * и ѡбвиимѣте
єго * и дадите славу внемъ воскресемѣ
из мертвыхъ * якѡ тѡн єстъ бгъ нашъ *
избавлє насъ ѡвєзъ законій нашихъ .
Прійдѣте людѣ поемъ и поклонимѣ хѣ *
славаще єго из мертвыхъ воскресеніе * якѡ
тѡн єстъ бгъ нашъ * иже ѡ лєтѣи брѣжїа
мїръ избавлєн .
Вселѣтєся нѣса * вострѣвѣте ѡнованїа

Служебник. Києво-Печерська лавра, 1639 р.

Знамениті служебники (леітургіаріони) 1629, 1639 рр. пильнують традиційну богослужбову лексику⁸²: **п**р^нїдѣтє, рѣѣмъ, молїмъ, помолїмъ, просїмъ; тропарь, олтарь, Царь, Матерь, стихарь, церковъ, любобъ, поможь; прїймї, найпаче; Жертвникъ, прокїменѣ, моѣ; ѿмѣ, своѣмѣ, дарѣнї, сподобї; сѣѣ, бїтїѣ, свѣдїтельство, въ вѣкы вѣкомъ і багато інших.

 Міроу Гдѣ помлїмъ.
Ликъ: Гї помлїнї.
Ѡсзвїшнїмъ мїрѣ н спїнїи
дшѣ ншихъ, Гдѣ помлїмъ.

Миром Господу по-
молїмъ. Лик: Господи, по-
милуй. О свшнїм мирї і
спасенїї душ наших Господу
помолїмъ.

поѣтъ сїе:
 Тебѣ радѣтѣ ѿобра-
дованнаѣ всѣ тварѣ:

...поет сїе:
О Тебї радується, обра-
дованная, вся твар...

Дїаконъ входѣ въ Олтарь,
глѣтѣ тнхъ:
Блвєнъ градїи въ ѿмѣ Гнє,

Дїакон, входя в Олтар,
глаголет тихо:

Благословен грядий в
їм'я Господне...

Прїймѣтє, гаднїтє, сїе естѣ
Тѣло моє, еже за вѣи ломїмое
въ ѿставленїе грѣхѣвъ.
Ликъ: ѿмїнѣ.

Прїймїте, ядїте, сїе
єст Тїло мое, еже за ви
ломимое в оставленїе грї-
хов.

Лик: Амїнь.

⁸²Видання 1629, 1639 рр. — плід величезної праці свт. Петра (Могили) з упорядкування богослужби за багатьма слов'янськими та грецькими джерелами. Тут збережено деякі давні візантійські літургійні традиції, а також — суто українські; уведено важливі богослужбові вказівки й пояснення. У коментарях ужито українські, грецькі, рідше латинські слова, літеру *г*. На ці та інші видання свт. Петра, особливо ж Требник, що мав епохальне значення, взурувався весь слов'янський світ.

ВѢСЕРН ТВОЕИ ТАЙНОИ
 ДНЕС СІЕ БЖІИ, ПРНУА-
 СТНИКАМА ПРНЙМИ: НЕ БО ВРА-
 ГОМЪ ТВОИМ ТАЙНУ ПОВѢКІ,
 НИ ЛОБЗАНИТИ ДАМЪ ІАКѠ
 ІУДА: НО ІАКѠ РАЗБОЙНИКЪ,
 НСПОВѢДАЮСА ТЕБѢ: ПОМАНИ
 МА ГДИ, ВЪ ЦРТВІИ СИ: •

Вечері Твоей тайной
 днешь, Сине Божий, при-
 частника м'я прийми, не бо
 врагом Твоїм тайну повім,
 ни лобзанія Ти дам, яко Іу-
 да, но яко разбойник, іспо-
відаюся Тебі: Пом'яни м'я,
 Господи, во Царствії си.

Ѳан. С: АѲргіа,
ЖЕ **Х**ЕРУВІМЫ
 ТАИ О-
 БРАЗЮЩИИ, И ЖИВОТВОРАЮЩОИ
 ТРОИЦИ ТРОТВО ПЕСНЬ ПРИНОСА-
 ЮЩИИ, ВСАКУЮ НИЕ ЖИТЕЙСКУЮ
 ОТВЕРЖИМЪ ПЕЧАЛЬ:
 ІАКѠ ЦРА ВСЕХЪ ПОЕМЛЮЩЕ,
 ЯГГЛЬСКИМИ НЕВИДИМО ДО-
 РУНОСИМА УИНЫМИ •
 ЯЛНЛІА •

Завдання

Транслітеруйте ці два
 фрагменти. У першому
 знайдіть **12** відмінностей
 від сучасного ц.-сл. текс-
 ту, у другому — **7**.

(Відповіді можна по-
 бачити у виносці⁸³).

ПРАВДЫ ТВОЕА. ПРНЙКЛИ МОЛБЫ
 НАША, МЛЕНІА, НСПОВѢДАНІА,
 НОЩНИА СЛЪЖБЫ: И ДАРУИ НА
 БЖЕ ВЪРВНЕПОСТЫДНЮ, НА-
 ДѢЖДЪ ИЗВѢСТНЮ, ЛЮБОВЪ

⁸³ 1-й фрагмент: образующій, Животворяющой, Тройци, приносящій,
 всякую, житейскую, отвержім, печаль, (да — пропущено), под'єм-
 люще, невидімо, чиньми; 2-й (наголоси): твоєя, мольби, ісповіданія,
 нощния, даруй; окремі літери: прийми, любов. Написання Херувімы
 замість традиційного Херувімы зумовлено новоболгарським впливом.
 Воно так і не прижилося в Україні (у цьому ж служебникові бачимо
 інколи Херувімы), зате пізніше вкоренилося в Росії.

«Полуустав». Києво-Печерська лавра, 1643 р.

Завдяки редакції свт. Петра (Могили) «Полуустав»⁸⁴ має добре вивірені на той час молитовні правила, які суттєво відрізняються від нинішніх, синодальних, створених на основі московських текстів з додатком печерських. Ця книга увібрала молитовну традицію, що безперервно розвивалася й доповнювалася у стінах Києво-Печерської лаври з XI до XVII ст.⁸⁵ Певно, тут востаннє на Київщині вжито древнє **вз вѣкн вѣкомз**.

Завдання: Уважно порівняйте ці молитви із сучасними ц.-сл. Знайдіть пропущені чи додані слова. Де можете, поясніть, у чому відмінність підкреслених слів (не забувайте про наголоси)⁸⁶. Транслітеруйте і прочитайте вголос ці тексти.

Мл҃твы, оутрнін.
взспранѣвз въз лѣности, н
нстрезвнѣвз са, възстѣвшн ѿ сна,
ѡстѣпн ѿ ложа, н рцн сіе, Трїѣ.
Слѣва твѣѣ Бже нашз, слѣва
твѣѣ всѣческнх рѣдн.

Црю нѣннй, оутѣшнтелю,
дше нстнннй, вѣзде снй н всѣ
нсполнѣай: сзкрѡвнцѣ блгыхз,
н жнзнн подѣтелю: прїйдн н
вселнса в ны, н ѡчнстн ны
ѡ всѣкоѣ скверны: н спсн блже
дшѣ нашѣ.

ѡче нашз, нже єси на
нбѣсѣхз, да стїнѣса нмѣ Твоѣ.
Да прїидѣтѣ цр҃твїе твоѣ. Да
вѣдѣтѣ вола твоѣ, ѣкѡ на
нбсн н на землн. Хлѣбз нашз
насѣщннй, даждз намз днесь.
Н остѣвн намз долгы наша,
ѣкѡ н мы остѣвлѣемз долж-
ннкѡмз нашнм. Н не вѡведн
насз вз нскѡшенїе, но нзбѣвн
насз ѡ лѣкавагѡ.
ѣкѡ твоѣ єстѣ цр҃тво н сїла,
н слѣва, вз вѣкн, амїнь.

⁸⁴Повна назва: *Полуустав, или правило истиннаго христианскаго житія, содержитъ в себѣ Псалтир, Часослов, Місяцеслов і проч. различнїя молитви і канони*. Фрагменти «Полууставу» подаємо з відтворення тексту за виданням: *Древній Києво-Печерський Молитвослов (1643 р.)*. — К.: Вид. від. УПЦ (МП), 2008.

⁸⁵Див. вступну статтю кандидата богословських наук Ірини Жиленко: *Древній Києво-Печерський Молитвослов*, с. 6.

⁸⁶Необхідні пояснення: зворот *Душе истинный* — загальноновживаний до реформи Никона 1650-х рр; у молитвах збережено багато давніх форм, а також слів, що виявляють суто українську богослужбову традицію. Враховуйте, що **з** часто вимовляли як **о** (див. правило на с. 29).

И ѿвѣ настоѡщїа сіа Трї
Тропарѣ Тр҃чны. Гласъ, а.

Въстѡвше ѿ сна припадаемъ
ти бл҃гїи, и д҃г҃лѡкѡ пѣснь въ
пѣмъ ти всеплане: С҃тѣ, С҃тѣ,
С҃тѣ еси Бже: застѡплѣнемъ
бесплѡтныхъ твоихъ помлѡи
насъ.

Гласъ: Гласъ, б.

Ѿ Одра и сна въздѡвгъ ма
еси Гдн, оумъ мои просвѣти
и с҃це, и оустнѣ мои ѡверзи,
пѣти тѡ С҃тѡа Тр҃це: С҃тѣ,
С҃тѣ, С҃тѣ еси Бже. мл҃твами
вѣхъ с҃тѣхъ твоихъ помлѡи
насъ.

И ннѣ: Гласъ, в.

Напрѡснѡ сдѡа прїдетъ, и
когдѡждо дѣнїа обнажатѣ:
но сестрахомъ въззовѣмъ въ
полнощїи, С҃тѣ, С҃тѣ, С҃тѣ
еси Бѣ. мл҃твами Бца помлѡи
насъ.

Гї помѣ: вї.

и мл҃твѡ сію.

Ѿ сна встѡвъ, бл҃годарю тѡ,
Престѡа Тр҃це, едїнный нѣ-
тинный Бѣ, їакѡ многїа ра-
ди бл҃гѣти, и долготерпѣнїа
твоегѡ, не прогнѣваѡса еси на
ма грѣшнагѡ и лѣнївагѡ, нїже
погнѣнѡ ма еси сѡ безакѡнїи
моїми: но їакѡ любствѡвѡвъ
ѡбычнѡ, и в нечл҃анїи лежѡ-
щягѡ въздѡвгъ ма еси, въ
ѣже оутренѣати ми к тебѣ,
и славогловїти державѡ твою
неповѣдимѡю: и ннѣ просвѣ-
ти ми Ѿцѣ мыслѣннѡ, и

ѡверзи ми оустѡ ѣже повѣати-
са словесемъ твоимъ: и раз-
вѣсти зѡповѣди твоѡ: и тво-
рити волю твою: и пѣти тѡ
въ нповѣданїи с҃дномъ: вос-
пѣвати же и славїти прѣбѡе и
великолѣпѡе имѡ твоѡ, Ѿца, и
Сна и С҃тѡгѡ Дха, ннѣ и прнѡ,
и въ вѣки вѣкѡмъ, амїнь.

Тѡже, Прїидѣте, поклонїмѡ
Цр҃евн нашемѡ Бг҃ѡ.

Прїидѣте, поклонїмѡ Хѡ
Цр҃евн и нашемѡ Бг҃ѡ.

Прїидѣте, поклонѣмѡ и прн-
падѣмъ, самѡмѡ Хѡ, цр҃евн и
нашемѡ Бг҃ѡ. ї.

По сѣмъ: Мл҃тва, а.

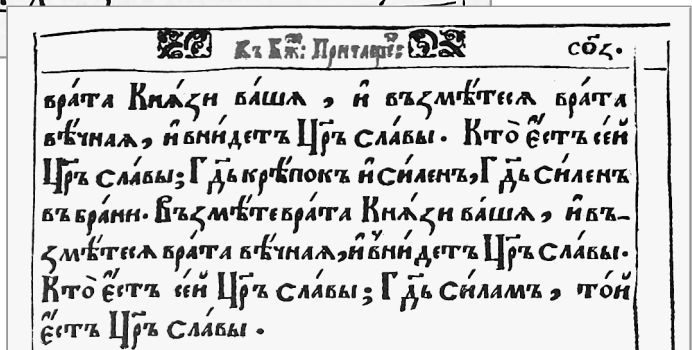
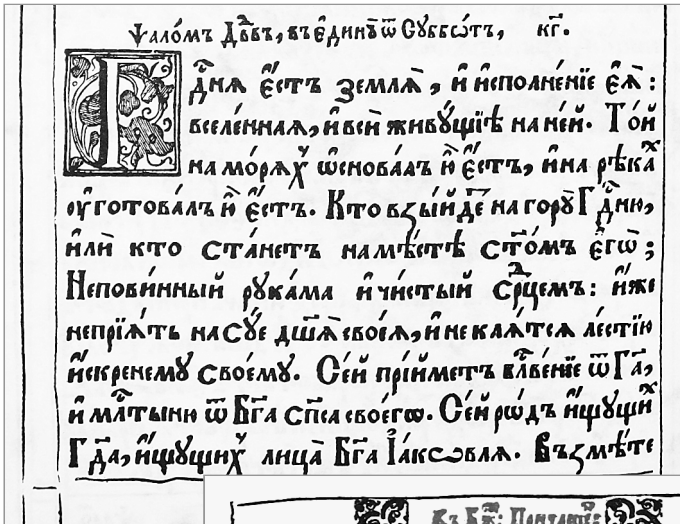
С҃: Макаріа великѡ.

Бже ѡчїсти ма грѣшнагѡ,
їакѡ нїкѡлїже сѡтворнѡхъ благѡе
прѣд тобѡю: но нзѡвѡ ма ѡ
лѡкавагѡ, и да вѡдет въ мнѣ
вола твоѡ: да несѡжденнѡ
ѡверзѡ оустѡ моѡ недостѡйнаѡ,
и въсѡвалю имѡ твоѡ с҃тѡе,
Ѿтца и Сна и С҃тѡгѡ Дха:
ннѣ и прнѡ, и въ вѣки вѣкѡмъ,
амїнь.

Молїтвы на сѡнъ грядѡщымъ.

Преслѡвнаѡ прнѡ Дѡ Бце,
мрїе, м҃ти ха Бга нашегѡ:
прїймн мл҃твы наша, и донесн
ѡ Снѡ своѡмѡ и Бѡ нашемѡ: да
спѣетъ и просвѣтит тебѣ ради
дшѡ наша.

Псалом 23 з Великого требника свт. Петра Могили
1646 року

Господня ест земля і исполненіе ея, вселенная і всі живущіи на ней. Той на морях основал ю ест і на ріках уготовал ю ест. Кто взойдет на гору Господню іли кто станет на місті святом Его? Неповинний руками і чистий сердцем, іже неприятъ на суету душа своя і не клятеся лестію іскренему своему. Сей приимет благословеніе от Господа і милостиню от Бога Спаса своего. Сей род ищущих Господа, ищущих лица Бога Іаковля. Взміте врата, князі, ваша, і взмітеся, врата вѣчная, і внидет Цар слави. Кто ест сей Цар слави? Господь крѣпок і силен, Господь силен в брані. Взміте врата, князі, ваша, і взмітеся, врата вѣчная, і внидет Цар слави. Кто ест сей Цар слави? Господь силам, Той ест Цар слави.

Псалом 23 з Київського Псалтиря 1902 року

Порівняйте цей Псалом з текстом на попередній сторінці. Знайдіть змінені наголоси. Яке з підкреслених слів належить транслітерувати однаково в обох текстах?

ГДНА ЗЕМЛА, І ІСПОЛНЕНІЄ ЇЇ, ВСЕЛЕН-
НАА І ВСІ ЖИВЦІИ НА НЕЙ.

ТОЙ НА МОРАХЪ ОСНОВАВЪ ІЇ ЇСТЬ,
І НА РІКАХЪ ОУГОТОВАВЪ ІЇ ЇСТЬ.

КТО ВЗІДЕТЬ НА ГОРѢ ГДНЮ; ІЛИ КТО
СТАНЕТЪ НА МѢСТѢ СТѢМЪ ЇГО;

НЕПОВІНЕНЪ РІКАМА, І ЧИСТЪ СЕРДЦЕМЪ,
ІЖЕ НЕ ПРІАТЬ ВСЕ ДУШУ СВОЮ, І НЕ КЛАТЬСА
ЛІСТІЮ ІСКРЕННЕМЪ СВОЕМЪ.

СЕЙ ПРІЙМЕТЪ БЛАГОСЛОВЕНІЄ ѿ ГДА, І МІ-
ЛОСТЫНЮ ѿ БГА СПСА СВОЕГО.

СЕЙ РОДЪ ІЩУЩИХЪ ГДА, ІЩУЩИХЪ ЛИЦЕ
БГА ІАКОВА.

ВОЗМІТЕ ВРАТА КНАЗИ ВАША, І ВОЗМІ-
ТЕСА ВРАТА ВѢЧНАА, І ВНІДЕТЬ ЦРЬ СЛАВЫ.

КТО ЇСТЬ СЕЙ ЦРЬ СЛАВЫ; ГДЪ КРЕПОКЪ І
СИЛЕНЪ, ГДЪ СИЛЕНЪ ВЪ БРАНИ.

ВОЗМІТЕ ВРАТА КНАЗИ ВАША, І ВОЗМІ-
ТЕСА ВРАТА ВѢЧНАА, І ВНІДЕТЬ ЦРЬ СЛАВЫ.

КТО ЇСТЬ СЕЙ ЦРЬ СЛАВЫ; ГДЪ СІЛЪ, ТОЙ
ЇСТЬ ЦРЬ СЛАВЫ.

Твори свт. Іоана (Максимовича). Чернігів — Тобольськ, 1707–1714 рр.

Лексика творів свт. Іоана⁸⁷ віддзеркалює загальну традицію української вимови ц.-сл. слів і відшліфовану віками систему українського наголосу. Так писали всі освічені українці XVII — поч. XVIII ст. Ось типові форми, що відрізняються від російських: найпаче, прнїмн, воспрнїметъ; нмѧ, ѡгпнѣтъ, твоёмѸ, самомѸ, іѧ, нїже, сѣлѡ, глѣбїно, трѣдѸ, кѸпель, мѧтѡамнı своїмнı; ноцѡ, вндѣтрѡ, снѣѣрѡ, Чернѣговѡ, царѡ; уживання г, введеної Смотрицьким, та ї (позначене через н̄): ѡн̄глїѧ, Ремїлїн, жнѣдцїн̄, бѡн̄нѡ, достѡн̄нство тощо; і навіть такі правічні як свѣдѣн̄тельство, давѣдѡ, долготерпелїнѡ і наказові дієслова через ѣ /і/: зрѣѣте, рцѣѣте, славѣѣте та інші.

З твору «Театрон...», Чернігів, 1708

МѧЮ СОТВОРѣТЕ,	ПОМОЦѢ МНѢ ПОШЛѣТЕ.
ЖИТІЄ КОНЧАТИ,	ѡ ДѢСНЮ СТАТИ.
БѢ ГРѢХѧ ПЕЧАЛО,	ГІКѢ ДРЕВНІ КОНЧАЛО.
ВѢСѢ БѢДѢ САВЕЛО,	ЕГДА МОѧ ГЛАВО
ВѣЧНО ВѢНЧАЕТСѧ,	И НАСЛАЖДАЕТСѧ
НЕБНОЮ СААДОСТИ,	ПО ВАШЕЙ БЛАГОСТИ,
АМИНЬ АМИРЦѣТЕ,	ВСИ БОГА ХВАЛѣТЕ.

Молю, сотворіте, помощ мні пошліте:
Житіє кончати, о дєснуу стати.
Без грїха, печали, як древні кончали.
Во сем будет слава, егда моя глава
Вічно вінчається і наслаждається
Небесной сладости по вашей благости.
Амінь, амінь рцїте, всі Бога хвалїте...

⁸⁷Святой Іоан, митрополит Тобольський (1651, Ніжин — 1715, Тобольськ) — прославлений подвижницьким життям і ділами милосердя письменник-богослов, проповідник, педагог, засновник славетного Чернігівського колегіуму, вихованець Києво-Могилянської академії.

БѢТЪ ДОМА; АЩЕ БЕЗЗАКОННЫМЪ ПОПУЩЕ, О-
СЛАБИЮ В НАКАЗАНИИ. ТАКЖЕ БО АГАПИТЪ РЕЧЕ
ДО ЮСТИНИАНА ЦАРЯ, СОГРЕШАТИ, И СОГРЕ-
ШАЮЩИХЪ НЕ НАКАЗАННЫХЪ БЛЮСТИ, РАВНО

...Аще беззаконним попущу — ослабію в наказаніі.
Тако бо Агапіт рече до Юстиніяна царя: согрѣшати
і согрѣшающих ненаказанних блюсти — равно [ест].

КО БЛЮДЕТЕСЯ ОПАСНО, КАКЖЕ ХОДИТЕ: НАЙПАЧЕ
НАЧАЛНІЙШІЕ ВЛАСТЕЛИНЫ, ДА НЕ ЖІТІЯ СВОЕГО
БЕЗЧИННАГО ЗЛОНРАВІИ ПОДНАЧАЛНИХ СВОИХ ПО

[всяко] блюдітеся опасно, како ходите. Найпаче
началнійшіє властелини: да не жїтія своєго
безчиннаго злонравіі подначалних своїх по[вредят].

З твору «Богородице Діво», Чернігів, 1707

ІСОААНЪ МАЙМОНЪЧЪ АРХІЕПІКОПЪ
Черніговскій і Нѡвгородка
Сѣверскаго.

Іоан Максимович, Архієпископ
Черніговскій і Нѡвгородка Сіверскаго.

*Твір свого життя «Іліотропіон» святитель завершував
уже в Тобольську, а надруковано його в чернігівській дру-
карні 1714 року⁸⁸. На титульній сторінці його написано:
Митрополита Тобольскаго і вса Сибѣри.*

Завдання: випишіть слова, що написанням чи наголосом
відрізняються від сучасних ц.-сл.

⁸⁸ 1712 р. свт. Іоана призначено митрополитом Тобольським, фактично
заслано в Сибір, де за три роки він помер (у 64 роки). Чернігівська
друкарня, якою опікувався святитель, продовжувала випускати україн-
ські богослужбові книжки не лише по його від'їзді, а й після царської
заборони 1720 року. «Щоб обійти цензуру, друкарня намагалася щось
видавати з неправильними датами — з часу з-перед указу 1720 р. Але
надійшов про це донос, і чернігівська друкарня була змушена при-
пинити видавничу діяльність аж до 1743 р.» /Ісаєвич Я. Українське
книговидання: витоки, розвиток, проблеми. — Львів, 2002, с. 250/.

Завдання: Транслітеруйте духовні вірші, проставивши розділові знаки за правилами (див. с. 23), і прочитайте вголос, зберігаючи наголоси та ритміку.

Від заснування й до середини XVIII ст. Києво-Печерська лавра була світочем національної культури і свято берегла та плекала давньокиївську мовну спадщину.

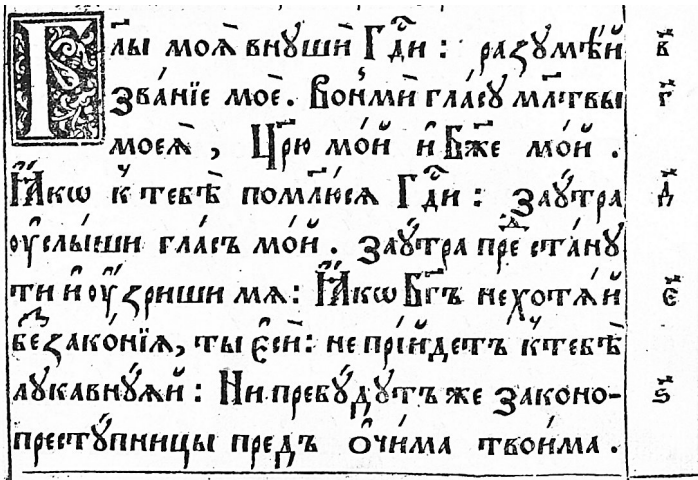
1740 року — вже після розправи з українськими церковними книжками, в час закриття українських шкіл — Печерська лавра попросила у Священного Синоду дозволу передрукувати **«Житія Святих» свт. Димитрія Ростовського** так, як їх написав автор, — українською ц.-сл. з українськими наголосами (попереднє видання все розійшлося). Синод відмовив і наказав друкувати, замінивши всі українські слова та наголоси на російські. Лавра зволікала. 1744-го до Києва приїхала цариця Єлизавета — тут її вмовили дати дозвіл і негайно розпочали друк. Проте за рік Синод зупиняє видання, а 1746-го знову повторює наказ: конче виправити книжки святителя за московським взірцем. Десять років тривала холодна війна за мову святого Димитрія. Увесь цей час Печерська друкарня тихо друкувала **«Житія»**, зазначаючи у вихідних даних роки попередніх видань. Російський Синод знав про це і бомбардував Київську лавру наказами виправити мову. 1751 року Синод рішуче вимагає змінити мову на російську та видрукувати **«Житія Святих»**. Тоді Київський митрополит Тимофій (Щербацький) склав комісію, якій доручив виправити мову святителя. Комісія довго тягнула час і зрештою заявила, що вона не знаходить нічого, що треба виправляти. Після цього справу перебрав собі Святіший Синод і зібрав свою комісію, яка вісім років виправляла мову та наголоси в **«Житіях Святих»** на російські, а видали працю аж 1759 року⁸⁹.

⁸⁹ Див.: Іларіон, митрополит (Іван Огієнко). Святий Дмитро Туптало / Життеписи великих українців. — К.: Либідь, 1999, с. 186–188; Тексти указів, якими викоринили нашу богослужбову мову див.: Огієнко І. Історія українського друкарства, с. 378–406.

Київський Псалтир 1715 року

У Псалтирі 1715 року збережено багато наших добрих традицій: перед кожним псалмом є духовне пояснення-коментар; велику літеру вжито у словах **Гдѣ**, **Црѣквѣ** тощо; розбивку на вірші подано за Острозькою Біблією; тропарі та молитви між кафизмами інші, ніж у новітніх; паєрик позначає м'якість; на початку слів, як у давнину, писано **о** (де нині **ѡ**); нерідко замість **ѣ** написано **и** (середній звук **и** часто плутали з **і**): **рѡцн** замість **рѡцѣ** тощо; часто «помилково» вживано давньоукраїнські наголоси: **нмѧ**, **дсн** тощо.

Це було одне з останніх київських видань, де бачимо незмінні слова та звороти, які знаходимо і в Київському Псалтирі 1397 р., і в Острозькій Біблії 1581 р. Після указу Петра I 1720 р. українські церковні книги вилучено з ужитку, а наступні видання ретельно звірено з книгами російського друку, «дабы никакой розни и особаго наречия не было».

Псалом 5:2-12

2. Глаголи моя внуши, Господи, разумій званіе моє. 3. Вонми ми гласу молитви моєя, Царю мой і Боже мой. 4. Яко к Тебі помолюся, Господи: заутра услиши глас мой, заутра предстану Ти, і узриши м'я. 5. Яко Бог не хотяй беззаконія, Ти еси, не

6. Возненавидѣлъ єси всѣ творящія
 беззаконіе погубиши всѣ глаголющія
 лжѣ. Мужа кровей и льстива гнушаема
 7. Гдѣ : Язъ же въ множествѣ милости
 твоѣя, вниду въ домъ твой : поклонюся
 ко Цркви стѣнѣ твоѣй, въ страстѣ твоѣ.
 8. Гдѣ настави мѣ правдою твоєю, врагъ
 моихъ ради исправи предъ собою путь мой.
 9. Яко нѣсть во устѣхъ ихъ истины :
 сердце ихъ суетно . Гробъ отверстъ гор-
 тань ихъ , языки ихъ лъщаху :
 10. суди имъ Бже . Да шпадуть ѿ мыслей
 своихъ , по множествѣ нечестія ихъ
 изрини я : яко прогнѣваша Тя Гдѣ .
 11. И возвеселятся вси уповающіи на Тя ,
 во вѣки возрадуются , и вселишиися
 въ нихъ : и похвалятыя ѿ тебе вси

любящій

придет к Тебѣ лукавнѣй. 6. Ни пребудут же законопреступ-
ници пред очима Твоима. 7. Возненавидѣл еси вся творящія
 беззаконіе, погубиши вся, глаголющія лжу. Мужа кровей і
 льстива гнушается Господь. 8. Аз же в множествѣ милости
 Твоѣя вниду в дом Твой, поклонюся ко Церкви святей Твоѣй
 в страстѣ Твоѣм. 9. Господи, настави м'я правдою Твоею, враг
 моихъ ради ісправи пред Собою путь мой. 10. Яко нѣсть во устѣх
 ихъ істини, сердце ихъ суетно. Гробъ отверст гортань ихъ, языки
 своїми льщаху, суди їм, Боже. 11. Да отпадут от мислей своїхъ,
 по множеству нечестія ихъ изрини я, яко прогнѣваша Тя, Господи.
 12. І возвеселятся вси, уповающіи на Тя, во вѣки возрадуются, і
 вселишися в нихъ; і похвалятыя о Тебѣ всі [любящій ім'я Твоѣ].

Придивімося до нотних збірок

Фрагмент поголосника 8-голосної Служби
Думи (XVII ст. — ?). Правобережна Україна.

The image shows a handwritten musical score on ten staves. The notation is a form of Church Slavonic neumes. The lyrics are written below the staves. The text is as follows:

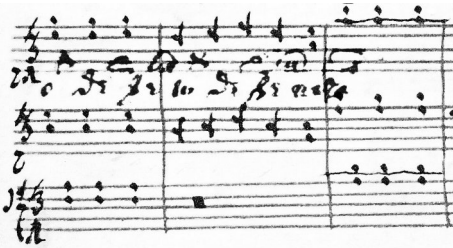
Ки́ріє е лей (и́ ки́ріє
А ми́ а ми́ Ли́ Бо́говъ при́
Бо́говъ при́ Бо́говъ
по́мо́мъ ста́ и́ при́па́ и́
при́ и́ при́ и́
Бо́го Хри́сту Бо́го Хри́сту
Спа́си на́ Спа́с Бо́жий Спа́с Бо́жий
во́спре́ си́ и́ мрѣ́ви по́тоу́и́ ти́ а
ли́ лу́ та́ а́ли́ а́лилу́а

Ки́ріє, елейсон. Си́, Ки́ріє («Господи, помилуй», «Тобі, Господи» грецькою мовою). Ами́нь, ами́нь. Приді́те, поклони́мся і́ припаде́м ко́ Хри́сту. Спа́си на́с, Си́не Бо́жий, воскресий із мертвих, пою́щия Ти́: алилу́я.

Микола Дилецький. Граматика музикальна. Рукопис 1723 р. Петербург

Придѣте, поклонѣмъ и припадемъ ко Христу

Отвержем печаль
(цей давній зворот з Херувимської подано через 69 років по тому, як його було змінено на московське «отложим попеченіє»).

Приклад

Каждую фантазію, когда хочеш превращать через всякіє клавиши і абцадла, хоч бемолярніє, хоч диєзисовіє, чрез дванадцять раз, знову ся превернет і прийдет колом на первую літеру, з которою ся зачало компоновать тону, чоґо латво дознаеш на інструменті, і пилность твоя тебѣ покажет. ЗРИ.

Змисловий прикладъ исъвога, Миколаи Дилецький

Осмогласник Калістрата з молдовського монастиря у Драгомирні, 1769 р.

Монах Калістрат писав цей Осмогласник з благословення свого святого настоятеля — *прп. Паїсія Величковського*⁹⁰.

Збірка відтворює традиційну богослужбову вимову: **БЫЛИ НЕБЕСНА, ВЫЖУ, НЫЗВЕРЖЕННА, АЛУЩЫМ, С ЧЕЛОВѢКЫ, ОТ ТЯЖКЫХ, ОТ ВСАКЫХ, В НЫХ, МОЙСЕОВИ, ВЗНЙДЕМ, ЇЗНЙДЕТ, РЦНМ** (мало бути **рцѣм**; у Москві пізніше змінено на **рцем**), **ДВЕР, МАТЕР, ПОМОЦІ, СЕМ** (з у кінці слів під нотами опущено) і багато інших.

Фрагмент змісту
Осмогласника

Завдання:

Визначте, які наголо-
си в назвах свят відрізня-
ються від нинішніх ц.-сл.
Яких двонадесятих свят
на **-еніє** тут бракує?

Ірмосъ	БГОЯПЛЕНІЮ,	"
Ірмосъ	СТЕРГПЕНІЮ,	"
Ірмосъ	ПРЕОБРАЩЕНІЮ.	"
Ірмосъ	ВЪЕДЕНІЮ	
Ірмосъ	ВОЗНЕСЕНІЮ,	" "
Ірмосъ	РОЩАЕ: БЦЫ,	"
Ірмосъ	ВОЗДЦЩЕНІЮ.	"

⁹⁰Прп. Паїсій Величковський (1722, Полтава — 1794, Нямецький монастир, Румунія). Вихованець Києво-Могилянської академії, відновитель слов'янського старецтва, один із найвизначніших наставників духовного життя, названий утіленою святістю, учитель внутрішньої молитви, перший перекладач з грецької Добротолюбія та багатьох святоотцівських творів. Учні святого відродили Оптину пустинь, заснували десятки осередків духовності, у сотнях монастирів стали богоносними старцями. Оскільки під проводом св. Паїсія (на Афоні, а потім у молдовських монастирях) подвизалися переважно українці (більшість — колишні козаки) та молдовани, богослужіння запроваджено молдовською мовою та ц.-сл. в українській редакції. Щовечора настоятель читав ченцям твори св. отців почергово молдовською та слов'янською. Варто згадати, що всі святі вихованці Києво-Могилянської академії шанували мову народів, до яких посилав їх Господь: перекладали на неї Святе Письмо, засновували школи, де викладали рідною тим народам мовою.

Фрагменти Закарпатського Ірмологіону 1809 року
Івана Югасевича-Склярського

(+)

ВЪ СЪБЪШОУЪ ВЪЕЧЕРЪ ДОГМАТЪ ГЛАСЪ 4

СЛАВА: И НИНІ: БГОРОД:

ВѢ ТЕ БѢ СЛА ДИ БО ГО ѿ ТЕЦ ПРО
РО ДА ВЪ, ПѢ СНЕ НО " " " ѿ
ТЕ БѢ ПРО ВОЗ ГЛА СИ: БѢ ЛН ЧН ѿ ТИ СО БОР ШЪ ПРѢ
СТА ЦА РИ ЦА ѿ " ДѢ СНѢ Ю ТЕ БѢ. ТЕ БѢ
БО МА ТЕР ХО ДО ТА ЦА ЖИ ВО ТА ПО. КА ЗА, И

В суботу вечер, догмат, глас 4. Слава... і нині... Богородичний
Іже Тебе ради богоотец пророк Давид пісенно о Тебі
провозгласи, величия Ти сотворшу: «Предста Царица одесную
Тебе». Тебе бо Матер ходотайцу Живота показа...

рѣ " ДѢ ТЕ ЛЮ ДІ Є ТРИ СО СТА НО
МО БО ЖЕ СВѢ ПО " КЛО НѢМ СА СЫ НѢ

Зі стихири на П'ятдесятницю, глас 8
Прийдіте, людіє, Трисоставному Божеству поклонімся...

Ірмоси. Піснь 1. На Рождество Христово

Христос раждається, славіте! Христос со небесе, стрітайте! Христос на землі, возносітеся! Пойте Господеві, вся земля. І веселиєм воспойте, людіє, яко прославися.

Стихира Великої Суботи

[І нині, і при]сно, і во віки віком. Амінь. Прийдіте, ублажїм Йосифа приснопам'ятнаго, їже в ноші к Пилату пришедша і Живота всім їспросивше: «Дажь ми Сєго Страннаго...»

У цьому Ірмологіоні поч. ХІХ ст. вражає збереження найдавнішої мовної форми во вѣки вѣком, пронесеної крізь тисячоліття, не кажучи вже про типові для України прадавні: давьдѣ, христок, пилат, прїндѣте, поклонѣмса, гадѣте, славѣте. Відшліфована віками мовна палітра Ірмологіону свідчить про цілком самобутню, відмінну від московської редакції богослужбову традицію.

Артем Ведель (1765–1808). Ірмос 1-ї пісні канону Різдва Христового. Зі збірки поч. ХХ ст.

Піснь 1.

Хрис - тось раж - да - ет - ся, раж да - ет - ся, сла - ви - те: Хрис .

гось съ не - бесь съ не - бесь сря - щи - те, Хрис - тось съ не - бесь сря - щи - те,

сь не - бесь сря - щи - те, Хрис - тось на зем -

ли воз - но - си - те - ся. Пой - те

Пой - те Гос - по - де - ви,

вся зем - ля, вся зем - ля, и ве - се - лі - емъ, и ве -

се - лі - емъ воспой - те лю - ді - е, я ко про - сла - ви - ся.

воспой - те лю - ді - е, я ко

Христос раждається, славіте, Христос с небес, срящіте, Христос на землі, возносіться! Пойте Господеві, вся земля, і веселієм воспойте, людіє, яко прославися.

Василь Петрушевський (1869–?). Взбранной Воеводи,
київського розспіву, гармонізація. Зі збірки 1901 р.

Взбранной воеводѣ.

№ 8. Не оч. медленно.

The image shows a musical score for a song. It consists of five systems of music, each with a vocal line (treble clef) and a piano accompaniment line (bass clef). The key signature has one flat (B-flat), and the time signature is 3/4. The lyrics are written below the vocal line. The lyrics are: "Взбранной воеводѣ побѣдительная, яко избавль-
шеся отъ злыхъ, благодарственная вопишемъ Ти раби
твои, Богородице. Но яко и мущая держава не побѣ-
димую, отъ всякихъ насъ бѣдъ освобоуди, да зовемъ Ти:
радуйся, не вѣсто не вѣстна я."

Взбранной Воеводи

Взбранной Воеводи побідительная, яко ізбавльшеся от злих,
благодарственная воспісуем Ти, раби Твої, Богородице. Но
яко імущая державу непобідимую, от всяких нас бід свободи,
да зовем Ти: радуйся, Невісто неневістна я!

*Твори, друковані гражданкою (сучасними літерами з
уживанням ђ, ѓ, і та ѱ), транслітерують так само, як і
інші ц.-сл. тексти, — за тими самими правилами.*

Автографи протоієрея Кирила Стеценка (1882–1922)

У час могутнього й короткого, як спалах, відродження України (УНР, Української Держави) 1917–1921 рр. нашому народові повернуто найбільший скарб — рідну мову та споконвічні традиції богослужбової культури.

Одним із перших сформулював правила української транслітерації ц.-сл. текстів геніальний український композитор прот. К. Стеценко (ц.-сл. автограф «Панахиди» 1919 р.). Він подає й перші взірці транслітерованих піснеспівів.

15.1 Задостойник на Стрітення.

Во-ро-ди-це Ді-во, упо-ва-ні-є хри-сті-аном, по-крий, со-блю-ди і спа-си на Тя упо-ва-ю-щих.

Handwritten musical score for the hymn "Zadostoinyk na Stritennia" (Zadostoinyk na Stritennia). The score is written on four systems of staves, each with a vocal line and a piano accompaniment line. The lyrics are written below the vocal line. The score includes musical notation such as notes, rests, and dynamic markings. A handwritten note "15.1 Задостойник на Стрітення." is written above the first system. The score is dated "1919" in the top right corner.

Задостойник на Стрітення (приспів)

Богородице Діво, упованіє христіаном, покрий, соблюди і спаси на Тя уповаующих.

Але невдовзі о. Кирило відмовляється від «класичної» транслітерації та обережно «українізує» її, наближаючи до живої мови. Іноді митець писав у чернетці бездоганно транслітерований текст, а наступного дня, переписуючи автограф начисто, змінював **Отца, Отцу на Отця, Отцю** і навіть **от** на **од**, **Божію** на **Божую** тощо. Таке рішення священика, зумовлене обставинами часу, давало змогу непомітно вводити в церкву віками гнане рідне слово, водночас готуючи вірних до зміни сакральної мови.

Задостойник на Вознесення Господнє.

Роспів Київсько-Печерської лаври.

Задостойник на Вознесення Господнє

Роспів Київсько-Печерської лаври

Величай, душе моя, вознесагося од землі на небо Христа Жизнодавця. Тя, паче ума і словесе Матер Божую, в літо Безлітного неізреченно рождшую, [вірнії, єдиномудренно величаєм].

Завдання: Підкресліть українізовані форми ц.-сл. слів.

Транслітеровані молитовники

Коли у 1930-х роках радянський режим замінив позірне гасло українізації на нещадну боротьбу з «націоналізмом», потопив у крові УАПЦ та провідну українську інтелігенцію, впровадив державний атеїзм, а над РПЦ встановив цілковитий контроль — тоді 1000-літня традиція богослужбової вимови Руси-України лишилася тільки у греко-католиків Галичини, Закарпаття, Пряшівщини та в православній Буковині, які були під іншими державами та поза юрисдикцією РПЦ (звідси й сучасний міф про те, що така вимова — «галицький діалект» або й «вигадка греко-католиків»).

Саме там УГКЦ видала перші ц.-сл. молитовники з українською (київською, руською) транслітерацією.

ПСАЛОМ 116.

Хваліте Господа всі язичи, похваліте его всі людіє. Яко утвердися милость его на нас і істина Господня пребиваєт во вік.

(По скінченню стихир співаємо пісню св. Софронія):

Свяци.: Премудрость прости.

Л.: Світе тихий, святяги слави, безсмертнаго Отца небеснаго, святяго, блаженнаго, Ісусе Христе, пришедше сонца на запад, відівше світ вечерній, поєм Отца, і Сина і святяго Духа Бога. Достоїн єси во вся времена піть бити гласи преподобними, Сине Божій, живот дайі всему міру, єгоже ради весь мір славит Тя.

Потім свяци.: Воньмім, мир і всім, премудрость воньмім. Співаеться прокімен. Коли є вечерія велика, співаеться екте-

68

нію сугубу: „Рцім. вси“... В більші святя перед тим слідуєть чтенія.

Потім співаємо:

Сподоби, Господи, вечер сей, без гріха сохранитися нам. Благословен єси, Господи Боже Отец наших, і хвально, і прославленно імя Твоє во віки, амінь. Буди, Господи, милость Твоя на нас, якоже уповахом на Тя. Благословен єси, Господи, научи нас оправданієм Твоім. Благословен єси, Владико, вразуми нас оправданієм Твоім, Благословен єси, Святий, просвіти нас оправданієм Твоім. Господи милость Твоя в вік, діл руку Твою не презри. Тебі подобаєт хвала, Тебі подобаєт пініє. Тебі слава подобаєт Отцу і Сину і святяму Духу нині, і присно, і во віки віков, амінь.

69

Благодарім Господа. Молитвеник для вірних.

Уложив о. Степан Хабурський. Львів, 1937 р.

(Перевиданий там само 1943 р., вже з уживанням літери і та певними виправленнями).

Ці перші транслітеровані молитовники ще не цілком узгоджені, у них трапляються розбіжності, певний пошук передачі сучасними літерами традиційної церковної вимови, проте загалом, окрім непозначеного апострофа та наголосів, вони відтворюють увесь комплекс українського богослужбового мовлення.

Мужескій убо пол яко раз-верзній дівственную утробу, явися Христос, яко человек же, агнец наречеса, непорочен же яко невкусен скверни. наша Пасха, і яко Бог истинен со-вершен речеса.

Яко єдинолітний Агнец, бла-гословенний нам вінец Хри-стос, волею за всіх заклан бисть, Пасха чистительная і паки із гроба красное, правди нам возсія солнце

Богоотец убо Давид пред сінним ковчегом скакаше і-гряя: людіе же Божії святії, образов сбитіе зряще, весе-лимся божественні, яко вос-кресе Христос, яко всесилен.

Катавасія: На божественній стра-жи: і Єктенія мала.

Пісня 5. Ірмос.

Утренюем утру глубоко і вмiсто мира піснь принесім Владиці: і Христа узрим прав-ди солнце, всім жизнь воз-сіяюща.

Припів: Христос воскресє із мер-твих.

Безмірное твоє благоутро-біє, адовими узами содержимії зряще, ко світу ідяху Христе, веселыми ногами, Пасху хва-ляще вічную.

Приступім свiщеноснії іско-дяху Христу із гроба яко же-ниху, і спразднуем любопра-зденственними чинми, Пасху Божію спасительную.

Катавасія: Утренюем утру: і Єкте-нія мала.

Пісня 6. Ірмос.

Снизшел еси в преісподняя земли, і сокрушил еси вереї

Отче ваш

Отче наш. Молитовничок. Жовква 1937 р.

Загальні риси всіх транслітерованих молитовників:

Ѡ транслітеровано як і; н — як и, після голосних — ї, у сполучнику й на початку слів — і; є, ѐ — як е, на початку слів та після голосних — е; ї між приголосними — як и: вино, Николай, Христос; тверді р, шиплячі та губні: Матер, цар, нош, голуб; наказові слова переважно через і: рцім, помолімся, отложім; збережені тверді закінчення -т, -ц: будет, любит, Отец (що відбиває традицію, введена в Україні з кін. XVI ст.); окремі сталі форми: Ісус, аллилуя та деякі інші.

1968 року видано **перший православний** ц.-сл. молитвослов з українською транслітерацією⁹¹. Це унікальне видання було повторено ще двічі: у 1986 і 1990 рр.

Попри окремі описки, цей молитовник найбільш опрацьований та уніфікований, проте в ньому також не вжито апострофа.

Господи Ісусе Христе, Сине Божий, молитв ради Пречистия Твоея Матере, преподобних і богоносних отец наших і всіх святих, помилуй нас. Аминь.

Боже, милостив буди мні грішному (поклін).

Боже, очисти мя грішного і помилуй мя (поклін).

Без числа согрших, Господи, прости ми (поклін).

Во імя Отца і Сина і Святого Духа. Аминь.

МОЛИТВИ ПРОТЯГОМ ДНЯ

Перед початком усякого діла

Господи Ісусе Христе, Сине Единородний Безначального Твоего Отца, Ти рекл еси пречистими усти Твоїми: яко без Мене не можете творити ничесоже. Господи мой, Господи, вірою об'єм в душі моєї і сердці Тобою реченная, припадаю Твоей благоді: помози ми грішному сіє діло, мною начинаемо, о Тебї Самім совершити, во імя Отца і Сина і Святого Духа. Аминь.

По закінченні всякого діла

Исполненіє всіх благих Ти еси, Христе мой, исполни радости і веселія душу мою і спаси мя, яко един Многомилостив.

Антифон I

Стих 1: Воскликніте Господеві, вся земля, пойте же імені Его, дадіте славу хвали Его.

Молитвами Богородици, Спасе, спаси нас.

Стих 2. Ршїте Богу: коль страшна діла Твоя, во множествї сили Твоея солжут Тебї врази Твої.

Молитвами Богородици:

Стих 3: Вся земля да поклонится Тебї і поет Тебї, да поет же імені Твоему, Вишній

Молитвами Богородици:

Слава: і нині: Молитвами Богородици:

Антифон II

Стих 1. Боже, ушедри ни і благослови ни, просвіти лице Твое на ни і помилуй ни.

Спаси нас, Сине Божий, воскресий із мертвих, поющия Ти: Аллилуя.

Достойно ест̄ яко воістинну блажити Тя Богородицу, Присноблаженную і Пренепорочную, і Матер Бога нашего. Честнїйшую херувим, і славнїйшую без сравненїя серафим, без істлїнія Бога Слова рождшую, сущую Богородицу, Тя величаем.

Слава: і нині: Господи, помилуй (тричі).

На жаль, нині багато хто забуває, що цей молитовник видано тричі з благословення московського патріарха, і затято не допускає української вимови у храми, очевидно, не відаючи, що саме вона є **традиційною** церковною мовою України, до того ж скривдженою, що потребує нашого захисту.

⁹¹Видав його Екзарх усїєї України Фїларет, щойно возведений у сан митрополита Київського і Галицького, — перший українець після довгої низки митрополитів-росіян. Цей єдиний у безальтернативному морі російської церковної літератури український молитовник з'явився в короткому проміжку послаблення одержимої війни з «націоналістами», переслїдування україномовної інтелігенції, закриття українських шкіл, спалення в бібліотеках архівних історичних документів; між двома хвилями масових арештів українських діячів культури.

Рукою сільського священика

У ц.-сл. службовникові 1977 р. зі штампом «Московська Патріархія, Львівсько-Тернопільська єпархія, Перемишлянське Благочиння», з половиною богослужбових текстів у російській транслітерації, православний священик зі старовинного села Станімир залишає свої записи, потрібні йому для богослужіння. Він пише так, як одвіку молилися на цій землі «від Сяну до Дону» його діди і прадіди, увесь його народ.

взѣмъ стѣи́й поутро́хъ, глаголетъ:
всѣхъ цв
Во стѣро́хъмъ вѣ́имъ и вѣ́рою пр-
стѣпнѣте.
Днѣкъ же поѣтъ:
Благословлю́ гда́ на вели́кое вре́мя,
хвала́ егѡ́ во оустѣ́хъ мои́хъ.
Вірюю Господи і ісповідаю

совоку́дпн̄ на́сѣз словѣсно́мъ твоѣмъ стѣдѣ
и наслѣ́дники покажи́ царстві́а твоѣгѡ́,
+ Благословеніе́ Госпо́дне на все́
тѣло́ благодѣ́тею і милосерді́емъ

Сващени́къ же и́сходитъ, и стѣ́въ на шѣ́ч.
и́емъ мѣстѣ́, раздѣ́тъ антідору́.
слава Тебѣ: Христе Твое же увелание наше
слава Тебѣ: И поемъ творити шпѣтъ:
Хрѣ́тосъ и́стинный вѣ́къ на́шъ, моли́-
твами пречі́стѣи́а своѣ́а ма́тере: и прѣ́чаа

* * *

Отже, бачимо, що давньокиївська вимова ц.-сл. текстів **ніколи не припинялася**, і хоч зазнавала протягом історії певних змін, однак **у головних рисах лишалася незмінною** від часів княжої Русі до сьогодення.

Янголи вчать, як молитися

Фрагменти розписів Троїцької надбрамної церкви Києво-Печерської лаври. 20–30-ті рр. XVIII ст.

Зауважте, що **Ѣ** у XVIII ст. звучала в церквах України цілком «канонічно» саме як **і**, а не як **є**.

Принесіте Господеві отечествія язик, принесіте Господеві славу і честь. Принесіте Господеві славу імени Єго /Пс. 95:7–8/.

Принесѣте гдѣви отечѣствіа ѣзыкѣ, принесѣте гдѣви славу и чѣсть. принесѣте гдѣви славу и менѣго.

Київський Псалтир 1397 р.

Принесѣте гдѣви отчѣствіа ѣзыкѣ, принесѣте гдѣви славу и чѣсть. принесѣте гдѣви славу и менѣго.

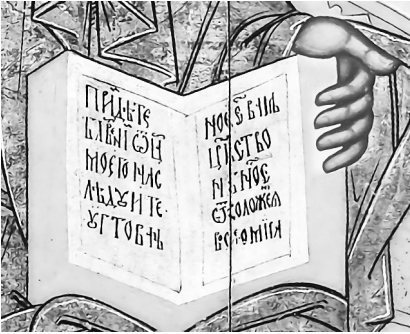
Острозька Біблія 1581 р.

Принесіте гдѣви отчѣствіа ѣзыкѣ, принесіте гдѣви славу и чѣсть.
Принесіте гдѣви славу и менѣго: возміте

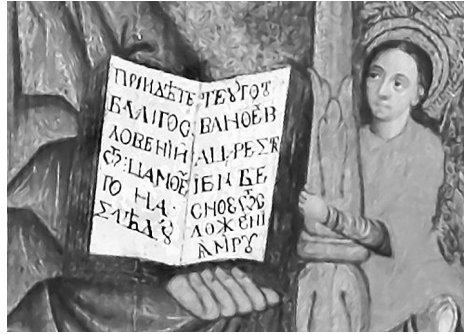
Київський Псалтир 1902 р.

Ікони говорять українською

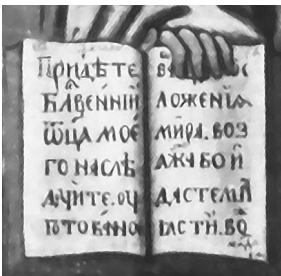
Уважно придивіться до цих Євангельських текстів на іконах Спаса Вседержителя. Цю традицію написання, що сягає корінням у найдавніші кириличні пам'ятки, християни всіх куточків нашої землі зберігали аж до початку XIX ст. — майже 10 віків!

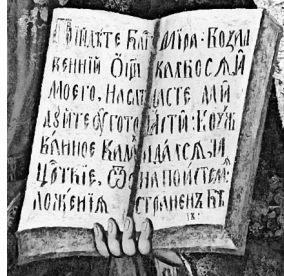
XVI ст. Галичина

Перша пол. XVII ст. Волинь

Друга пол. XVII ст.
Полісся

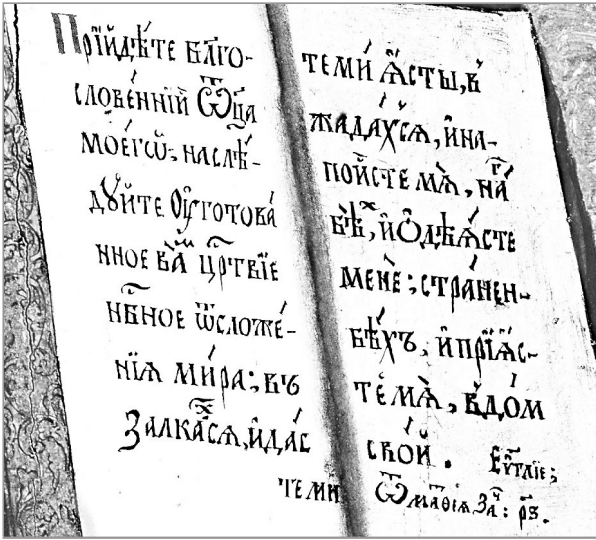
XVIII ст.
Черкащина

XVII ст.
Лівобережжя

Іноді замість **прїдѣте** писали **прн(н)дѣте** — це ближче не лише до нашої вимови, але й до найдавнішої традиції написання цього слова.

Російську редакцію — **прїндіте** — було введено лише в Московській Біблії 1663 року, а ще через кілька століть православних українців позбавлено права вимовляти **ѣ** як **і** та нав'язано чужу вимову. І лише Верховний Патріарх з ікон благословлятиме Українську Церкву молитися споконвічною мовою її святих.

Перша пол. XVIII ст. Київщина

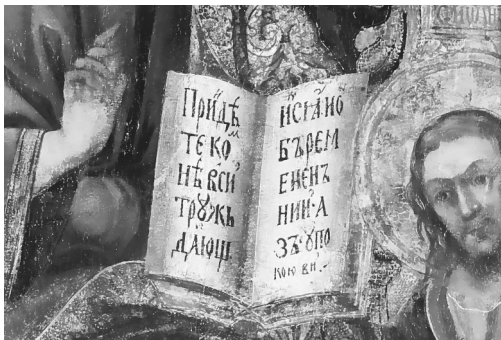
Прийдіте, благословенніи Отца Моёго, наслідуйте уготованное вам Царствіе Небесное от сложенія мира. Взалкахся, і дасте Ми ясти. Вжадахся, і напоїсте М'я. Наг бїх, і одїясте Мене, странен бїх, і прїясте М'я в дом свой. Євангеліе от Матфея, за-
чало 106

/Мф. 25:34-35/.

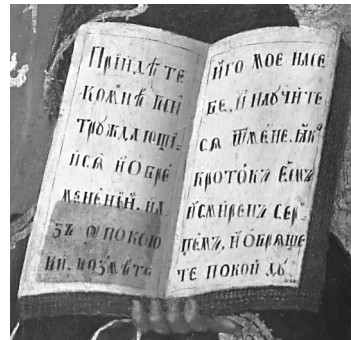

Прийдіте ко Мні, всі труждающіися і обременені, і Аз ви упокою. Возміте іго Моє на ся. Иго бо Моє єсть благо і брем'я Моє не тяжко
/Мф. 11:28-30/.

Поч. XVII ст. Волинь

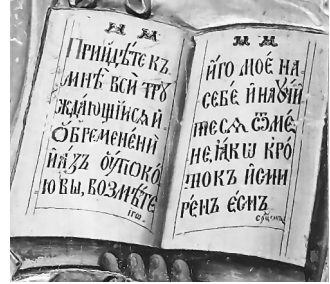
XVIII ст. Слобжанщина

Поч. XVIII ст. Київщина

Кін. XVIII ст. Рівненщина

Поч. XIX ст. Сумщина

Зверніть увагу не лише на слова **п^ри^дѣ^тѣ**, **в^оз^мѣ^тѣ**, але й на те, що **вн та вь** в українській вимові звучали однаково. Слово **ѣсмъ** писали переважно з твердим м (за нашою мовною традицією XVII ст.), а не з м'яким, як нині.

Сер. XVIII ст. Київщина

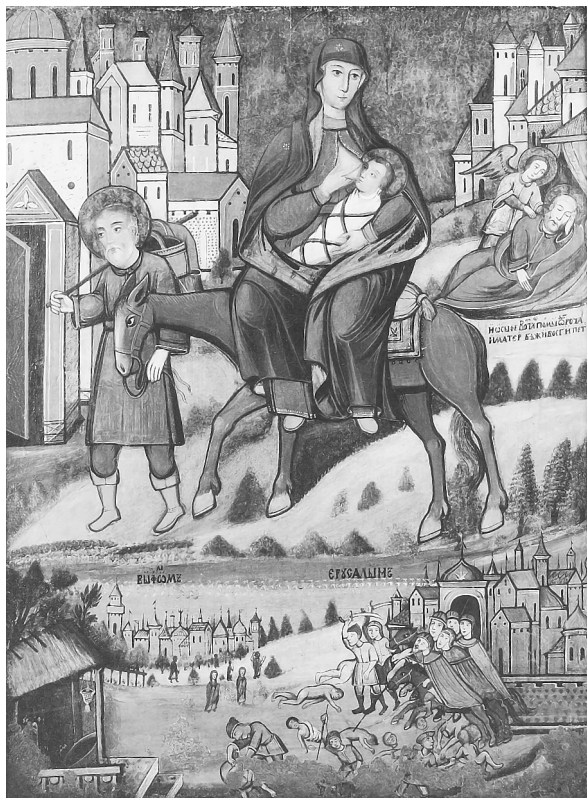

Прийдіте ко Мні, всі тружающися і обр[еменені]...

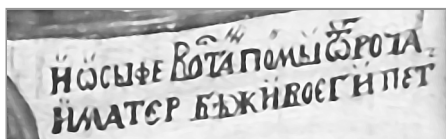
Прп. Андрій Рубльов. Бл. 1411 р.
Московське князівство

Фрагмент української ікони XX ст. з виправленим за російською редакцією текстом.

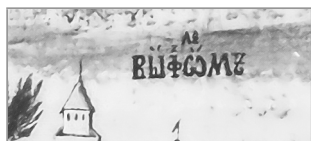

Втеча в Єгипет. XVII ст. Галичина

Іосифе! Востав, пойми Отроча і Матер, біжи во Єгипет /Мф. 2:13/.

Вифлеом

Єрусалим

Ікономаляр змінив на слух лише окремі літери, оскільки **н**, **ѣ** та **ы** в наведених словах українці вимовляли однаково, а **р** не пом'якшували. **Вифлеом** — давня форма, ужита й в Острозькій Біблії разом з новішою: **Вифлеєм**.

Фрагмент Деісусного чину. 1760-ті рр. Чернігівщина
 Аз єсм Пастир добрий;

Пастир добрий, душу Свою полагаю за овці /Лн. 10:11/.

На центральній іконі знаменитого сорочинського іконостасу (30-ті рр. XVIII ст. Полтавщина) також бачимо пáстгнрѣ, де, окрім твердого р, ще й змінено ы на н. На інших іконах знаходимо: пазнци, тн, прєбнѣау. Спробуймо вимовити ці слова по-російськи, і зрозуміємо, якою мовою молилися на Полтавщині та Чернігівщині у XVIII ст.

Святий архангел Гавриїл.

Народна ікона поч. XVIII ст. Чернігівщина

Народний майстер помилився, написавши Гаврїїлз замість Гаврїїлз. Однак така помилка не лише показує, як вимовляли це ім'я «мужицькою мовою», — вона засвідчує незнищенність височезної української культури. Бо коли ми бачимо Гаврїлз у болгарських рукописах IX ст., коли знаходимо таке ж написання у творах Києво-Печерських святих XI ст., а потім — у Євангеліях різних місцевостей України XII–XV ст., натрапляємо на Гаврїл в догматиках Львівського Ірмологіона кін. XVI ст. й нарешті — на іконі з Чернігівщини поч. XVIII ст., — тоді схиляємо коліна перед цією Богом даною нам культурою, перед тим неосвіченим майстром, який зберіг прадавню мову своїх батьків і залишив її для нас...

Тоді, як бачимо, Україна не була розділена на Схід і Захід (хоч Правобережжя шматувала Польща, а Лівобережжя — Росія) — і Схід, і Захід молилися українською.

Лемківська ікона XVI ст., яка засвідчує написання імені *ісусъ* з одним *і*.

Образ нерукотворений Господа нашого Ісуса Христа

Фрагмент ікони
Трьох святих.
XVII ст. Київщина

СВЯТЫТЕЛЬ Христов Іоан
Златоуст

Фрагмент ікони
Спас — Виноградна лоза.
Поч. XIX ст. Одещина

Ядий Мою плоть, пійй Мою
кровъ

Коли виникла українська мова?

Будь-яка мова не з'являється на світ у готовій відшліфованій літературній формі: вона формується віками, зазнає впливів і запозичень, утім, зберігаючи й розвиваючи ті риси, що вирізняють її з-поміж усіх інших мов.

Завдяки високій культурі наших пращурів — слов'янських племен, що мешкали на землях майбутньої України, — наша мова почала формуватися дуже рано, щонайменше з VI ст.⁹²

За часів князя Аскольда (60-ті рр. IX ст.) Київська держава вже мала богослужбові книги та переклади Святого Письма, написані «руськими письменами», тобто власною слов'янською абеткою⁹³. Ось чому вдосконалена абетка (кирилиця) та книги болгарських просвітників, потрапивши в цей край через 150 років, легко закоренилися, і так скоро тут з'явилися довершені рукописні шедеври, в яких, окрім розвиненої культури письма та мініатюри, знаходимо й самобутні риси **руської мови** (як тоді називали майбутню українську мову: московська формувалася значно пізніше й на інших теренах, і руською її ніхто не називав аж до кінця XVIII ст.⁹⁴). Варто зазначити, що ці «українізми» потрапляли в богослужбові книги всупереч волі переписувачів, які мали літера-в-літеру відтворити спільнослов'янське джерело моравської редакції, — «помилка» виникала завдяки вже задовго сформованій традиції мовлення русичів.

Давньоруські рукописи та графіті вражають безліччю колоритних українських слів і мовних форм, які наш народ проніс крізь тисячоліття, не загубивши ані під татарами, ані

⁹² Докладно про це див.: *Півторак Г. П.* Українці: звідки ми і наша мова. — К.: Наукова думка, 1993. — 200 с.

⁹³ *Брайчевський М. Ю.* Походження слов'янської писемності. Видання 4-те. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009, с. 19–40; 121–128.

⁹⁴ Див.: *Півторак Г. П.* Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов: Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски». — К.: Академія, 2001, с. 105–109. Див. також: <http://www.parafia.org.ua/biblioteka/istoriya-mova/pohodzhennya-ukrajintsiv-rosiyan-bilorusiv-ta-jihnih-mov/>.

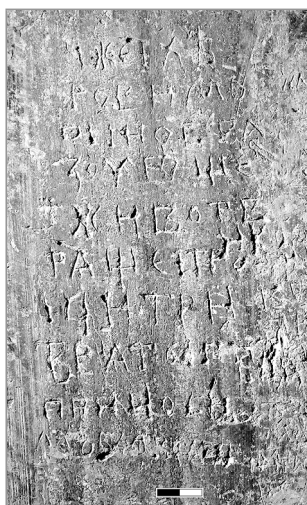
під поляками, ані під росіянами. У написах Київської та Червоної Русі (Галичини) XI–XIII ст. можна знайти **понад двадцять мовних рис (фонетичних і морфологічних), більша частина з яких непритаманні жодній іншій слов'янській мові, крім української.**

Ось деякі з найдавніших рис нашої мови⁹⁵:

- закінчення **-ові, -еві** в давальному відмінку іменників: *Господеві, Отцеві, мужеві, кесареві, огневі, дневі, мореві, олтареві, змієві, ангелові, синові, духові, чоловікові, врагові, попові, мирові, гріхові, Христові, Мойсееві, Петрові, Іоанові, Іосифові, Корнилові, Нилові, Степанові, Василеві* тощо;
- суто українська вимова **г** — звідси плутанина **г** з **х**: *хріха (гріха), сніх (сніг), ход (год), дидрагма (дидрахма), ході (годі)*; пропуск літери **г** також свідчив про її гортанну вимову (випадати міг лише фарингальний **h**): *ізнáша (ізгнаша), разнівав же ся (разгнівав же ся), ізнієть (ізгниєть), біство (бігство)*;
- **в** замість **л** у дієсловах минулого часу: *писав, ходив, молив, огородився*;
- чергування **в** й **у** (унікальна риса української та білоруської мов, що обумовлює їх милозвучність): *у пустині, у Коринфі, у суботу, у праздник, у мирі, у вас, услід, укупі, узяти, уселишиися, вчителю, навчиша, навчитесь, вмрете, вмитися, вгодникъ, улісти у корабль* (лише в Галицькому Євангелії 1264–1301 рр. знайдено 260 випадків зміни «в» та «у»); у пам'ятках XI ст. фіксовано нашу вимову **в**, що наближається до **у**: *Єустратію, аугуста, Гауриил, Паул, прауда*;
- середнє звучання **и** (властиве лише українській мові):
и замість **ы** і навпаки: *тисящи, вмитися, рызи, трызна, просыти, лыста* тощо;
ѣ (яке звучить як **і**) часто на місці **и** і навпаки: *исконѣ, ученицѣ, от землѣ, своѣ, овцѣ, стины* (замість «стѣны»);

⁹⁵Приклади взято з богослужбових і світських пам'яток різних регіонів Русі, найдавніших графіті (написів, прорізаних на стінах), див.: Корнієнко В. В. Корпус графіті Софії Київської (див. джерела, с. 104); а також — з книг проф. Г. Півторака «Українці...» (с. 104–134), «Походження українців...», розділ «Найдавніші риси української мови» (с. 39–48).

- закінчення **-у** в род. відмінку однини іменників чол. роду: *солоду, меду, дому, верху, полу, хлібу*;
- **ро** замість **ра**: *розп'ятії, роздуміяште, розгнівають, ростяше, роботи, огородився*;
- чергування приголосних **г, к, х** зі свистячими **з, с, ц** у дав. та місц. відмінках однини іменників: *дівці, слугі, на березі, в книзі, на ріці, по Пасці* (тобто по Великодню);
- закінчення **-ої** в род. відмінку однини прикметників жіноч. роду: *великої, доброї, святої, пагубної*;
- закінчення **-ти, -мо** замість ц.-сл. **-ть, -мь** (пізніше **-мъ**) у дієсловах: *просити, долучити, писати, скончати, віруємо, приносимо, даємо, питаємо, помагаємо*;

ІЖЕІ ХЕ
 РОВНМО
 ОІННОБРА
 ЗОУФОЩЕ
 ІЖНВОТВ
 РАЩЕІТРА
 ІЦНТРН
 ВЕАТРА
 ПРННОСН
 МОВЛАХА

Іжеі хе-
 ровимо⁹⁶
 (оіни) обра-
 зующе
 і Животво-
 рящеі Тро-
 іці три-
 всятоі піс[нь]
 приноси-
 мо, всяко ни[ні]...

Фрагмент Херувимської пісні.

XIII ст., Київ, Софійський собор (графіті № 1091)

Напис зроблено у вівтарі (тобто церковнослужителем, людиною освіченою, що знала грамоту і богослужбові тексти).

У цьому фрагменті бачимо не лише йотовану **і** після голосної (*трисвятої, Трої/йці, Животворящеї/й*), «**Троїці**» (а не «Троїце»), але й суто українське «**приносимо**». *Трисвятої* замість *трисвятої* — помилка, що нерідко траплялася вдавнину.

⁹⁶ѣ в XI–XIII ст. у Русі вимовляли найчастіше як дифтонг *ie, i* чи *e*.

- кінцеве **-е, -є** замість **-еть, -еть** (пізніше **-ет, -ет**) у формах 3-ї особи дієслів теперішнього і простого майбутнього часів І дієвідміни: *може, убиває, іде, живе, поучає*;
- м'яке **ц** (переважно в живій мові): *отця, сліпця, вдовиця, черноризця, Валерця, Архипцю, місяця* тощо;
- тверде **р**: *створю, узрю, кесар, твар, по морю, горкаго*;
- твердість шиплячих: *чоловік, жона, утвердившому, давшому, убившому, імущому, творящому, вірующому, меньшому*;
- кличний відмінок: *владико, Стефане, голово, жено, друже, княже, брате, земле, учителю*;
- присвійна форма: *Микулини книги, манастирев*;
- форми власних імен і назв: *Давыд, Дмитро, Петро, Марко, Яким, Володимир, Михайло Костянтиневич, Гаврил, Микула, Києв; Олени, Орини, Катерини, Олекси, Олександра, Пантелеймона, Ларіона, Мотруни, Григора, Костяньтина*⁹⁷; зменшувальні форми імен: *Сліпко, Остапко, Іванко, Василко*;

ГН ПОМОЗН РА Б ОУ СВОЕМОУ
 К О С Т Я Н Ъ Т И Н О У Н И З Б А В И
 О Т Ї В С Я К О Я Б Ъ Д Ъ

Г[оспод]и, помози ра-
бу Своему Костяньти-
ну грішному і избави
от всякоя біди.
Середина XII ст.

Київ, Софійський собор (графіті № 145)

ГН ПОМОЗН РА Б ОУ СВОЕМОУ
 В А С И Л Е В И

Г[оспод]и, помоз[и] ра-
бу Своему Василеві.
XI–XIV ст.

Київ, Софійський собор (графіті № 1002)

- окремі слова: *собі, тобі, ось, radoцями, погоничі, олтар, церква, місяця, року, година, ягня, юдей, багно, гирло, хмара, сподіваться, вчиняти, тужити, родитися, уразити, млин, стайник (конюх), проскура, стегно, вапно, хрест, хрестити, лагодити, вежа, гай* (це все XI ст.!), *який, мур, мурований,*

⁹⁷Імена в род. відмінку взято з монастирських синодиків. Тоді руські ієромонахи не соромилися читати перед Богом «неканонічні» імена.

рудий, сивий, сивіти, питайте, сбируться, манастир, єродиякон, єрей, Наумечівна, спадок, угода, згода, вдячно, жито, заяць, щогла, чуйний, сягнути, прапор, вага, шпак та багато інших (майже всі ці слова є в ц.-сл. словнику прот. Г. Дяченка, більшість — як «древне-славянское» або «древне-русское»).

Тут не подані ще іменники на **-ць** та дієслова на **-ть**, про які йшлося раніше (див. с. 8, 10, 29), **наказові дієслова**, вимова **ѣ** як **і**, що, розпочавшись, очевидно, в Х ст., у більшості українських говорів остаточно сформувалася в XIII ст.⁹⁸, та інші «українізми» давньої мови.

Але й наведеного досить, щоб зробити певний висновок: усі нав'язувані нашому народові теорії, які принижують гідність української мови (називаючи її чи то діалектом російської, чи перекрученою польською, чи взагалі штучно створеною), зумовлені або невіглаством, або свідомим спротивом істині. **Українська мова — одна з найдавніших і найбагатших слов'янських мов**, і збереження її має загальносвітове значення.

Підкреслимо, що всі наведені в цьому розділі слова та мовні форми були характерними на величезному просторі, це була **мова єдиного народу** — і саме українського⁹⁹!

«Мова Наддніпрянщини та Червоної Русі XI віку — цілком рельєфна, певно означена, ярко-індивідуальна лінгвістична одиниця; і в ній аж надто легко й виразно можна пізнати прямого предка сучасної малоруської мови». *Агатангел Кримський (1871–1942), український академік світової слави.*

«У малоросійському наріччі сховано походження багатьох слов'янських слів, які марно шукатимемо в нинішній російській мові». *Дмитро Бантиш-Каменський (1788–1850), відомий російський історик, археолог.*

⁹⁸ Півторак Г. П. «Українці...», с. 107–108.

⁹⁹ Дехто дорікає нашій мові численністю діалектів і запозичень, але цим вона не відрізняється від інших, серед них і російської.

Сим образом тельчём Дух Святей явися Луці
Остромирове Євангеліє 1056–1057 рр., Київ

Що робити з помилками

Явні помилки чи описки, що трапляються в ц.-сл. текстах, у транслітерації виправляють. Однак слова, що віддзеркалюють українські орфоепічні особливості, конче зберігають, як і давні мовні форми. Наприклад, слово **животворящій** не змінюємо на **животворящей** оскільки за цим **-щій** стоїть давня богослужбова традиція; так само й правічні **снон**, **юда** чи традиційне для XVII ст. **єстѣ**. Не виправляємо **єрусалимъ**, **свѣтаго**, **отцю**, **серце** на типові **Іерусалим**, **святаго**, **Отцу**, **сердце**.

Отже, стикаючись з незвичним ц.-сл. словом, будьмо уважні, оскільки рукописи і стародруки зберігають історію та культуру нашого народу.

Замість післямови

«Київська митрополія в церковнім відношенні об'єднувала весь український народ; по всіх епархіях цієї митрополії, в головних рисах, була одна церковна вимова, — вимова київська; правда, як показують церковні пам'ятки XI–XVI віків, на окремих землях українського народу досить помітно пробивалася й своя місцева вимова, але головні риси її скрізь були однакові.

Галичина, втративши в першій половині XIV-го віку свою самостійність і опинившись під Польщею, не порвала проте своїх церковних зв'язків із своєю митрополією; так само й по Люблинській Унії 1569 р., коли вже всі українські землі приєднано до Річі Посполитої Польської, увесь український народ у своїх церквах продовжував чути **одну стародавню церковну вимову, — київську**. Такою самою справа позоставалася аж по 1654–1667 роки, коли Лівобережжя приєдналося до Москви. Правобережжя позоставалося в Річі Посполитій Польській, і тут, аж до розборів Польщі, по всіх українських церквах панувала одна тільки стара українська вимова, один тільки наголос. **За цей час не можна вказати ані однієї доби, ані одного місця, коли й де б серед українського народу Правобережжя відома була якась інша вимова...**»¹⁰⁰

¹⁰⁰ Митр. Іларіон. Український літературний наголос, с. 24 (виділення наше. — Г. К.).

Покажчик основних використаних джерел

Церковнослов'янські тексти

Заповѣданїа о праздньницѣхъ Климента еѣпа словѣньска (та інші твори свт. Климента Охридського). —

<http://www.libsu.uni-sofia.bg/slavica/kliment.html>. В. М. Ундолски. Климент Епископ Словенский. 895 г.

Супрасльская рукопись. Трудъ *Сергѣя Северьянова*. Том 1. Издание отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ. Санктпетербургъ, 1904. — 574 с.

Солунска легенда (XI ст.). Слово *Кырила* филолога како *оувѣрн* *Поугаре*. — <http://ziezi.net/kiril/1.html>.

Овсійчук В. А. Українське малярство X–XVIII століть: Проблеми кольору. — Львів: Ін-т народознавства НАН України, 1996. — 480 с.

Остромирове Євангеліє 1056–1057 pp. (Фотокопія). — http://www.parafia.org.ua/?page_id=2062.

Святитель Іларіон Київський, Слово про Закон і Благодать <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr01.htm>. Текст підготовлено для сайту litopys.kiev.ua за публікацією рукопису Синодального зібрання (№ 591 ГИМ, друга половина XV ст.).

Розов Н. Н. Синодальный список сочинений Илариона — русского писателя XI в. // *Slavia, časopis pro slovanskou filologii*. — Praha, 1963. Roč. XXXII. — Seš. 2, s. 141–175.

Поучения и молитва Феодосия Печерского. Подготовка текста, перевод и комментарии *Н. В. Поньрко*. — <http://www.pushkinskijdom.ru/Default.aspx?tabid=4873>.

Євангеліє отъ Марка по основнымъ спискамъ четырехъ редакцій рукописнаго славянскаго євангельскаго текста съ разночтенїями изъ ста восьми рукописей Євангелїя XI–XVI вв. Трудъ *Г. Воскресенскаго*, экстраординарного профессора Московской Духовной Академіи. — 1894. — http://ksana-k.narod.ru/menu/slave/voskr_ev.html.

Слово о полку Ігоревім та його переклади й переспіви / Вид. підготував член-кор. НАНУ *Олекса Мишанич*. — К.: Акта, 2003.

Запаско Я. П. Пам'ятки книжкового мистецтва: Українська рукописна книга. — Львів: Світ, 1995. — 480 с.: іл.

The Glory of Ukraine: Sacred Images from the 11th to 19th Centuries. Foundation for International Arts Education. Printed by Gray Graphics Corporation, 2010. — 176 с.

Добрилове Євангеліє 1164 року / Упорядник канд. філол. наук *Ю. В. Осінчук*. — Львів, 2012.

Український іконопис XII–XIX ст. з колекцій НХМУ: альбом. — Хмельницький: Галерея; К.: Артанія Нова, 2005. — 256 с.

Порівняння мовних особливостей Добрейшового Євангелія (XIII ст.) та ін. давньоболгарських пам'яток. —

http://bg.wikipedia.org/wiki/Добрейшово_евангелие.

Киевская Псалтирь 1397 года из Государственной Публичной библиотеки имени М. Е. Салтыкова-Щедрина в Ленинграде [ОЛДП F 6]. — М.: Искусство, 1978.

Швайпольт Фіоль. Часословець. — Краків: 1491. —

http://www.irbis-nbuv.gov.ua/E_lib/EIF0000050/.

Библия 1499 года (Геннадієва Біблія) и Библия в синодальном переводе: С иллюстрациями. В 10-и томах. — М.: Новоспасский монастырь, 1997. (Фотокопії). — <http://www.stsl.ru/manuscripts/rusbiblia/>.

Пересопницьке Євангеліє 1556–1561 рр. Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик. Вид. 2-ге, доповнене / Науковий редактор *Німчук В. В.*, чл.-кор. НАНУ, д-р філол. наук. — К., 2011.

Острозька Біблія 1581 р. / Опрацював та підготував до друку *єрмнх. архімандрит др. Рафаїл (Роман Торконяк)* — Львів: Українське Біблійне Товариство, Благодійний Фонд «Книга», 2003. — <http://knyhastara.com/?id=1>.

Службеник. Вільно, 1583 — http://www.liturgia.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=41&Itemid=89.

Львівський ірмологіон, давній літургійний музичний рукопис п'ятилінійної нотації кінця 16 століття / Ред. і вступ. стаття *Юрія Ясіновського*, транскрипція і коментарі *Кароліна Луцка*. — Der Lemberger Irmologion. Böhlau Verlag Köln Weimar Wien, 2008.

Антологія української церковної монодії. Вип. 1. Догматики вісьмох гласів з рукопису кінця XVI століття / Редактори: *Юрій Ясіновський, Крістіан Ганнік*. — Львів: Вид-во Львівської Богословської Академії, 2002. — 20 с.

Логвин Г. Н. З глибин. Гравюри українських стародруків XVI–XVIII ст. — К.: Дніпро, 1990. — 408 с.

Лаврентій Зизаній. Граматика словенська / Підготовка факсимільного видання та дослідження пам'ятки *В. В. Німчука*. — К.: Наукова думка, 1980. — 56 с.+ 179 с. (Факсиміле).

Євангеліє учительне. — Єв'є: Друкарня Віленського братства, 1616. — http://www.irbis-nbuv.gov.ua/E_lib/00000273/.

Часослов. — Київ, 1616. —

<http://www.stsl.ru/manuscripts/staropechatnye-knigi/131>.

Мелетій Смотрицький. Граматика / Підготовка факсимільного видання та дослідження пам'ятки В. В. Німчука. — К.: Наукова думка, 1979. — 111 с.+ 492 с. (Факсиміле).

Свт. Іоан Золотоустий. Бесіди на 14 послань св. ап. Павла. — Київ, 1623. —

<http://www.stsl.ru/manuscripts/staropechatnye-knigi/516>.

Прп. Авва Дорофей. Повчання. — Київ, 1628. —

<http://www.stsl.ru/manuscripts/staropechatnye-knigi/356-3>.

Октоїх недільний. — Київ, 1629. —

<http://www.stsl.ru/manuscripts/staropechatnye-knigi/147>.

Лейтургіаріон (Служебник). Києво-Печерська Лавра, 1639 (перевидання 1629 р.). Факсиміле / Вступ. стаття *свящ. д-р Петро Галадза*. — Fairfax-L'viv-New York, 1996.

Древній Києво-Печерський Молитвослов (1643 р.). — К.: Вид. відділ УПЦ (МП), 2008 р. — 128 с.

Катехизис Петра Могили. Оригінал 1645 року / Упоряд. *проф. А. Жуковський*, переклад *В. Шевчука*. — К.: Воскресіння, 1996. — 288 с., іл.

Требник Петра Могили. Факсимільне відтворення тексту з видання Києво-Печерської Лаври 1646 року. Третє видання. Надруковано в Україні. — К.: Книга, 1996.

Московська Біблія, Первопечатна, 1663 р. (Фотокопія). —

http://www.parafia.org.ua/?page_id=3020.

Архієп. Лазар (Баранович). *Мѣч дѣвнѣ*. — Київ: Друкарня Києво-Печерської лаври, 1666; *Грѣхи на дни нарочитыя*. — Київ: Друкарня Києво-Печерської лаври, 1674. — Відділ стародруків та рідкісних видань НБУ ім. В. І. Вернадського: <http://www.nbuv.gov.ua/eb/ep.html>.

Кирило Транквіліон-Ставровецький. *Пѣрло многоцѣнное*. — Могилів, 1699. — <http://www.stsl.ru/manuscripts/staropechatnye-knigi/613>.

Святитель Іоан (Максимович). *Біце дѣво*. — Чернігів, 1707; *Філітронз*. — Чернігів, 1708. — бібліотека Свято-Троїцької Сергієвої лаври. — <http://www.stsl.ru/manuscripts/oldprint>.

Українські партесні твори XVII–XVIII ст. із зібрання Києво-Софійського собору. — Інститут рукописів НБУВ, Ф. 312, № 122.

Псалтир 1715 р. Київ. (Фотокопія). —

<http://www.stsl.ru/manuscripts/staropechatnye-knigi/82>.

Микола Дилецький. Граматика музикальна. Фотокопія рукопису 1723-го року. Підготувала до видання канд. мистецтвознавства О. С. Цалай-Якименко. — К.: Музична Україна, 1970.

Монументальний живопис Троїцької надбрамної церкви Києво-Печерської лаври: Каталог. — К.: КВІЦ, 2005. — 252 с.: іл. 305.

Єлизаветинська Біблія (Фотокопія передруку 1762 р.) — <http://www.stsl.ru/manuscripts/staropechatnye-knigi/0-0>.

Осмогласник Каллістрата з молдовського монастиря в Драгомирні, 1769 рік / Відповід. ред. *О. Цалай-Якименко*; розшифрування нотних і словесних текстів *Я. Михайлюк, О. Цалай-Якименко*. — Полтава-Київ-Львів: Полтавський літератор, 2005.

Давні ірмологіони, служебники, требники та ін. з бібліотеки Свято-Троїцької Сергієвої Лаври. —

http://www.stsl.ru/manuscripts/manuscripts_list.php.

Ірмологіон 1809 року Івана Югасевича-Склярського: факсиміле і транскрипція / упоряд., транскрипція, передмова *Ігор Задорожний*. — Ужгород: Карпати, 2010. — 392 с.

Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета на церковнославянском языке с параллельными местами. — М.: Российское библейное общество, 1993. (Репринтное издание 1900 г.).

Щлѣтнѣрь. Москвѣ. Сѣнодѣльная тѣпографїа. „ѣцѣ (1901). — Репринтное издание. Ставрополь, АСОК-ПРЕСС, 1991.

Щлѣтнѣрь. Кїевѣ. Въ тѣпографїи кїево-печерскїа оуспѣнскїа лѣвры. „ѣцѣ (1902).

Рождественские песнопения под редакцией *Н. Д. Лебедева*, разных авторов... Репринт. — М.: Живоносный Источник, 1999. — 104 с.

Главнѣйшїа пѣснопѣнїа всенощнаго бдѣнїа Кїевскаго роупѣва... Составилъ *В. Г. Петрушевскїй*. Безплатное приложение къ журналу „Руководство для сельскихъ пастырей“ за 1901 г. Печатня В. Гроссе въ Москвѣ. — 16 с.

Давня українська ікона із приватних збірок / Вступна стаття: *Олег Сидор*. — К.: РОДОВІД, 2003. — 336 с.

Православна ікона Росії, України, Білорусі: Каталог виставки. — К.: Новий друк, 2008. — 208 с.

Канонникъ, или Полный молитвословъ. Сѣто-оуспѣнскаа почѣвскаа лѣвра, „ѣцѣ (2005).

Транслітеровані джерела

Прот. Кирило Стеценко, автографи 1919–1920 рр.: Заутрення Пасхальна на міш. хор. — Інститут Рукописів НБУВ. Ф. 62. № 25; Милость мира. — Там само, № 44; Херувимська пісня № 4. — Там само, № 90; Задостойники. — ІР НБУВ. Ф. І. №№ 36848, 36849, 36851, 36853, 36854, 36856, 36857, 36858.

Отче наш. Молитовничок. — Друкарня і видавництво ЧСВВ в Жовкві, 1937. — 240 с.

Благодарім Господа. Молитвеник для вірних. Уложив *о. Степан Хабурський*. — Л.: Мета, 1937. — 264 с. (Перевид. там само 1943 р.).

Служба Божа, Б-дур, на мішаний хор. Музика *М. О. Гайворонського*. — Жовква: Друкарня і вид. чина св. Василя Вел., 1938. — 56 с.

Окремі транслітеровані піснеспіви композиторів Західної України: *М. Вербицького, Д. Січинського, А. Гнатишина* та ін.

Олександр Кошиць. Релігійні твори. За ред. *Зіновія Лиська*. — Українська Вільна Академія Наук у США. — Нью-Йорк: Вид-во ім. З. Лиська, 1970. — 736 с. (Транслітерація проф. *О. Кошиця* 1919–1944 рр.).

Молитовник християнської родини. — Торонто: Вид-во оо. Василян, 1959. — 704 с.

Православний молитвослов. Видання екзарха всієї України, митрополита Київського і Галицького. — К., 1968. — 432 с. (Перевидання: Л., 1986. — 416 с.; К., 1990. — 416 с.).

Православний церковний календар 1989. — Видання екзарха всієї України, митрополита Київського і Галицького, 1988. — 64+6 с. іл.

Православний молитвослов. — К.: Видання громади Св. Покровської Подільської церкви, 1995, с. 600–642.

Источноправославни църковни песнопения... Съставител и ред. *Методий Григоров*. — София: Лира, 1995. — 96 с.

Максим Березовський. Хорові духовні твори / Концепція видання, упоряд. та спецред. *Мстислава Юрченка*. — К.: Український фонд духовної музики, 1998. — 112 с. (Транслітерація проф. *М. Юрченка*).

Цалай-Якименко О. С. Духовні співи давньої України: Антологія. — К.: Музична Україна, 2000. — 218 с. (Транслітерація проф. *О. Цалай-Якименко*).

Vožská Liturgia Sv. Jána Zlatoušeho, 2000. — http://www.grkat.nfo.sk/Texty/liturgia2_broz.pdf.

Артемій Ведель. Духовні твори / Ред.-упоряд. *Микола Гобдич і Тетяна Гусарчук*. — К.: Геопринт, 2007. — 452 с. (Транслітерація *А. Кутасевича*).

Духовні музичні твори Симеона Пекалицького / Ред.-упоряд., автор методичних рекомендацій — *Гобдич М. М.* — К.: Геопринт, 2008. — 56 с. (Транслітерація *А. Кутасевича*).

Зоран Ранковић. Церквенословенски Језик. Приручник за студенте академске, 2010–2011. Садржај наставе; Изговор и гласови; Облици Хрестоматија — <http://sites.google.com/site/rankovicpbf/pbf6/>.

Українські тексти з елементами транслітерації

Святе Євангеліє (переклад 1861 р. *Пилипа Морачевського*). — К.: Простір, 2007. (Надруковано за вид.: Москва, Синодальна типографія, 1907, 1911, 1913 гг.).

Святе Письмо Старого і Нового Завіту. Мовою Русько-українською / Переклад *П. Куліша, І. Левицького, І. Пулюя*. — Відень, 1919.

Колядки і щедрівки: Автентичні / Підготовка текстів *М. Пилипчак*, іл. *З. Косицька, М. Косицька*. — К.: Задруга, 2007. — 128 с.

Поезія, проза, канти, псалми, пісні українських митців з різних видань кінця XVI — початку XX ст.

Наукові праці, словники

Андрійчук М. Т. Генеза книгодрукування на теренах України: Інформаційна ситуація у вітчизняній історіографії XX ст. // Книгознавство, 2005, № 2, с. 134–146.

Белей Л., Белей О. Старослов'янсько-український словник. — Львів: Свічадо, 2001. — 332 с.

Біленька-Свистович Л., Рибак Н. Церковнослов'янська мова: Підручник зі словником. — К.: Криниця, 2000. — 334 с.

Брайчевський М. Походження слов'янської писемності. — К.: Вид. дім «КМ Academia», 1998. — 154 с.

Висоцький С. О. Київська писемна школа X–XII ст. — Львів–Київ–Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коця, 1998. — 248 с.

Гальчук І. Ю. Наголос граматики М. Смотрицького як відбиття староукраїнської акцентної системи // Мовознавство. — К.: Ін-т мовознавства НАН України, 2008, №№ 4–5, с. 79–91.

Гаманович А., иером. Грамматика церковно-славянського языка. — М.: Художественная литература, 1991. Репринтне издание 1964 г.

Гізель Інокентій. Вибрані твори у 3-х томах / Ред.-упоряд. *Лариса Довга*. — Київ–Львів: Вид-во «Свічадо», 2012.

Дорошкевич О., Білецький Л. Хрестоматія по історії української мови. Т. I, Кн. II. — К.: Криниця, 1919.

Древніе памятники русскаго письма и языка (X–XIV вѣковъ). Общее повременное обозрѣніе. Трудъ И. И. Срезневскаго. Второе издание. — Санктпетербургъ. Типографія Императорской Академіи наукъ, 1882. — 390 с.

Етимологічний словник української мови у семи томах. — К.: Наукова думка, 1982–2012 (тт. I–VI).

Житецький П. І. Нарис літературної історії української мови в XVII віці. — Львів: Українське вид-во, 1941. — 204 с.

Жуковская Л. П. Текстология и язык древнейших славянских памятников. — М.: Наука, 1976. — 368 с.

Запаско Я. Мистецька спадщина Івана Федорова. — Львів: Вища школа, 1974. — 224 с., іл.

Ісаєвич Я. Д. Літературна спадщина Івана Федорова. — Львів: Вища школа, 1989. — 192 с., іл.

Історія українського правопису XVI–XX ст. Хрестоматія / Упоряд. *В. В. Німчук, Н. В. Пуряєва.* — К.: Наукова думка, 2004.

Києво-Могилянська Академія в іменах, XVII–XVIII ст. Енцикл. вид. / Упоряд. *З. І. Хижняк,* за ред. *В. С. Брюховецького.* — К.: КМ Академія, 2001. — 736 с.

Коць-Григорчук Л. Біля джерел кириличного книгодрукування. // Українська мова. — К., 2008, № 1, с. 58–68.

Коць-Григорчук Л. Дипінті українських середньовічних ікон. — Львів: Літопис, 2011. — 400 с., іл.

Кобрин М., проф. Про мову Богослуження. — Рівне, 2004. — 184 с. (Надруковано за вид. 1935 р.).

Медведик Ю. Українська духовна пісня XVII–XVIII століть. — Львів: Вид-во Українського Католицького Унів-ту, 2006. — 324 с.

Німчук В. В. Граматика М. Смотрицького — перлина давнього мовознавства. — <http://litopys.org.ua/smotrgram/sm01.htm>.

Німчук В. В. Правила видання пам'яток, писаних українською мовою та церковнослов'янською української редакції. Частина I. Проект // Проблеми едиційної та камеральної археографії... Вип. 27. — К.: Ін-т української археографії АН України, 1995. — 54 с.

Німчук В. В. Українська мова — священна мова // Людина і світ. — 1992. — № 11–12, с. 28–32.

Німчук В. В. Українська мова в християнських храмах / Державність української мови і мовний досвід світу: Матеріали Міжнар. конф. — К., 2000, с. 315–350.

(Огієнко) Іларіон, митрополит. Етимологічно-семантичний словник української мови у 4-х т. / Ред. Ю. Мулика-Луцика. — Вінніпег, 1979.

Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія українського друкарства / Упоряд., авт. передмови *М. С. Тимошик.* — К.: Наша культура і наука, 2007. — 536 с. (Надруковано за вид. 1925 р.).

Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів та приміт. *М. С. Тимошик.* — К.: Либідь, 1995. — 296 с. (Надруковано за вид. 1949 р.).

Огієнко І. І. Українська Церква: Нариси з історії Української православної церкви. У 2-х т. — К.: Україна, 1993. — 286 с. (Надруковано за вид. 1942 р.).

Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Українська культура / Упоряд., авт. передмови та коментарів М. С. Тимошик. — К.: Наша культура і наука, 2001. — 342 с. (Надруковано за вид. 1918 р.).

Огієнко І., проф. Пам'ятки старо-слов'янської мови X–XI віків / Проф. Іван Огієнко. Історія церковно-слов'янської мови. Т. 5. — Варшава, 1929. — 494 с.

Огієнко І., проф. Українська літературна мова XVI ст. і український Крехівський Апостол 1560-х років: Літературно-лінгвістична монографія у 2-х томах / Студії до української граматики, книга VII–VII. — Варшава, 1930. — 520+192 с.

Огієнко І., проф. Український стилістичний словник. — Львів, 1924.

Павловській А. Грамматика малоросійського нареччя. — СПб, 1818. — <http://litopys.org.ua/rizne/slovpav10.htm#bukv>.

Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова. — К.: Наукова думка, 1993. — 200 с.

Півторак Г. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов: Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски». — К.: Академія, 2001, 152 с.

Полный церковно-славянскій словарь (со внесением въ него важнѣйшихъ древне-русскихъ словъ и выражений). Составилъ Священникъ *магистръ Григорій Дьяченко*. — Репринт. изд. 1900 г. — М.: Изд. отд. Московского патриархата, 1993. — 1120 с.

Пономаренко С. С. Акцентні відмінності у львівському виданні Апостола 1574 р. порівняно з московським виданням 1564 р. // Автореферат дисертації... канд. філ. н. — Інститут Мовознавства ім. О. О. Потебні. — К., 2012. — 21 с.

Святитель Димитрий, митрополит Ростовский: исследования и материалы / под общ. ред. *игумена Серафима (Симонова)*. — Ростов: Спасо-Яковлевский Димитриев монастырь, 2008. — 448 с.

Скляренко В. Г. Історія українського наголосу: Іменник. — К.: Наук. Думка, 2006. — 712 с.

Скляренко В. Г. Праслов'янська акцентологія. — К., 1998. — 344 с.

Шахматов О., Кримський А. Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської старо-українщини XI–XVIII вв. — К.: Видавниче т-во «Друкар», 1922 р. — IV+208 с.

Навчальне видання

Ганна Куземська

**Якою мовою молилася давня Україна:
Правила української транслітерації
церковнослов'янських текстів**

Редактори — Віктор Куземський,
Наталя Куземська, Дмитро Редчук
Верстка, оформлення — Дмитро Редчук
Коректор — Зоя Болкотун

Неозначені ілюстрації

На чільній сторінці обкладинки — фрагмент ікони
Спаса Вседержителя, кін. XVIII ст. Чорнобиль.

На авантитулі й титулі —

заставка Київського Акафістника, 1674 р.;
оздоба Острозької Біблії, 1581 р.;
херувими гравера Іллі зі Львівського Євангеліона, 1636 р.;
оздоба Стратинського Службеника, 1604 р.

На с. 47, 103 — оздоба Київського Псалтиря 1902 р.

На с. 102 — гравюра з Києво-Печерського Патерика. Київ, 1661 р.

На цій сторінці — оздоба Нового Завіту з Псалтирем, 1692 р. Київ;
оздоба Львівського Тріодіона, 1642 р.

Рамки

з Великого Трєбника свт. Петра (Могили), 1646 р. Київ.

Парафія Св. Арх. Михаїла, Музей просто неба, Київ (Пирогів), 2012.
Моб. т. 067-11-909-73, 095-38-829-16; contact@parafia.org.ua.

Підписано до друку 5.12.2012. Формат 60х90/16. Папір офсет.

Друк офсетний. Ум. друк. арк. 7,00. Зам. № С12-287.

Віддруковано з готового оригінал-макета в "КЖД "Софія".

08000, Київська обл., смт. Макарів, вул. Першотравнева, 65.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3397 від 19.02.2009 р.

Спас Вседержитель, 1678 р. Пінськ (Білорусь)

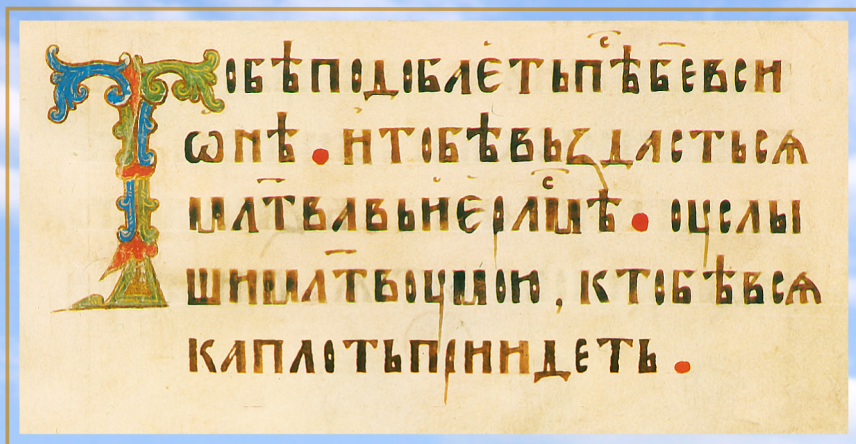
Прийдіте, благославленіі Отца Моего, наслідуйте уготованної
есть вам Царство Небесное от сложенія міра (мѣра).

*(Підкреслені слова виявляють білоруську вимову ц.-сл.
тексту; зауважмо, що ѣ тут також незмінно звучить як і).*

Проблема української транслітерації — це проблема невідання та забуття історії, культури й духовного надбання нашої святої землі.

Довгі роки нас запевняли, що українська вимова церковнослов'янських текстів — греко-католицька вигадка, що лише російська редакція — це «канонічна», «священна» й «незмінна мова святих Кирила та Мефодія», і ніякої іншої ніколи не було й не може бути.

Але Господь рано чи пізно виявляє правду. І коли ми дізнаємось, що цією «греко-католицькою вигадкою» молилися святі Дмитро Ростовський, Іов Почаївський, богоносні Антоній, Феодосій і всі чудотворці Києво-Печерські, хреститель Русі Володимир і сотні інших українських святих; коли усвідомлюємо, що традиція нашої вимови простягається крізь тисячоліття — від перших писемних книг проз усі віки аж до сучасної нашої мови, — тоді розуміємо, який скарб довірив нам Господь і яку відповідальність маємо за те, щоб захистити та зберегти його.

*Тобі подобаєть піснь, Боже, в Сионі
і Тобі вздасться молитва в Іерусалимі,
услиси молитву мою, к Тобі всяка плоть прийдець*

/Пс. 64:1-3/. Київський Псалтир 1397 р.